

KILDEGJENNOMGANG

Middelalderske kirkesteder i Rogaland fylke

Ogna kirke ca. 1900-1910. Fotograf C. Christensen Thomhav, Riksantikvaren.

Innhold

INNLEDNING	4
EIGERSUND KOMMUNE	5
EGERSUND STA. MARIA (hovedkirke)	5
HELLELAND (hovedkirke)	7
HUSABØ ST. LAVRANS. Nedlagt kirkested.	9
SANDNES KOMMUNE	11
HØYLAND (GAND, hovedkirke)	11
HØLE.	13
SOMA. Nedlagt kirkested.	15
STAVANGER KOMMUNE	17
MADLA. Nedlagt kirkested.	17
AUSTBØ (HUNDEVÅG): Nedlagt kirkested.	19
STAVANGER MIDDELALDERBY	21
STAVANGER TRINITATIS (ST. SVITHUN) DOMKIRKE (hovedkirke).	
Stavanger middelalderby	21
VÅR FRUE (STA. MARIA) KIRKE. Stavanger middelalderby. Nedlagt kirkested. ..	23
ST. MARTINS KIRKE. Stavanger middelalderby. Nedlagt kirkested.	26
BISPEKAPELLET. Stavanger middelalderby. Nedlagt kirkested.	27
ST. OLAVS KLOSTERKIRKE. Stavanger middelalderby. Nedlagt kirkested.	28
ST. PETERS KIRKE OG HOSPITAL. Stavanger middelalderby. Nedlagt kirkested.	30
HAUGESUND KOMMUNE	32
GARD. Nedlagt kirkested.	32
HAUGO (SKÅRE). Nedlagt kirkested.	34
SOKNDAL KOMMUNE	36
BØ (SOKNDAL, hovedkirke)	36
LUND KOMMUNE	39
LUND	39
HESKESTAD. Nedlagt kirkested	41
BJERKREIM KOMMUNE	43
BJERKREIM	43
HÅ KOMMUNE	45
OGNA	45
VARHAUG. Nedlagt kirkested.	47
BØ (hovedkirke). Nedlagt kirkested.	49
NJÆREM. Nedlagt kirkested.	51
KLEPP KOMMUNE	53
KLEPPE	53
ORRE [gamle]. Nedlagt kirkested.	55
BORE [gamle]. Nedlagt kirkested.	57

TIME KOMMUNE	59
TIME (hovedkirke).....	59
LYE . Nedlagt kirkested.	61
GJESDAL KOMMUNE	62
GJESDAL	62
SOLA KOMMUNE	64
HÅLAND (hovedkirke). Nedlagt kirkested.	64
SOLA . Nedlagt kirkested.....	66
TJORA . Nedlagt kirkested.	68
RANDABERG KOMMUNE	70
RANDABERG [gamle]. Nedlagt kirkested.	70
VISTE [Kirkebakken]. Nedlagt kirkested.	72
STRAND KOMMUNE	74
STRAND (hovedkirke)	74
VOSTER ST. OLAV . Nedlagt kirkested.....	76
HJELMELAND KOMMUNE	78
FISTER	78
SÆBØ (HJELMELAND, hovedkirke). Nedlagt kirkested.	80
ÅRDAL . Nedlagt kirkested.	82
NESSA . Nedlagt kirkested.....	84
SULDAL KOMMUNE	86
JELSA (hovedkirke)	86
SAND	88
VINJE (SULDAL, hovedkirke).....	90
SAUDA KOMMUNE	92
SAUA (SAUDA). Nedlagt kirkested.	92
FINNØY KOMMUNE	94
SJERNARØY	94
HESBY (FINNØY/SKUDEGJERD, hovedkirke)	96
TALGJE STA. MARIA	98
RENNESØY KOMMUNE	100
HAUSKJE [Hausken] (RENNESØY) hovedkirke	100
ASKJE (MOSTERØY)	102
SØRBØ ST. PETER	104
UTSTEIN ST. LAVRANS (klosterkirke, tidligere høgendeskirke), Utstein Kloster Nedlagt kirkested.....	106
BRU . Nedlagt kirkested.	108
HOGVALLSTAD [Haugvaldstad] STA. AGATE . Nedlagt kirkested.....	110
KVITSØY KOMMUNE	112

NAUSTVOLL [Kvitsøy].....	112
VIDDING (KVITSØY). Nedlagt kirkested.....	114
EIME ST. CLEMENS. Nedlagt kirkested.	116
BOKN	118
TYSVÆR KOMMUNE	120
TYSFJORD (TYSVÆR).....	120
HINDERÅ (NEDSTRAND, hovedkirke)	122
KARMØY KOMMUNE	124
TORVASTAD (hovedkirke)	124
AVALDSNES ST. OLAV (hovedkirke)	126
FALNES (hovedkirke).Nedlagt kirkested.....	128
ÅKRE	130
FERKINGSTAD. Nedlagt kirkested.	132
BØ. Nedlagt kirkested.....	134
UTSIRA KOMMUNE.....	136
UTSIRA	136
VINDAFJORD KOMMUNE	138
VIKEDAL [gamle] (hovedkirke).....	138
SANDEID [gamle]. Nedlagt kirkested.	140
IMSLAND	142
VATS	144
SKJOLD (SMEDSVIK, hovedkirke), [tidligere Ølen kommune i Hordaland].....	146
VIK (VIKEBYGD), [tidligere Ølen kommune i Hordaland].	148
NERHEIM (ØLEN - gamle),[tidligere Ølen kommune i Hordaland].....	150
BJOA, [tidligere Ølen kommune i Hordaland]. Nedlagt kirkested.	152
FORKORTELSER.....	153

INNLEDNING

Kildegjennomgangen er en oversikt over middelalderke kirkesteder. Den dekker både kirkesteder som er i bruk i dag og noen av de som er nedlagt.

Gjennomgangen er ordnet etter kommunenummer, mens rekkefølgen på kirkestedene er tilfeldig.

ID er henvisning til id.nr. i Riksantikvarens database over kulturminner, Askeladden, www.asketadden.ra.no .

Kildene som er benyttet, er både arkiver, bygdebøker og eldre skriftlig materiale. Oversikt over forkortelsene for disse kildene, fins på siste side.

Kildegjennomgang for registrering av middelalderke kirkesteder er utført av NIKU ved Jan Brendalsmo på oppdrag av Riksantikvaren. Alle kildetekster er oppdatert i 2016, med unntak for kirkestedene Vik, Nerheim og Bjoa i Vindafjord kommune - tidligere i Hordaland fylke.

Forberedelse av kildetekstene for publisering og kopling til ID-nummer i Askeladden er gjort av Jan-Erik G. Eriksson, Riksantikvaren.

Registreringen av middelalderkirkegårdene i Rogaland fylke er utført av NIKU i 2008 og av Riksantikvarens distriktskontor Vest 1995-2008.

For kirkesteder i middelalderbyen Stavanger henvises også til boken *Faglig program for middelalderarkeologi – Byer, sakrale steder, befestninger og borger* (Riksantikvaren 2015).

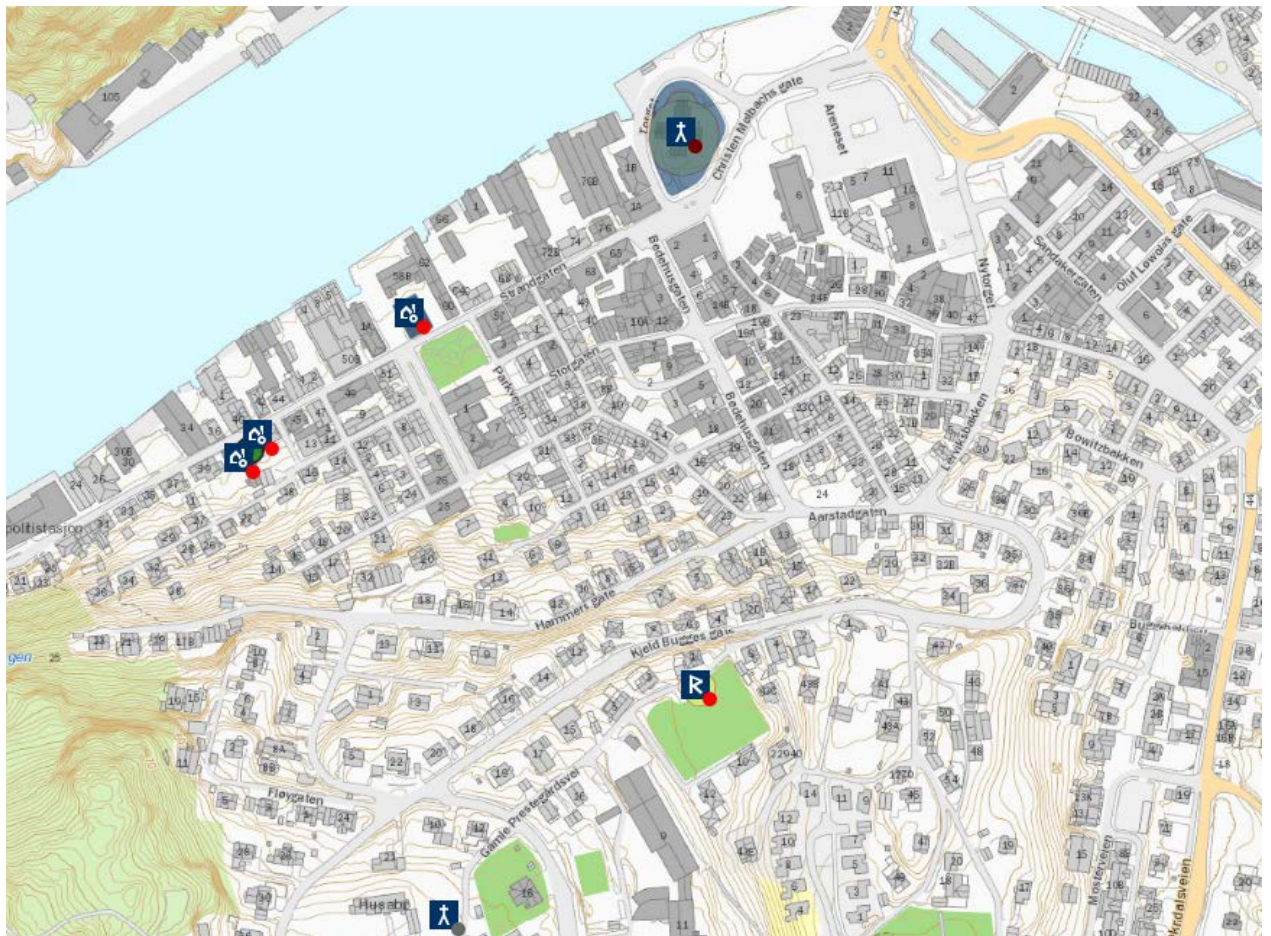
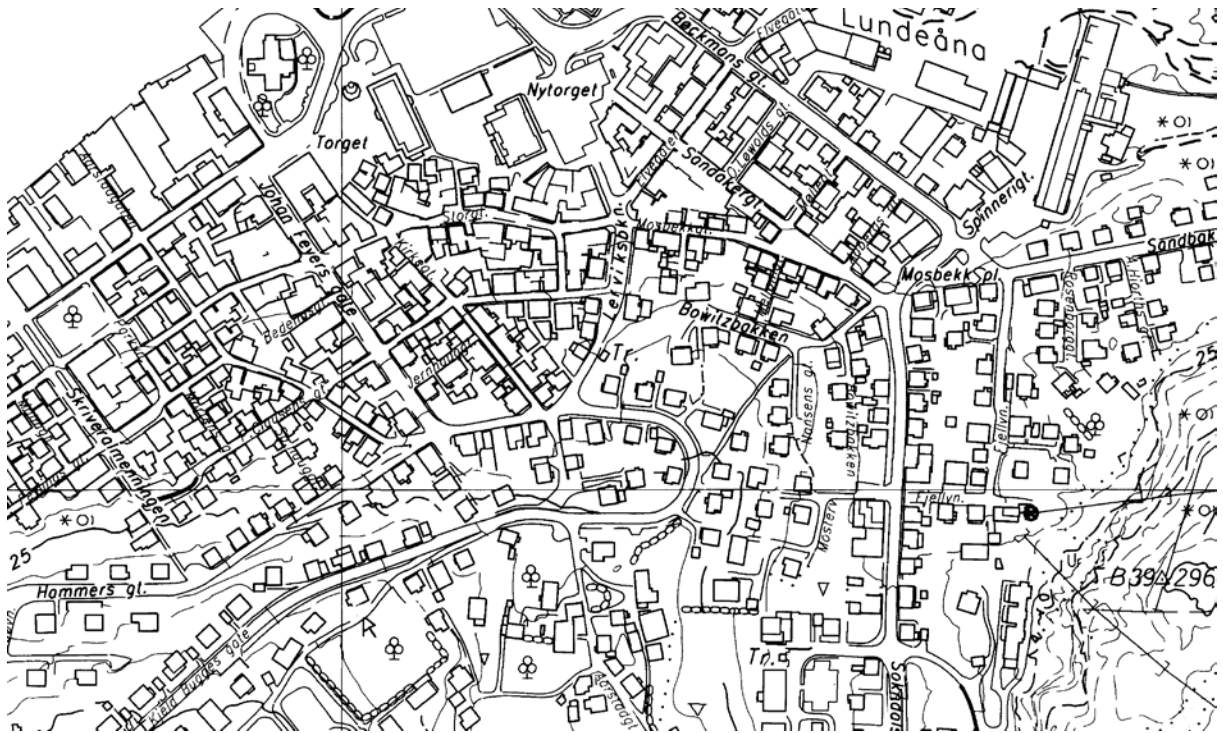

EIGERSUND KOMMUNE

EGERSUND STA. MARIA (hovedkirke), gnr. 13 Årstad (Egersund sogn). Eigersund kommune.

ID 84052 – jf. ID 65396

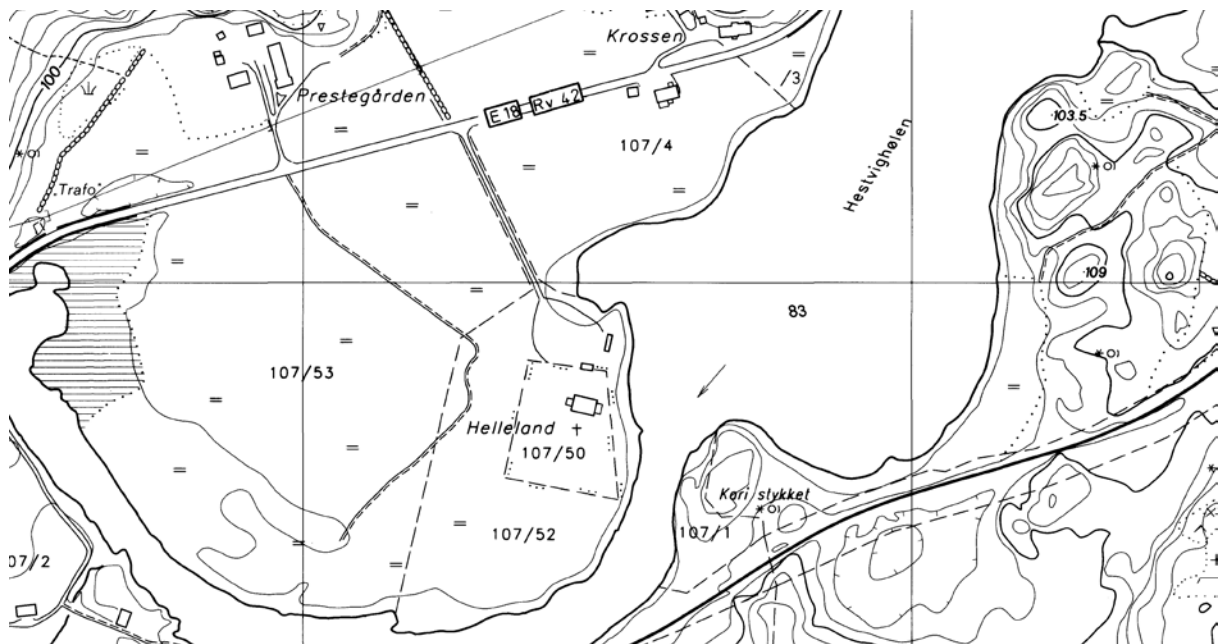
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 13) Årstad i nåværende Egersund er i 1292 (*ecclesia sancte Marie de Eikundasund*, DN VI:60). Da ble det sendt et brev fra paven om avlat for alle botferdige som på angitte dager besøkte Mariakirken i Egersund og Olavskirken i Nidaros. Ofte er slike avlatsprivilegier utstedt for å skaffe midler til gjenoppbygging etter en brann. I følge Rygh er det mulig at nåværende Egersund kirke helt nede ved Vågen ikke står på samme sted som middelalderkirken (NG 78). I så fall ville det være rimelig å anta at den sto oppe ved tunet på Årstad. Lokal litteratur refererer likevel til nåværende kirkested som det opprinnelige. Datering av dette kirkestedet til middelalder er dessuten bekreftet arkeologisk ved undersøkelse av en grav fra 1420-tallet, beliggende mellom nordre og vestre korsarm (Dunlop 2016). En eldre kirke ble revet i tiden 1623-34, og nåværende kirke ble reist som en langkirke i tømmer i samme tidsrom. Den ble påbygd med sideskip først mot nord, deretter mot sør, og fikk således sitt korsformede grunnplan. I 1785-88 skjedde store byggearbeider på kirken. Stedet der kirken står, ble tidligere kalt Lahedlå, en indikasjon på et tidligere sted for utveksling/kaup. Et kart fra 1708 viser kirken på samme plass som den nåværende (Salveson 1937, Kirkeguide 1990, Grude 1996:28ff). Problemstillingen mht. eldste lokalitet er mao. mye den samme som for Hidra kirke i Vest-Agder – også mht. det at kirken står på en opprinnelig «omflødt holme». Et rektangulært parkområde om lag 330 m opp/sør for nåværende kirke, avgrenset på tre sider med en steingard, på østsiden av Kjeld Bugges gate rett nord for der Prestegårdsveien ender, er merket med rune-R på ØK. Trolig er dette en eldre kirkegård, avmerket på et kart fra 1901 og utenfor daværende bebyggelse som *Begravningsplads*. På et kart fra 1857 er den ikke med. Trolig er dette en avlastnings- eller erstatsningsgravplass for gravplassen nede ved kirken. Den nåværende gravplass ligger rundt 150 m sørsørøst for denne igjen (jfr. Salveson 1937:81f). Ca. 1620 var Egersund hovedkirke med Ognå som anneks. Tienden ble svart på vanlig vis ved begge kirker (St.S. 274f). Nåværende bysentrum i Egersund med kirke og torg ligger på østsiden av Vågen, på en odde der Eideåna fra nord og Lundeåna fra øst munner ut i Vågen. Inne på vågen og vest i Nysund finnes navn som Tjuvholmen, Kongsholmen, Kremmarvika, Krossvikbukta og Kaubaneset (*kaup*-?). Prestegårdsveien går fra Vardberg og ned til Djupevik, på grunnen til (gnr. 12) Prestegården (= Husabø). En drøy kilometer øst for sentrum, oppe i heia, ligger Kjerketjørna. På Årstad ble det i 1836 gjort et skattefunn: ringer, spenner etc. samt 1.650 sølvmynter – datert til rundt 1030 (Salveson 1937:175). Videre er det funnet en betalingsring i gull på gården, samt en grav fra folkevandringstida. (kartreferanse: AN 011-5-4).

HELLELAND (hovedkirke), gnr. 47 (= 107) Prestegården (Helleland sogn). Eigersund kommune.

ID 84537

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 107) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Helleland (NG 74), er i 1380 (*Hællilandhs kirkiu*, DN XXI:157). I 1429 ble presten ved kirken dessuten omtalt som prost (DN IV:840). Ca. 1620 var Helleland hovedkirke med annekser på Heskestad og Bjerkreim. Til samme tid ble all tiende svart som korn og andre varer (St.S. 269f). Kirken står ute på en odde ved vestbredden av Gya. Den eldste kjente kirken på stedet ble reist i 1629. Den var trolig en langkirke i tømmer, da det finnes materialer fra denne eldre kirken i den nåværende (Kirkeguide). I 1832 ble nåværende kirke reist til erstatning for den eldre kirken. Det er uvisst hvorvidt kirkene er blitt reist på samme tuftsted, men de er klart lokalisert innenfor kirkegården. Trolig er tuftstedet det samme, da eldre gravstøtter står nær/rundt nåværende kirke. Nordvest for Prestegården, oppe i heia, heter det Prestmyra. Mot nordvest, opp fra (bnr. 4) Krossen, løper et gammelt veifar, Prestvegen, som ender i tunet på (5) Bjerkreim – annekst til Helleland. (kartreferanse: AO 013-5-4).

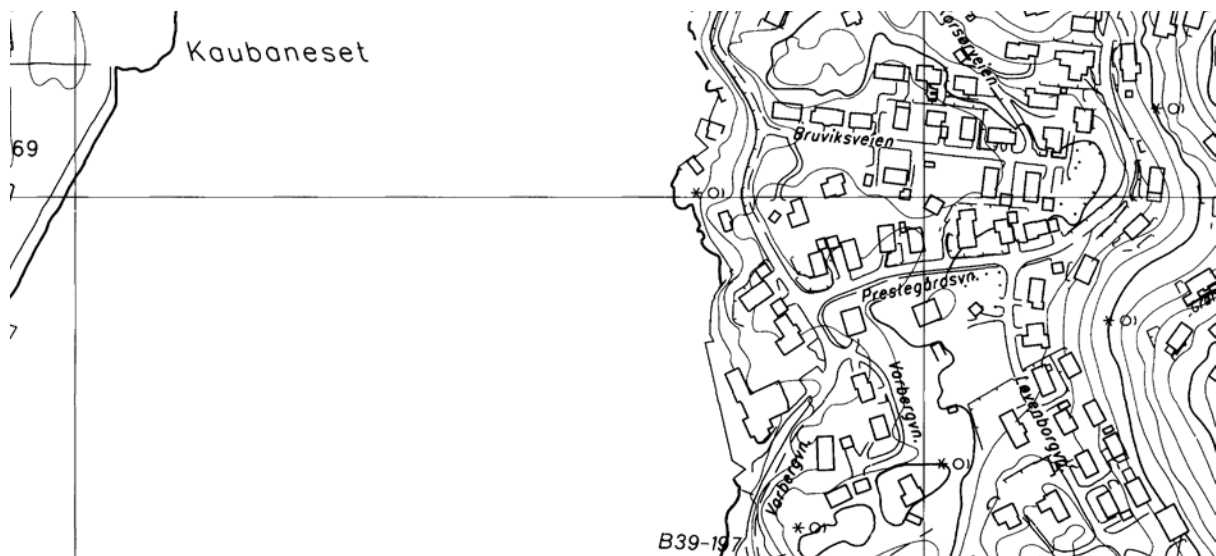

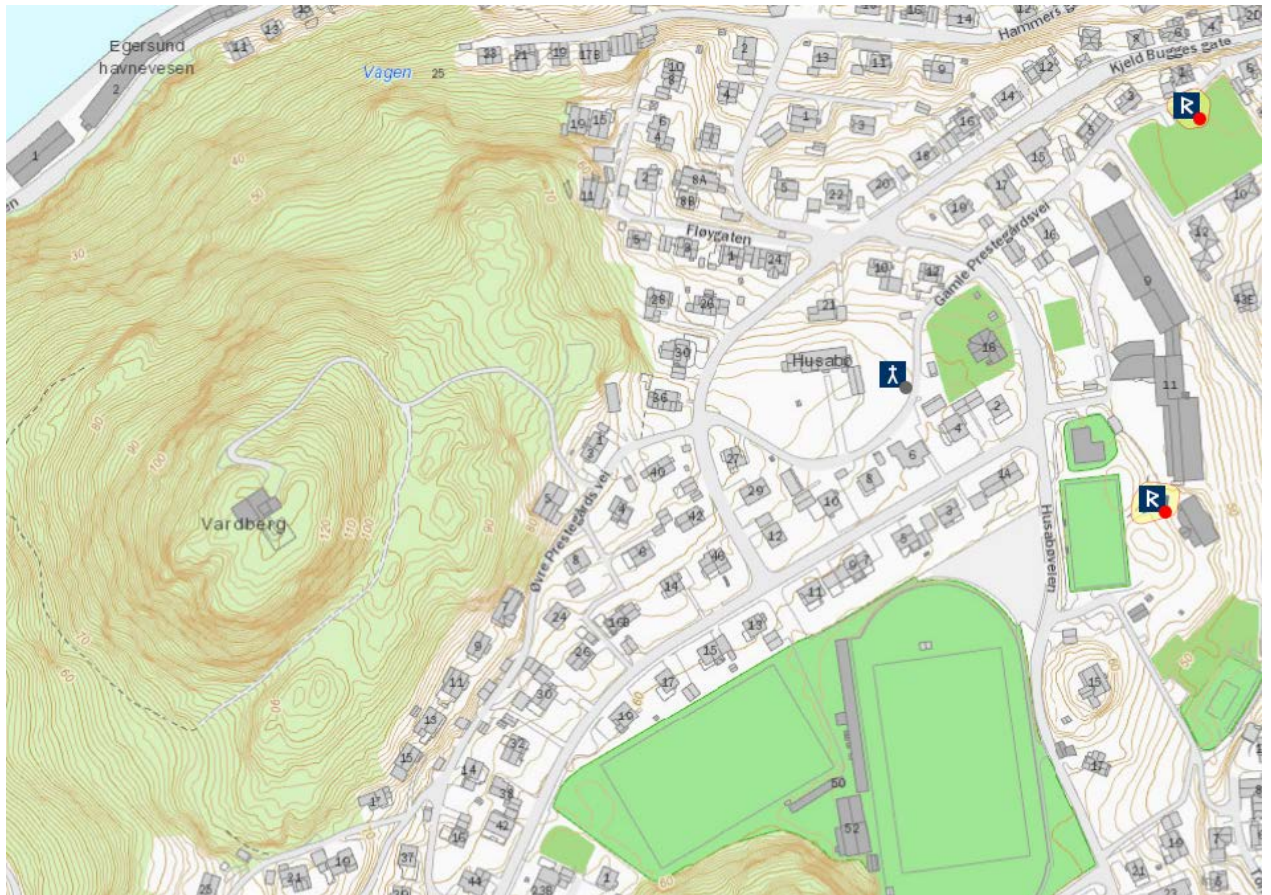

HUSABØ ST. LAVRANS, gnr. 12 Prestegården (=Husabø) (Egersund sogn). Eigersund kommune. Nedlagt kirkested.

ID 212790

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 12) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Husabø (NG 82), er i 1308 (*sancti Laurentii de Eikundasund*, DN I:113). Den var da en av de 14 kirker som pave Clemens V lot kongen få råde. Samme år ble det skrevet et brev fra paven der alle botferdige som på angitte dager besøkte de 14 kongelige kapeller, derunder Lavranskirken på Husabø, fikk dels et år dels 100 dagers avlat (DN I:114). Oftest ble slike privilegier utstedt når en kirke var i pengenød etter brann el. l., men i dette tilfellet var det trolig i den hensikt å heve statusen for de kongelige kapellene. Daae (1899:117) antar at Peterskirken i Stavanger, sammen med to av de tre kirkene Sørbø, Huseby og Husabø/Egersund, var arv etter dronning Margrete Skulesdatter [1208-1270] (jf. DN VIII:6). Ca. 1620 var Husabø prestegård for Egersund kirke (St.S. s. 387). Dette tyder på at kongen ikke lenger rådet gården og at kirken trolig var nedlagt. På hvilket tidspunkt det gamle krongodset Huseby med det kongelige kapell St. Lavrans gikk over i Kirkens eie er ukjent. Det framgår ikke av ØK hvor i Egersund den gamle prestegården ligger, men muligens er det der Prestegårdsveien ender/begynner ved sjøen nær Djupevik – tvers av sundet for Kaubaneset. Et foto fra 1870 av prestegårdstunet (Grude 1996:189) viser åker- og steingardssystemet i husenes nærmeste omgivelser, og rett inntil hovedhuset ligger et rektangulært område innhegnet av en steingard. Muligens kunne dette være den nedlagte kirkegården. Mer sannsynlig er det vel at kirken bør søkes oppe der gnr. 12 bnr. 1 befinner seg, om lag der Høygaten møter Kjeld Bugges gate og Øvre Prestegårds vei. Husabø var nabogård til (13) Årstad som også var kirkestedsgård. (kartreferanse: AN 011-5-3?).

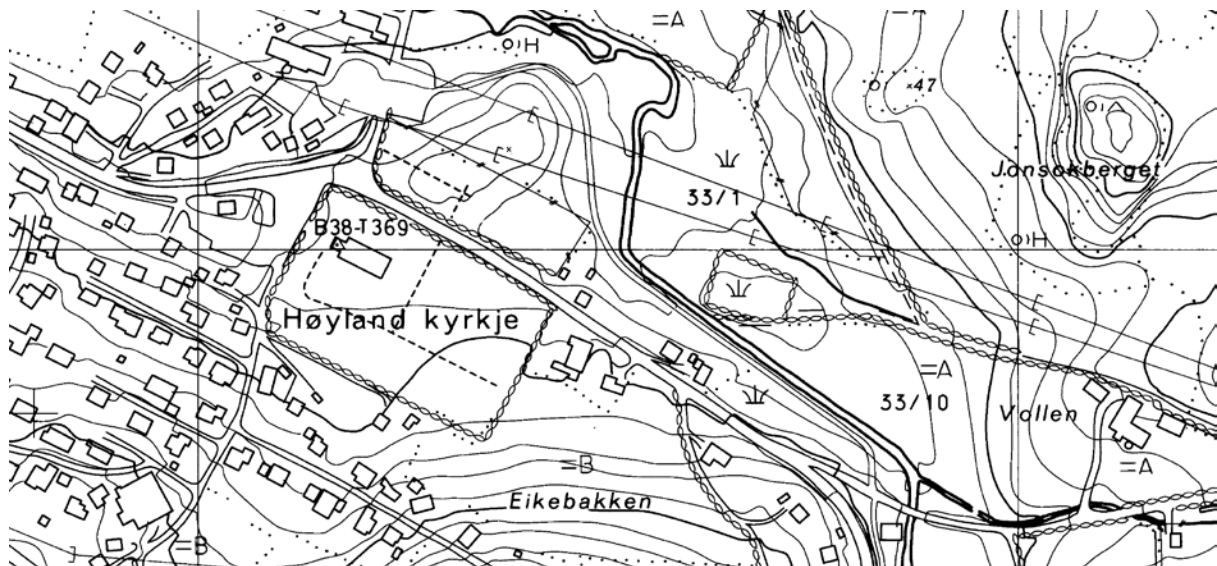

SANDNES KOMMUNE

HØYLAND (GAND, hovedkirke), gnr. 33 Prestegården (Høyland sogn). Sandnes kommune.

ID 5142

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 33) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Høyland (NG 170), er i 1299 (*ecclesiam de Hoeland*, DN V:39) og av presten i 1298 (*Eiriko de Gond*, DN IV:20). I 1377 omtales bruket eller gården der kirken sto som *kirkiu Hoeylande j Gond* (DN IV:505). Gand er et gammelt bygdenavn for et større område inn for Gandsfjorden (NG 180), omfattende nåværende Sandnes og gårdene inn mot Stokkalandsvatnet. En eldre kirke på Prestegården ble i 1663-64 erstattet av en langkirke i tømmer. Denne ble revet da nåværende kirke sto ferdig i 1841. Mye materialer fra den eldre ble gjenanvendt i den nåværende kirke i fundamentene. Kirkestedet ble lagt ned i 1841 og ny kirke oppført felles for Høyland og Soma kirkesogn på ny tomt på Prestegården ca. 200 m mot vest, kalt *Ligvolden* (Leikvollen). Sandnes ble utskilt som annekssogn 1880 (NG 162). Kirkegården ligger fortsatt intakt og det er reist en minnebauta der. På 1920-tallet ble det gravd i kirketuften, og det ble da funnet flere mynter; den eldste fra ca. 1280 og den yngste fra ca. 1770 (Eide 1937:77ff, 84f, 93). En lang og konfliktfylt prosess med salg og gave av part i Høyland startet i 1360, men først i 1392 (DN IV:616) ble denne parten formelt prestegård. Presten ved Høyland kirke er nevnt som kannik i 1384 (DN IV:525), men han var sterkt involvert i konflikten mellom biskopen og kannikene allerede på 1290-tallet og var trolig kannik allerede da. Kirken er ikke nevnt som hovedkirke før 1620, men trolig hadde den slik status allerede i andre halvdel av 1300-tallet i og med etableringen av prestegården. Ca. 1620 var Høyland hovedkirke med annekst på Soma. Tienden ved begge kirkene ble svart på vanlig vis (St.S. 280f). Til samme tid ble det påpekt at det da ikke fantes inventar på prestegården, «*aff aarsage att prestenn fordumb boede i Staffuanger*» (St.S. s 281). Bnr. 33/6, 69 heter Prestbakken. Rett opp/øst for Prestbakken ligger åsen Prestberget, og noen hundre meter sørvest for kirken ligger åsen Presthei. (kartreferanse: AL 020-5-3).

HØLE, gnr. 5 (=72) Høle (Høle sogn). Sandnes kommune.

ID 84692

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 72) Høle er i 1297 (ecclesia de Hylju, DN IV:17), men prest ved kirken nevnes allerede på 1270-tallet (DN X:4). Presten Eirik var da med på å bevitne at Stavangerbiskop Thorgils kunngjorde at han ville opprette et hospital for de fattige og syke. Av sammenhengen framgår det at Eirik da var kannik ved domkirken. Den neste presten, Vilhelm (*Willelmus de Hylju*) var en av biskopens menn i konflikten mellom biskopen og kannikene ved Stavanger domkirke kort før 1300 (DN IV:17 m.fl.). Etter 1310 nevnes ikke lenger prester ved Høle kirke, så muligens lå den allerede da eller noen tid seinere som anneks til hovedkirken på Strand – slik den gjorde rundt 1620 (St.S. 96). Rundt 1620 var Strand hovedkirke med Høle som anneks (St.S. 96). Nåværende kirke står rett nord for tunet på Høle. En eldre kirke ble i 1621 erstattet av en langkirke i tømmer. Ny kirke, den nåværende, ble innviet i 1860. Det gamle steingjerdet rundt kirkegården ble i stort monn benyttet til grunnmur for nykirken, og ny steingard ble lødd opp på tidlig 1860-tallet (Bergsåker 1964:106ff). «Den gamle i 1860 nedrevne Kirke i Høle var antagelig bygget i Slutningen af det 16de eller Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, da man har fundet aastallet 1616 indskaaret dersteds. Paa knæfaldet rundt i denne Kirke var der lagt et loddent Skind men af saa høi Ælde, at man neppe kunde udfinde, til hvilket Dyr det hørte [deretter sagnet om mannen som skjød en bjørn og lovet skinnen til Høle kirke]» (Løwold 1888:171f). Det er uklart hvorvidt nåværende kirke står på samme tuftsted som den eldre. At den ble reist noe til side for denne er sannsynlig, i og med at hele gamlekirken med inventar ble solgt på auksjon (op.cit. s. 116) – altså at den ble stående mens den nye ble reist – og det er ikke nevnt at materialer skulle være gjenanvendt. Trolig sto den eldre kirken ned/sørvest for den nåværende. På Høle fantes det tidligere et trebilde: «Umlag midt millom Høle og Skjøre er det ei høgd som heiter Leite. Her syner det ein vid steinsett ring, og midt i denne ringen, på ein liten steinpall, skulde avguden ha stade. Han var tå tre og over ein aln lang med teskorne augo, munn og nase. Ein gong hadde dei teke han heim til Høle, og der stod han lenge på eit eldhustak. Der såg eg han då eg var ei smågjente på ei åtte-ni år [1848-49]. 'Dette e avgud'n at Høllisso!' sa folk på skjemt. Elles kalla dei trebiletet Leite-Sjugurd» (Hermundstad 1936:51f). Trolig dreier dette seg om en middelaldersk helgenfigur skåret i tre og som tidligere sto i kirken. Rett vest for kirken ligger Prestabrygga, og over åsen øst for kirken, på Selvik, ligger (71/7) Ligstø. (kartreferanse: AN 021-5-2).

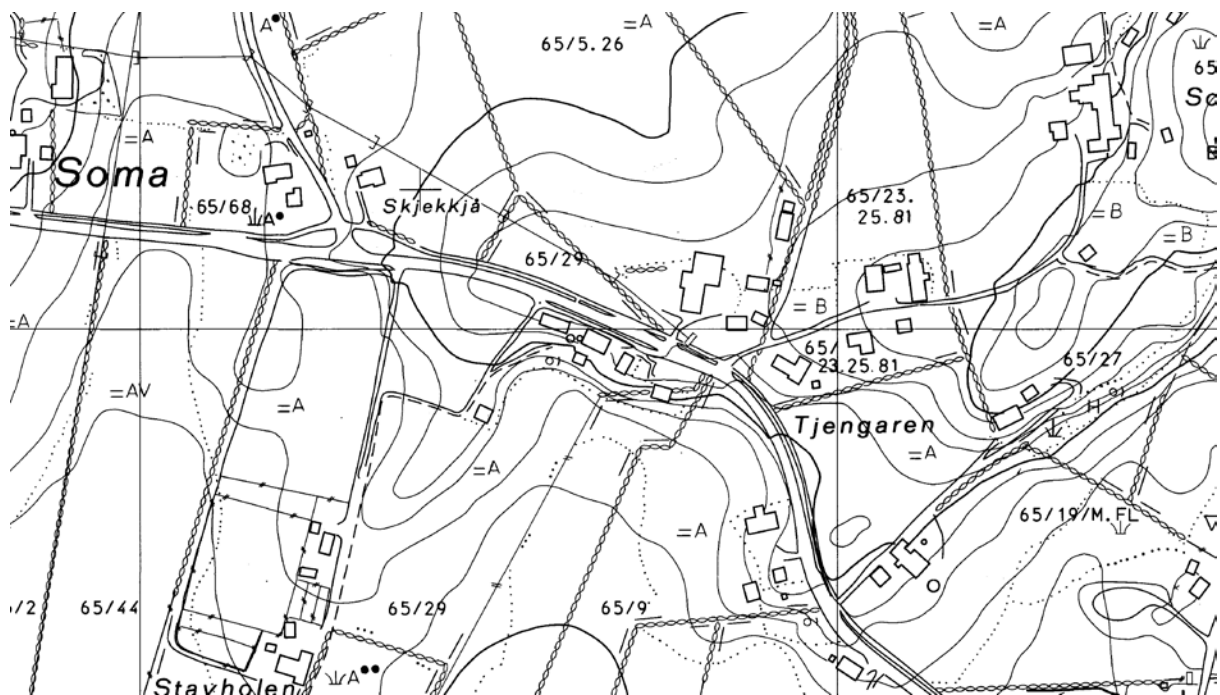
SOMA, gnr. 65 Soma (Høyland sogn). Sandnes kommune. Nedlagt kirkested.

ID 61030

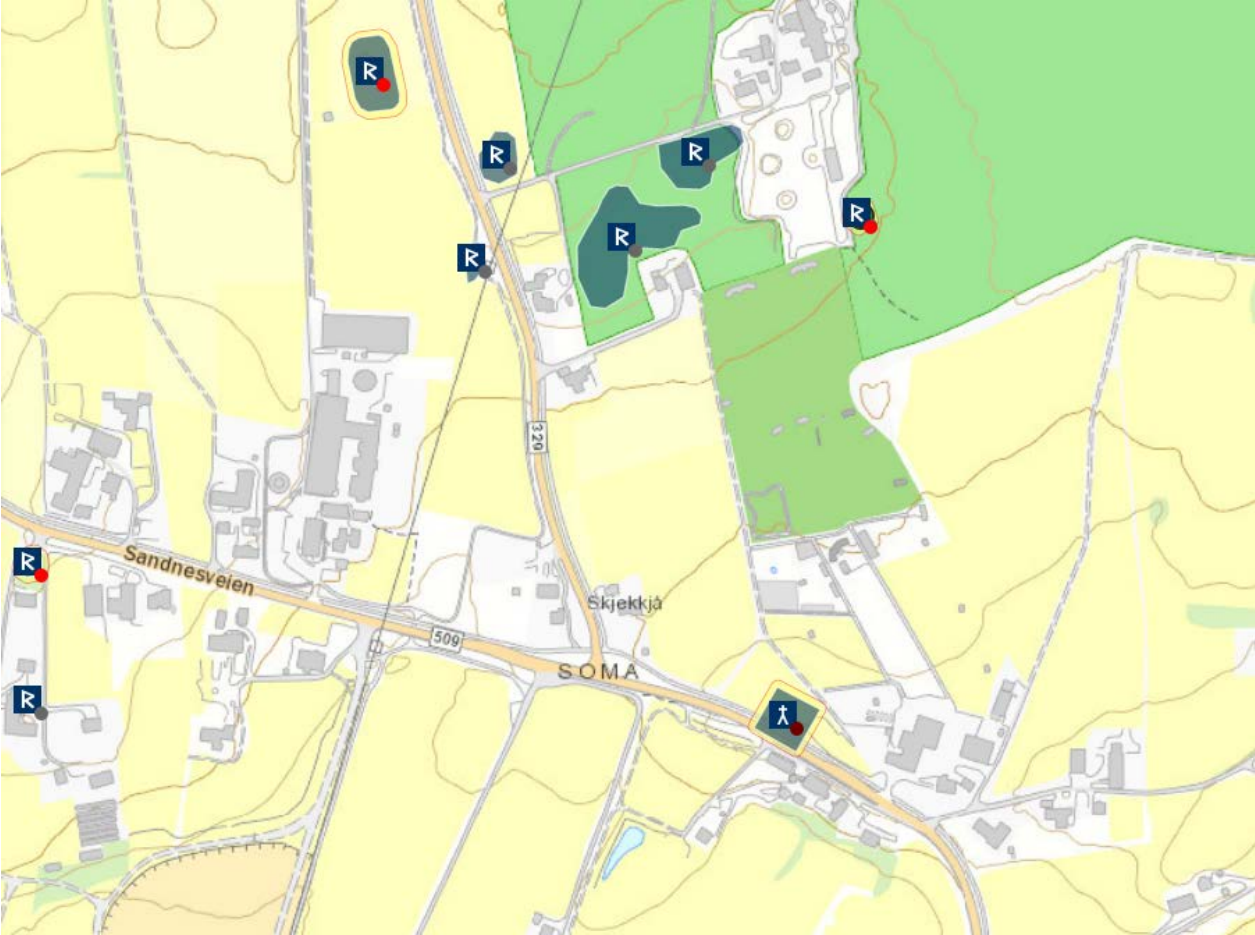
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 65) Soma er ca. 1620 (*Somma kiercke*), men sognet er nevnt i 1319 (*parochia de Soma*, DN XXI:22) og presten der i 1298 (*Thorde prest a Soma*, DN III:43). Presten på Soma var sterkt innblandet i konflikten mellom biskopen og kannikene på slutten av 1200-tallet (DN III:43, IV:48). Lite er kjent mht. bygningshistorikken for kirkene. Kirkestedet ble bestemt nedlagt 1839 (NG 180). Det er i dag usikkert nøyaktig hvor selve kirken sto, men det var i et område inntil/nord for veien på gnr. 65/29 mellom brukene Stavholen og Tjengaren og som er avgrenset i nord og vest med steingard.

Kirkegårdens avgrensning framkommer av et jordskiftekart for gården Soma gnr. 65 fra 1894, der også den omtalte parsellen vises slik den fortsatt er. En bautastein som i ettertid er blitt benyttet til minnestein over kirken stod tidligere få meter fra østre kirkegårdsmur (Aurenes 1954:366, Eide 1937:77, 99). Ca. 1620 var Høyland hovedkirke med anneks på Soma.

Tienden ved begge kirkene ble svart på vanlig vis (St.S. 280f). Til samme tid lå det en skyldpart på seks pund korn i Soma til mensa ved Høyland kirke og presten hadde bygselen (St.S. 281f), en sterk indikasjon på et tidligere prestebol ved Soma kirke. (kartreferanse: AK 021-5-4).

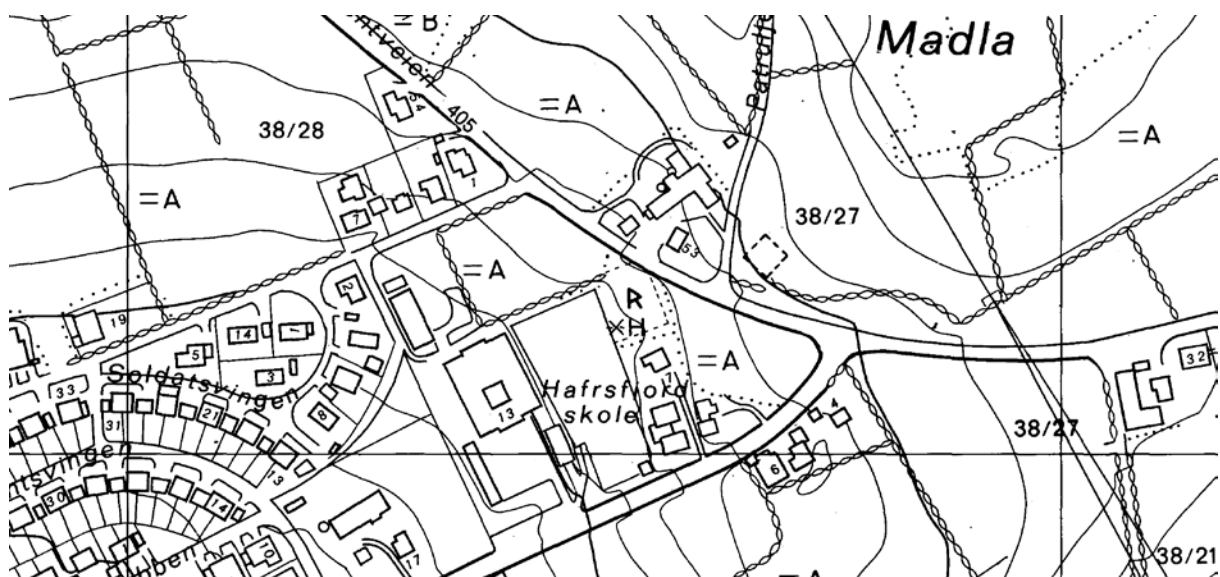

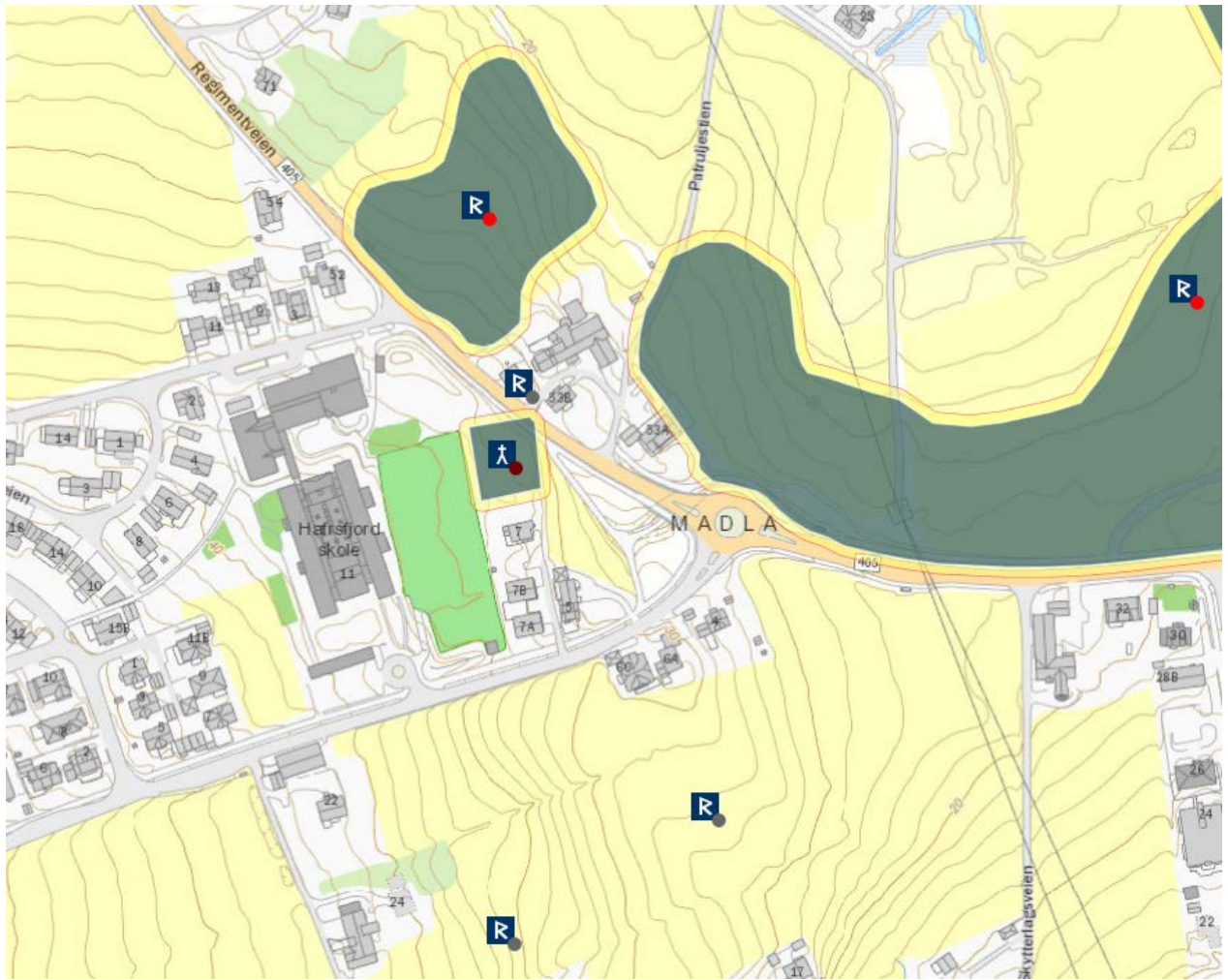
STAVANGER KOMMUNE

MADLA, gnr. 38 Madla (Madla sogn). Stavanger kommune. Nedlagt kirkested.

ID 65789

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 38) Madla er i 1355 (Malla kirkiu, DN IV:374), men prest ved kirken nevnes allerede i 1298 (*Thordo rector ecclesie de Mollum*, DN IV:36). En middelalderkirke i tre ble i 1685 erstattet av en liten langkirke i tømmer. Denne ble revet i 1865 og ny kirke oppført på nabogården (39) Reveim en drøy kilometer mot nordvest. Den gamle kirkegården er fortsatt synlig. Gården lå i seinmiddelalderen til ætlinger av tidligere lavadel (Lindanger 1983:227ff). Ca. 1620 var Randaberg og Madla anneks til Stavanger domkirke, men det var skolemesteren som var «rett sogneprest» til Madla og han gjorde tjeneste ved kirken hver fjerde eller femte søndag – «epter leiligheedenn» (St.S. 87f). Til samme tid ble det notert at Madla kirke hadde stått til forfalls, og at biskop Laurits Clausen Scabo (1562-1626) i 1615 hadde finansiert byggingen av nytt kor. I 1706 ble det bestemt at preken ved Madla kirke skulle utføres av høreren ved Stavanger latinske skole, men gudstjenesten for øvrig av den øverste eller nederst kapellan i Stavanger eller av en annen neste sogneprest på landet. 1741 ble Madla anneks under Håland kirke (Løwold 1888:32). Kirkegården er fortsatt intakt, og det står fortsatt et gravminne i metall på stedet. Den ligger innenfor et område avgrenset ved steingarder, mellom Gåseberget og Hafrsfjord skole, rett inntil/nord for sistnevnte. Sognet bestod av de 4 gårdene Madla, Revheim, Sør-Sunde og Nord-Sunde (Tjelta 1980:654). Kirken ble lagt til katedralskolen i Stavanger engang på 1300-tallet, og biskopen eide gården i tiden da konflikten med kannikene raste som verst rundt 1300. Han skal selv ha ansatt sira Tord, nevnt 1298 (Lindanger 1983:229). Så seint som rundt 1620 lå Madla kirke fortsatt som anneks under skolen, skolemesteren var dens sogneprest og holdt tjeneste i Madla hver fjerde eller femte søndag – *epter leiligheedenn* (St.S. 88). Ca. 1620 var alt inventar nytt, en gave fra biskop Skabo (St.S. 88). I en gravhaug på Madla ble det i 1886 funnet et blykors med en latinsk innskrift i runer på den ene siden, og en Kristusavbildning på den andre (Løwold 1888:33f). Under selve kirkegårdsmuren, ved inngangen, lå det fram til ut på 1800-tallet en gravhaug (Lindanger 1983:227). (kartreferanse: AK 022-5-1).

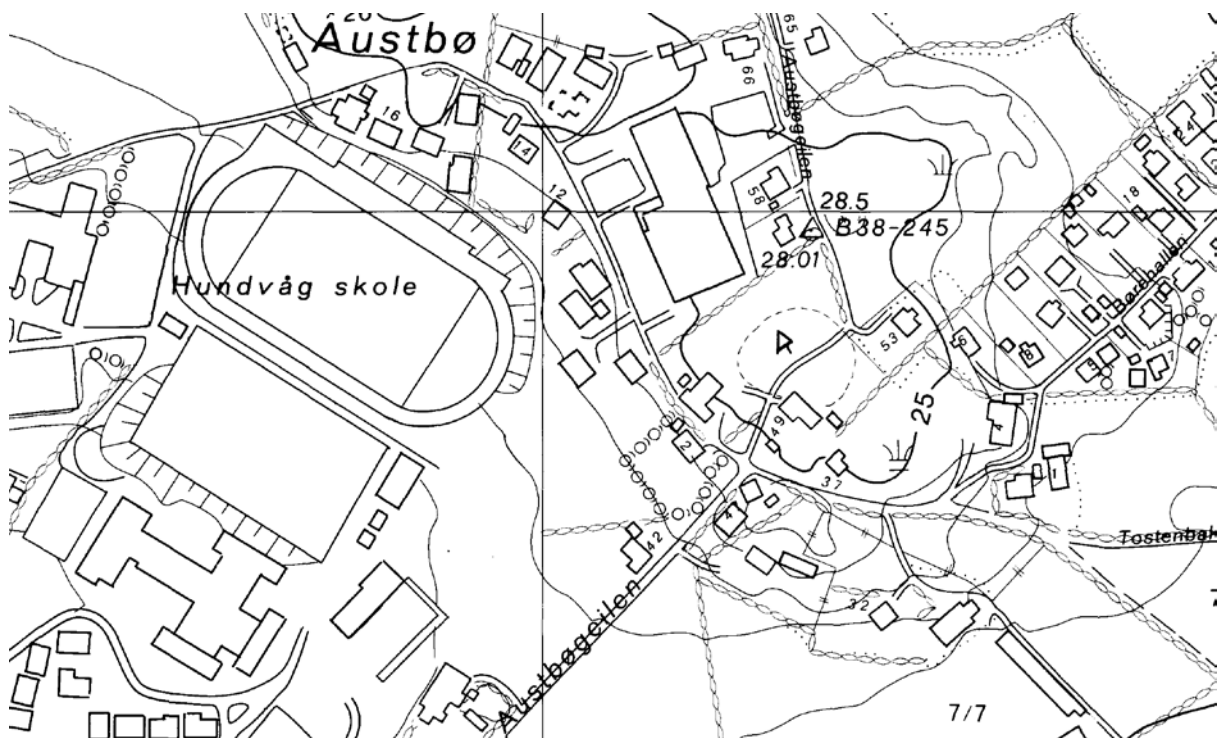

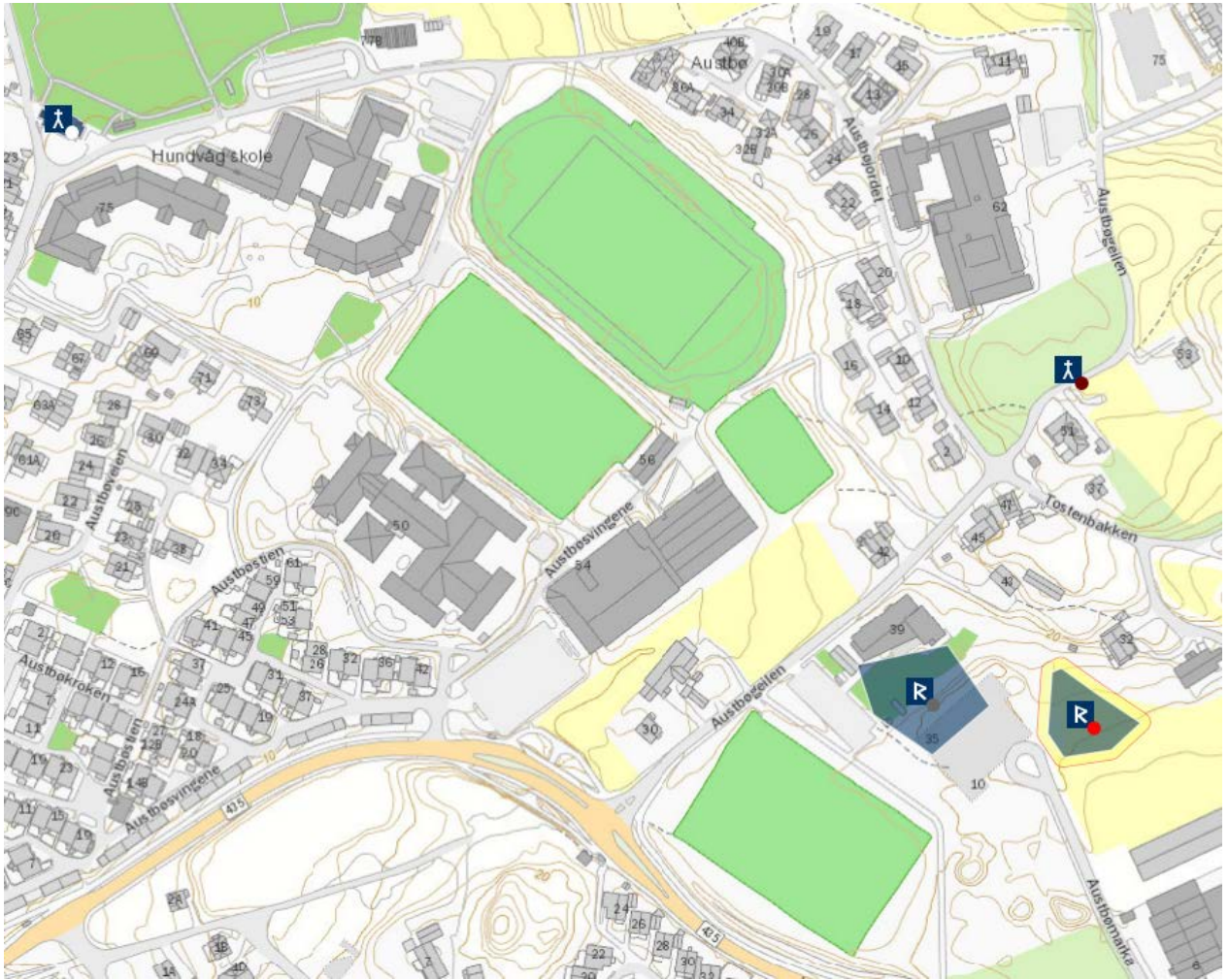

AUSTBØ (HUNDEVÅG), gnr. 7 Austbø (Hetland/Frue sogn). Stavanger kommune. Nedlagt kirkested.

ID 72284

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 7) Austbø er i 1300 da også presten der nevnes (*Hunduoku kirkiu*, DN IV:48). Kirken skal ha stått rett ned/sørøst for gårdstunet, på det som i dag er eiendommen (bnr. 49) Austbøgeilen. Her skal et «udjævnet Fundament til en Kirke» være registrert, og kirken skal ha vært en romansk steinkirke fra midten av 1100-tallet (Lexow 1958:32). Kirken er ikke omtalt i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620, så den må være lagt ned før den tid. Samtlige av dagens gårder på øya må være delingsprodukter av en gård Hundvåg, men det kan være vanskelig å avgjøre når delingsprosessen satte inn. I og med at det på den gamle krongodsgården (gnr. 6) Husabø finnes et 3,1 m høyt steinkors, og kirken nok stod på Austbø der en gravhaug kalt Krosshaug tidligere lå rett ved kirken (Lexow 1958:32), kan det være at Husabø og Austbø var separate gårder allerede i tidlig middelalder. På 1400-tallet lå trolig Hundvåg kirke øde, eller den var gått over til å bli gårdskapell (*oratorium*), for på denne tiden lå Hundvåg til bykirken Vår Frues sogn (DN IV:858). 1745 var kirken for lengst revet, og på slutten av 1800-tallet ble det tatt stein fra ruinen til bruk ved restaureringen av Stavanger domkirke. Deretter ble fundamentet utjevnet (Lexow 1958:32). Presten Aslak ved Austbø kirke var bror av daværende biskop Arne, og han tok dermed brorens side i dennes konflikt med sine kanniker rundt 1300. På et tidspunkt ble Aslak sammen med prestene på Høle, Fister og Soma dømt til pengebøter for urettmessig å ha lyst en rekke menn i bann (DN IV:48). (kartreferanse: AL 024-5-3).

STAVANGER MIDDELALDERBY

STAVANGER TRINITATIS (ST. SVITHUN) DOMKIRKE (hovedkirke). Stavanger middelalderby. Stavanger kommune.

ID 85552

Bispesetet i Stavanger ble etablert en gang i tiden ca. 1120-1128 (Johnsen 1945:23). Første biskop var trolig engelskmann Reinald, nevnt 1135 (Soga om Magnus Blinde og Harald Gille kap. 8, Daae 1899:223). Domkapitlets storsegl har innskriften «Sigillum [Capituli] Trinitatis : Ecclesie : Stavangrensis : Ecclesie» (Kviterud 2006:111), og domkirken var således dedisert Den hellige treenighet – en Kristkirke som domkirkene i Bergen og Nidaros. Dedikasjonen til St. Svithun er først nevnt i 1204 (Hohler 1967:24). Kirkebygningen hadde opprinnelig et treskipet, rektangulært skip med smalere, rektangulært, rettavsluttet og trolig lavere kor. I vest hadde den et høyt tårn. Etter en brann i 1272 ble vesttårnet erstatt med en forhall med en noe større grunnflate. Koret ble nybygd og forlenget, men opprinnelig bredde ble opprettholdt. Dets østfasade ble reist med to hjørnetårn og et stort vindu. Det romanske koret hadde krypt, og denne beholdt sin størrelse og utforming ved ombyggingen av koret (Fischer 1964:Pl. I., Tillegg 1967). Den gotiske korbueåpningen var opprinnelig smalere, og den hadde dører – trolig med gitter (Stige 2013). I 1745 fantes fortsatt de middelalderske glassvinduer i korets østvegg bevart: «Midt i brystet bag alteret er et meget stort vindu med mange skjønne postementer og runddelinger af huggen veksten; i en af samme runddelinger sees endnu en katolsk bisp i sin fulle habit, brent med adskillige kolører i glasset» (de Fine 1870:175). Den romanske kirken ble bygd i bruddstein med grønnskifer i veggåpninger og utvendige hjørner, mens det til det gotiske murverket ble benyttet kleber. Hohler, i en sammenligning med andre norske katedraler, mener å kunne lese ut to eller tre byggefaser for kirken. Han mener videre at den romanske bygningens størrelse tilsier at den er reist som bispekatedral, selv om dette eldste koret hadde for liten plass til et kapittel på 12 kanniker. Dette forhold kan likevel forklares ved at det var kongen som lot bygge kirken, ikke biskopen selv. Han mener katedralen er påbegynt ca. 1105, og at dens østre del er «blitt sammenbygget med arbeider lenger vest, kan hende en allerede eksisterende kirke» (Hohler 1967:49ff). Kirken hadde høye murer som avgrenset området rundt den mot øst og sør, mens det mot vest og nord var vanlig kirkegårdsmur. Det er blitt gravlagt inne i og utenfor domkirken så vel i middelalderen som etter reformasjonen. Øst for kirken faller terrenget bratt ned mot nordenden av Breiavatnet, og da det forlengede koret sto ferdig ble det nødvendig å fylle opp terrenget. Fram til midten av 1800-tallet var det en høy forstøtningsmur noen meter øst for korets østvegg. Da kirken ble omfattende restraurert i 1867-74 ble det benyttet stein fra Hundvåg kirke og fra Utstein kloster (Stige 2013). Eldste omtale av en bisperesidens til kirken er i 1297 (*biscops garð*, DN II:39), men anlegget må være betydelig eldre. Den bevarte delen i stein, som utgjør underetasjen i nåværende bygning i Kongsgård, regnes å være reist etter brannen i 1272 (Helle 1975:89). Nyere undersøkelser har vist at den sørlige delen av underetasjen opprinnelig har vært en separat bygning, og som er rundt 50 år eldre enn resten av den, altså fra første fjerdedel av 1200-tallet. Den besto av to hvelvede rom med et forrom mot vest, og den har trolig hatt to etasjer i stein. Samtidig ble det dokumentert rester av en stavbygning under gårdsplassen på vestsiden av nåværende bygning. Flere radiologiske dateringer viser at bygningen ble oppført en gang etter 1020 og revet før midten av 1200-tallet (Meling 2013). Det er ikke usannsynlig at denne bygningen kan være del av et gårdstun på stedet fra før Stavanger ble bispesete. Bispegårdsanlegget var omgitt av mur mot vest og nord, og i sør og øst lå Breiavatnet. Sørportalen i domkirkens kor står rett vis-a-vis biskopens kapell i bispegården, og det gikk tidligere en overdekket gang mellom de to bygningene. «Ved den østre side, ganske nær hos kirken, staar skolen, som og er en gammel af graa- og veksten grunnmuret bygning, der forhen har været en latinsk skole, havende en lector, rector og trenne

lærere» (de Fine 1870:200). Denne bygningen ble trolig revet i 1839 (Helle 1975:109), og den ble sannsynligvis reist tidlig på 1300-tallet som følge av at hertug Håkon i 1298 (DN III:41) ga kannikene en tomt som senere ble omtalt som skoletomta. En skolemester nevnes første gang i 1298 (*Arnulfus scolasticus Stawangrie* DN IV:36), men trolig hadde kanniken *magistro Andree* omtalt i 1263 (DN I:58) samme funksjon. Det er videre sannsynlig at munkene fra Olavsklosteret i byen allerede på 1160-tallet sto for den geistlige opplæringen ved bispesetet (Helle 1975:108). Biskopen fikk i kong Håkon Håkonssons regjeringstid (1226-1254) fornyet et privilegiebrev utstedt av kong Magnus Erlingsson (1161-1184), trolig rundt 1180 (Ersland 2013), der denne hadde gitt «*guði oc hinum hælga Sviðuno boeen sialvan Stafangr*» med leidang og sakøre (DN I:51). Dette gjorde biskopen med sitt kapitel til øverste myndighet i Stavanger, med full døms- og styringsrett, og et byråd med egen borgermester kan ikke med sikkerhet belegges før på 1550-tallet (DN VI:791, Ersland 2013). Brevets ordlyd kan trolig tolkes slik at kongen ga bort innmarka til gården Stavanger, men at han selv beholdt resten av gårdsvallet. Ved en arkeologisk undersøkelse i kryptens golv i 1967 ble det dokumentert et antall graver eldre enn den stående kirken. Gavene lå noe mer orientert enn kirken og lå delvis innunder korets murer. 11 av disse er blitt radiologisk datert, og samtlige er eldre enn domkirken. De fleste er datert til 1000- og 1100-tallet, noen tilbake til 800-tallet (Denham et al. 2013). I grunnmuren på den nærliggende Mariakirken ble det ved dennes nedrivning funnet en bautastein med runeinnskrift fra 1000-tallet (Lexow 1958:60f), noe som kan antyde at domkirken og Mariakirken ble reist i et førkristent gravfelt. «Lige tvert overfor kongsgaarden [dvs. bispegården] paa landevejen er opreist et gammelt stenkors, 5 alen høj og 1½ alen bred, af en hel sten; paa søndre side af samme staar udhuggen et hjerte med et kors over; paa den nordre side vises at have været udhuggen runebogstaver, som nu ere aldeles ukjennelige; bakken, hvorpaa korset staar, har siden været brugt i gamle tider til retterplads og kalles Stejlebakken» (de Fine 1870:203f). Korset har en runeinnskrift datert til tidlig 1000-tallet, og som settes i sammenheng med Olav den Hellige og Erling Skjalgsson: *Alfgeirr prestr reisti stein þenna ept Erling, dróttinn sinn, es hann barðisk við Óleif* (Særheim 1996:35f). En rimelig antagelse kan i så fall være at Stavanger var en av Erlings gårder og at det var han som etablerte et kaupsted i området ved Vågen i vikingtid. (kartreferanse: AL 023-5-3).

VÅR FRUE (STA. MARIA) KIRKE. Stavanger middelalderby. Stavanger kommune.
Nedlagt kirkested.

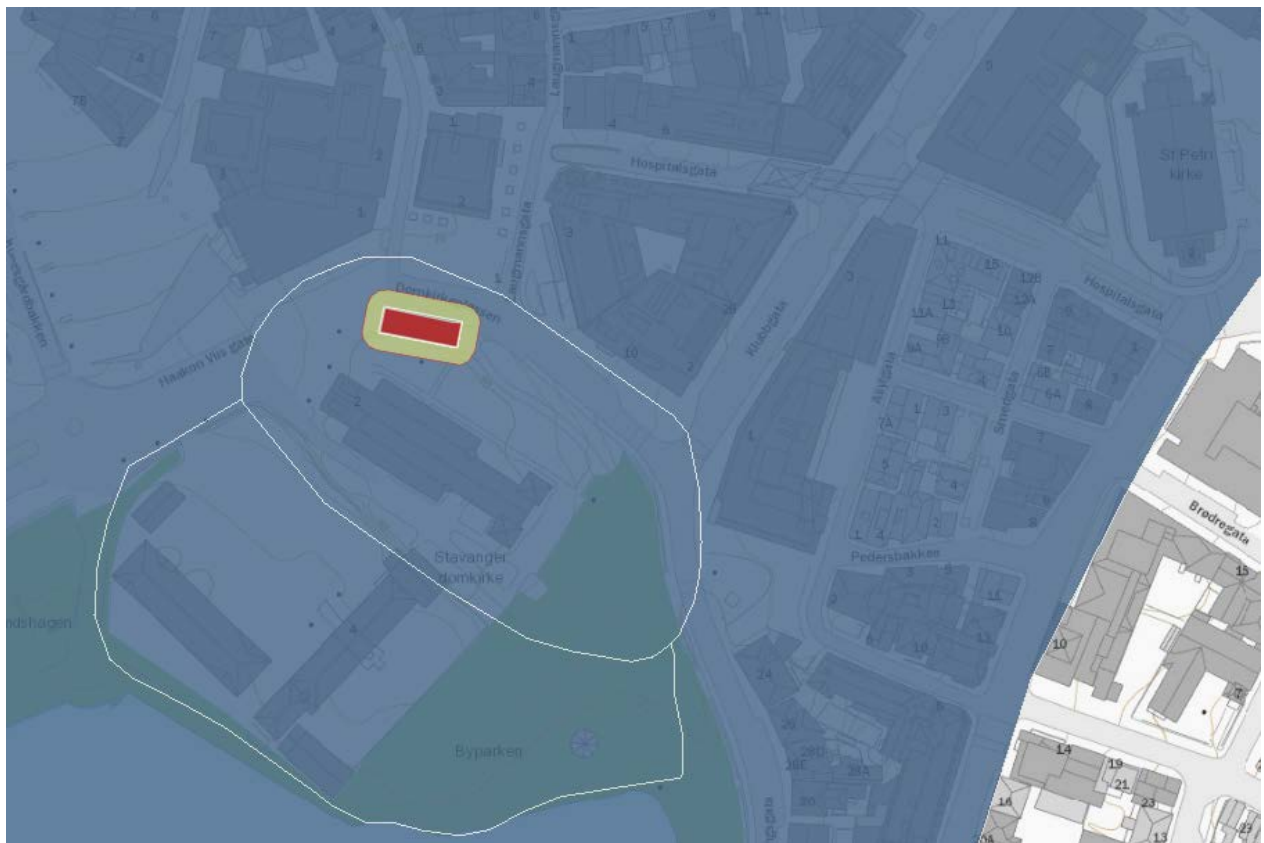
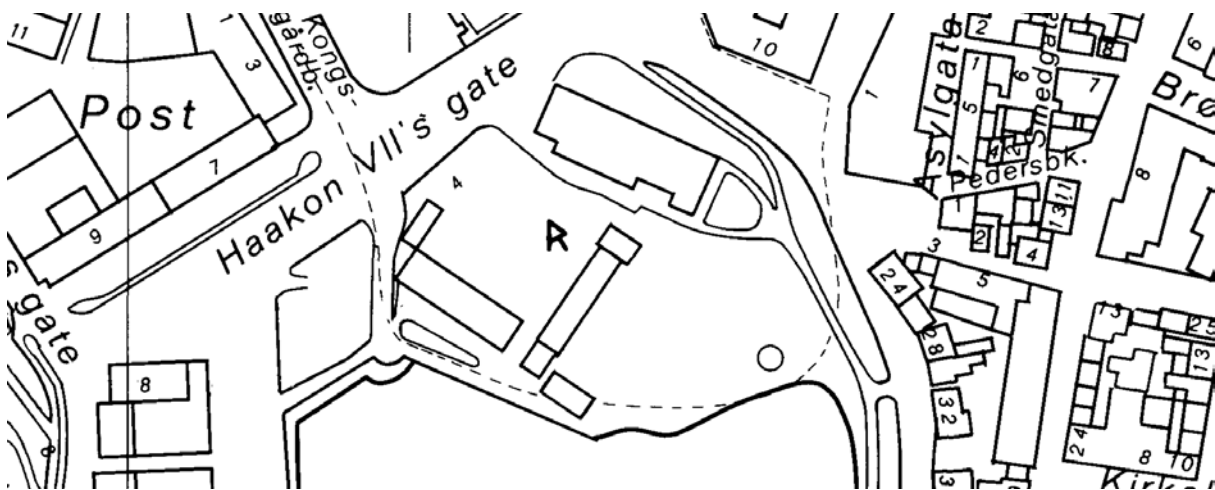
ID 85552 - jf. ID 84392

Eldste omtale av Mariakirken er rundt 1280 (*Marie kirkiv*, DN I:70), og sognet nevnes første gang i 1298 (DN IV:23). Sognet – og dermed kirken – er likevel langt eldre, da sognet i hovedsak besto av gårder nord, vest, sør og sørøst for byen (DN IV:122, 127, 429, 797, 799, 858, 994). Kirkesoknet omfattet det senere Hetland herred og Vår Frues sokn utenfor Stavanger by, i tillegg til sogn i byen (DN IV:38). Antallet gårder var nærmere 40 (Helle 1975:118), og de utenfor byen lå i Ask, Goa, Jåtta og Høle skipreider (NG 195). Den er eksplisitt nevnt med kirkegård (DN IV:54). Likevel var det kannikene ved Stavanger domkirke som rådet Mariakirken, med kallsrett, rett til inntektene og plikt til å holde den vedlike (jf for eksempel DN IV:23/RN II:917, IV:374). Ca. 1620 het det at tienden (12 pund korn) da lå til domkirken, i og med at Vår Frues kirke «er ødelagtt» (St.S. 86). I 1745 ble den beskrevet som følger: «Strax ved den nordre side af kirken paa kirkegaarden staar raadstuen, som er en grunnmuret ældgammel bygning, der siges at skal have været i fordums tid en kirke, kallet Vor-Frue-kirke, da et sogn fra landet, som kalles Vor-Frue sogn, dertil skulde have sorteret» (de Fine 1870:180). Kirken sto 12 m nord for domkirkens skip. Ved reformasjonstiden ble den lagt ned, og på 1590-tallet ble den bygd om til rådhus etter at den noen tiår hadde stått som ruin. På slutten av 1800-tallet ble bygningen benyttet til brannstasjon fram til den ble revet 1885. Da Hetland kirke ble etablert i 1848 ble Vår Frues sogn lagt til denne (Daae 1899:71). Mariakirken ble mot slutten av 1200-tallet rådet av kannikene, og under konflikten mellom biskop Arne og hans kapitel i 1290-årene var den ved flere anledninger åsted for dramatiske hendelser. Etter ordre fra biskopen hadde vicarius ved kirken Erik Gjest beslaglagt tiendeluten til så vel Mariakirkens prester som til bygningens vedlikehold, inntekter som lå til kannikene, og på påskedagen hadde han nektet altergang for

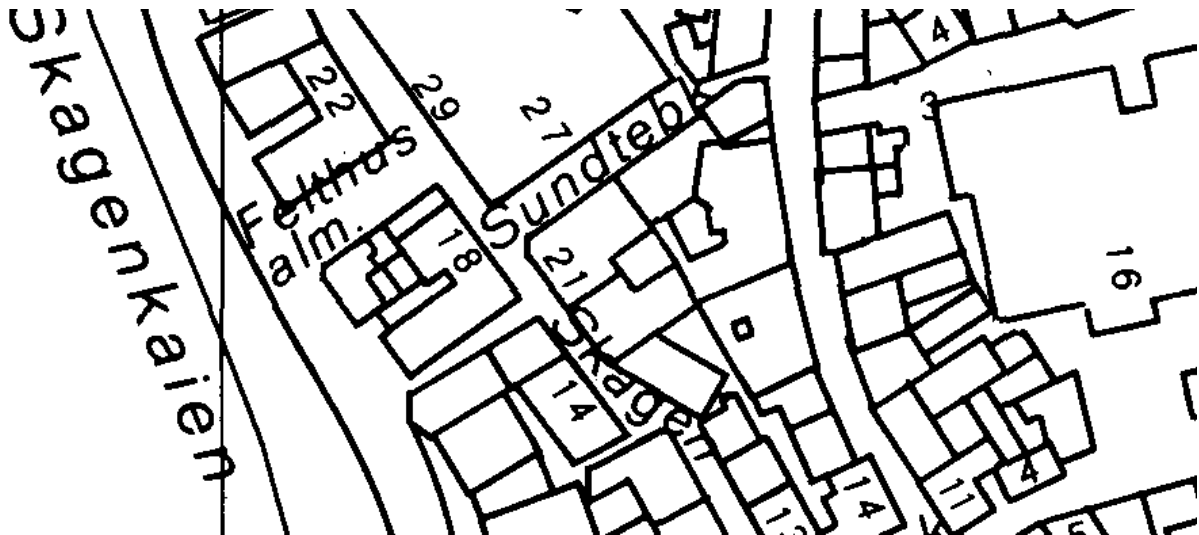
de som ikke betalte til ham (DN IV:23). Om lag til samme tid hadde presten Salomon ved Mariaalteret i domkirken latt fjerne Mariakirkens kalk, klokker, bøker og et antall prydgjenstander, hvilket gjorde det umulig å holde messe der. I tillegg hadde han med makt dradd kanniken Kjetil gjennom kirken og over kirkegården, og deretter kastet ham i fengsel (DN IV:24, 25). Deretter lyste kannikene bann over biskopens geistlige medhjelpere, leste opp appeller til paven, og kunngjorde brev fra de pavelige dommere – alt skjedde i Mariakirken (DN IV:35-35, 38, 54). De pavelig oppnevnte dommerne påla rimeligvis biskop Arne å levere tilbake disse sakene (DN IV:26). I 1434 tilsto en rekke nordiske biskoper de botferdige 40 dagers avlat dersom de hjalp eller besøkte *ecclesia beate Marie virginis in Staffuangrensi* (DN IV:855), muligens fordi kirken hadde brent eller på annet vis var blitt sterkt skadet (Lexow 1958:60). I 1961 medførte en utvidelse av Håkon VII's gate, samt bygging av parkeringshus under Domkirkeplassen, terrengsenkning i området. Fundamentsteiner i kirkens nordvegg måtte tas bort og legges tilbake igjen, slik at fortauet nå går mellom restene av kirkens langvegger. Kirken slik den ble dokumentert i 1961 var bygd i stein med rektangulært grunnplan, men koret var adskilt fra skipet ved en bred korbueåpning. Muligens ble den reist rundt 1250, med utgangspunkt i grunnplanet og de spissbuede veggåpningene. Alternativt at den fram til bybrannen i 1276 var en trebygning, og at den deretter ble nybygd i stein. Da kirken ble revet i 1885 ble det gjort flere viktige funn. For det første ei trapesformet barnekiste i grønnskifer med kroppsformet fordypning. Kista lå i jordsmonnet inne i skipet, og skjelettet var bevart. I tillegg lå det trekull i kista (Ommundsen 2003). Kistas bergart, form og indre utforming gjør det mest sannsynlig med en datering til 1100-tallet, og i tillegg viser den til en avdød med høy sosial status. Videre ble det blant østmurens fundamentsteiner funnet en mynt fra slutten av 1200-tallet, samt i grunnmuren mot vest en bautastein med runeinnskrift (Lexow 1958:60f, 1969:5-19): «Kjetil reiste denne steinen etter Jorunn, kona si, dotter til Utyrme». Innskriften er datert til tidlig 1000-tallet. Den gir ingen referanser til en kristen gravlegging, hvilket antyder at domkirken og Mariakirken ble reist i et gravfelt. Kirkens alder er usikker, og den er aldri blitt grundig arkeologisk undersøkt. Birkeli (1995:47) mener at Mariakirken ble bygd «nokså tidlig på 1100-tallet», men uten å argumentere nærmere for en slik datering. De fleste andre som har diskutert temaet mener, med utgangspunkt i bygningens stiltrekk og de skriftlige kildene, at den ble reist mot slutten av 1200-tallet (Lexow 1969:8, Helle 1975:118). Ommundsen (2003) peker på at alle de større norske middelalderbyer hadde Mariakirker, og at de var eldre enn 1200-tallet. Hun mener barnekisten kan være en mulig indikasjon på en eldre trekirke, og at steinkirken var et nybygg etter 1272-brannen. Lexow (1958:61) refererer en lokal cicerone publisert i 1868 der det hevdes at Mariakirken «var af samme Ælde som St. Olafs kirke», altså fra midten av 1100-tallet. Eldste skriftlige omtale av Mariakirken i Stavanger er rundt 1280. Det rektangulære, gotiske grunnplanet og de spissbuede veggåpningene antyder en byggetid rundt eller etter ca. 1200. Mynten inne blant fundamentsteinene har ingen sikker kontekst, og den kan likeså godt ha kommet dit under rivingen i 1885 som under byggingen. Det er likevel ikke påvist bygningstekniske forhold som skulle tilsi at det revne steinbygningen skulle være en ombygd romansk kirke, og en datering til 1200-tallet synes derfor rimelig. Flere forhold taler likevel for at det har stått en eldre kirke på stedet. For det første barnekisten som kan gis en datering til 1100-tallet. For det andre viser runesteinen i grunnmuren at kirken med stor sannsynlighet ble reist i et førkristent gravfelt. For det tredje hadde Mariakirken som den eneste i Stavanger by landsogn, hvilket er et svært alderdommelig trekk. Dette siste forholdet peker i retning av en kirke reist på 1000-tallet (Brendalsmo og Molaug 2014). Nå har også Stavanger domkirke trolig hatt en forgjenger i tre, i og med at det er påvist kristne graver fra 800- til 1100-tallet under krypten i koret (Denham et al. 2013). Macody Lund (1919:116), som ikke kjente til disse gravene, mente med utgangspunkt i at Stavanger domkirke «har en sognekirkes og ikke en Kathedrals karakter», at den «har været en større sognekirke – en

fylkeskirke før den blev ophøiet til Biskopssæde». Et kjent trekk ved fylkeskirkene er at de ble reist på kronens jord, under kongens ledelse og delfinansiering, og at de ble rådet av biskopen (Brendalsmo og Riisøy 2014). I Trøndelag ble flere av fylkeskirkene i andre halvdel av 1200-tallet ble gitt videre til kannikene i Nidaros bispedømme. Kort etter overføringen ble koret eller andre elementer ved flere av disse kirkene ombygd (Brendalsmo 2006:293). At grunnen der Stavanger bispesete ble etablert lå til kronen, må vi kunne ta for gitt, samt at det dessuten lå et eldre gårdstun på stedet – slik vi finner det i Hamar og Nidaros. I et slikt perspektiv er det en mulighet for at en av de to kirkene St. Svithun eller St. Maria opprinnelig ble reist som fylkeskirke. Kanskje helst sistnevnte, om vi skal legge de trønderske fylkeskirkenes historie til grunn, i og med at kannikene hadde Mariakirken i andre halvdel av 1200-tallet. (kartreferanse: AL 023-5-3).

ST. MARTINS KIRKE. Stavanger middelalderby. Stavanger kommune. Nedlagt kirkested.
ID 84401

Eldste omtale er i 1286 (*Marteins kirkiv*, DN I:70). Kirken sto trolig på toppen av den tidligere «'Provstebakke'», da man der og indover mod 'Arneageren' har fundet Spor af gamle Mure og Begravelser» (Daae 1899:70, Helle 1975:115). Dette skulle tilsi om lag krysset nåværende Prostebakken/Kirkegata. Omtale av prest ved kirken er i 1295 (*Aslaco rectori ecclesie beati Martini*, RN II:789, DN IV:16) og i 1330 (*sira Saxa at Marteins kirkiu*, DN VI:134), men en *vicarius* ved navn Bileiv var dypt involvert på biskop Arnes side i dennes konflikt med sitt kapitel på slutten av 1290-tallet (DN IV:28, 33-36, 45). Bileiv var egentlig vikar ved domkirken i Stavanger, og muligens var han midlertidig innsatt av Arne (Helle 1975:115). Dessuten hadde kirken egen klokke, og også denne hadde stilt seg på biskopens side i konflikten (DN IV:45). Sogn til Martinskirken nevnes ikke, men i følge Daae (1899:285) var den sognekirke for byen Stavanger, og den skal være nedlagt lenge før reformasjonen. De ovennevnte observasjoner av skjelettfunn kan støtte opp om sognekirkefunksjonen. Martinskirken må ha hatt en viss status, for den ble begunstiget med testamentariske gaver fra stormenn som Arnbjørn på Hebnes, Gaute på Talgje og Torgeir på Sponheim (DN I:70, II:24, IV:85). (kartreferanse: AL 023-5-1).

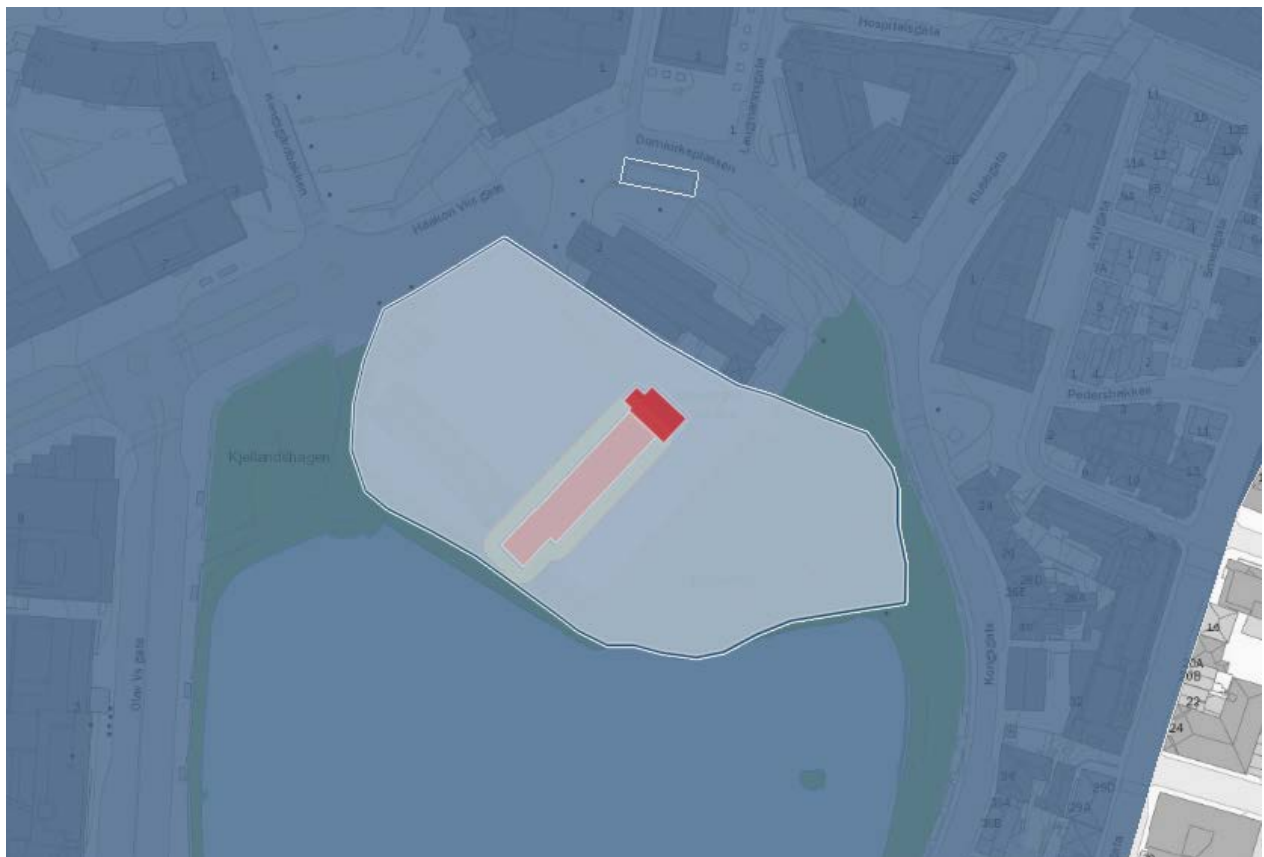
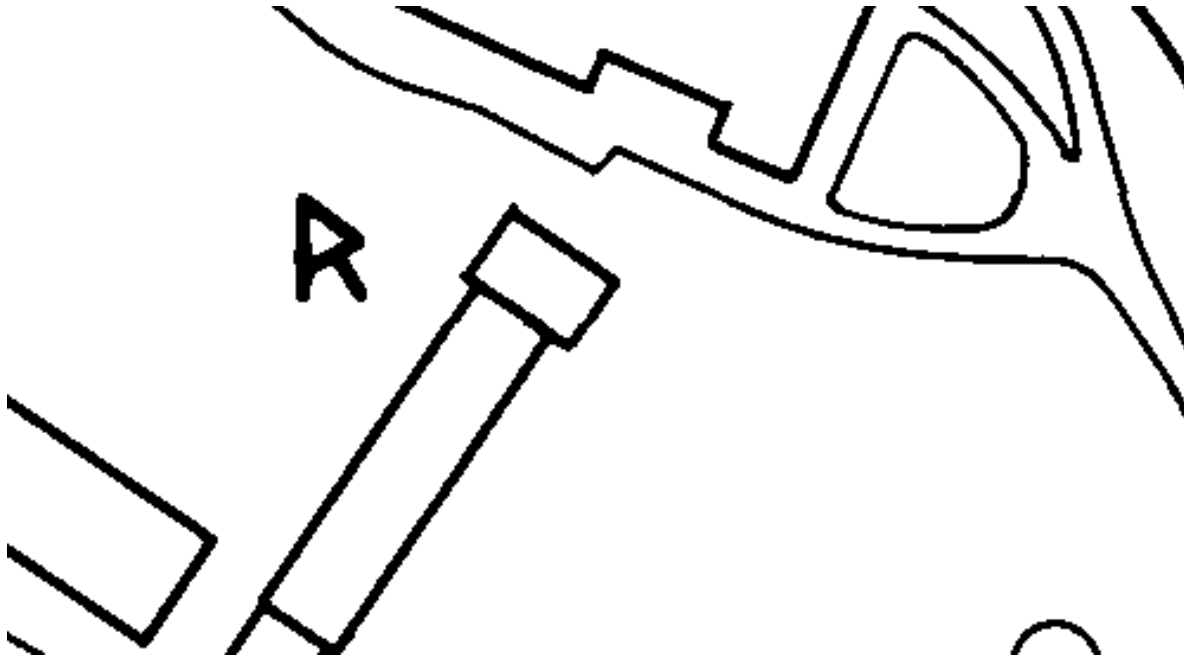

BISPEKAPELLET. Stavanger middelalderby. Stavanger kommune. Nedlagt kirkested.

ID 87052-2

Eldste omtale av kapellet er i 1317 (*capellonne i biskups garde*, DN IV:119). Samtidig med at biskop Arne (1277-1303; muligens Torgils: 1255-1276?) rundt midten av 1200-tallet lot bygge nytt kor på domkirken lot han reise en vinkelformet bispegård rett sør for kirken. Kjellere og første etasje var i stein, mens annen etasje var i tømmer (NRR I:214). I første etasje i gårdsanleggets hjørne ble det anlagt et kapell til biskopens eget bruk. Bispegården var fram til begynnelsen av 1700-tallet forbundet med domkirken ved en overhvelvet gang. Etter reformasjonen hadde kapellet en lang og vekslende rekke funksjoner før det i 1925 igjen ble tatt i kirkelig bruk (Lexow 1958:61ff, jfr. de Fine 1870:202). (kartreferanse: AL 023-5-3).

ST. OLAVS KLOSTERKIRKE. Stavanger middelalderby. Stavanger kommune. Nedlagt kirkested.

ID 85209

«Ellers har i gamle tider i Stavanger været to klostre, nemlig St. Pers, beliggende hvor endnu kalles St. Pers gjærde, nær hos hospitalet, og St. Olavs kloster under kleven, hvor ovenfor St. Ols kilde ligger; samme grunn, saakallet St. Ols klostergrunn, blev solt 1667» (de Fine

1870:201). Daae (1899:286f) mente klosterkirken muligens kan ha fungert som en av byens sognekirker etter at Martinskirken ble lagt ned på reformasjonstiden. Olavsklosteret (mest trolig benediktinere, i og med at anlegget er nevnt med en barneskole i 1160) ble etablert tidlig på 1100-tallet, muligens av den første Stavangerbiskopen, englenderen Reinald, som selv var benediktiner. Formålet kan ha vært å skape en støtteinstitusjon for bispesetet da det var nyetablert, med oppgaver i det liturgiske liv ved katedralen og den geistlige undervisningen der, og i prestetjenesten i bispedømmet generelt. Anlegget ble reist sørvest for domkirken, trolig noe i utkanten av bybebyggelsen. Siste omtale av klosterbrødrene er i 1236 (Helle 1975:110f), og anleggets videre historie er uklar. Kirken ble rundt 1290 betjent av to brødre fra Utstein kloster (DN IV:16, RN II:789), og alt tyder på at kommuniteten ble overflyttet til Utstein kort før 1280 (Helle 1975:114). Kirken var i bruk gjennom hele middelalderen, men i 1577 ble det gitt tillatelse til å benytte den som steinbrudd (NRR II:223): «Desligeste maa og skal for^{ne} Forstandere til for^{ne} Domkirkes Bygnings Behov lade bruge hvis gammel Steen, som til overs er af det gamle St. Olafs Kloster der udi Byen, som er nedbrudt». På 1700-tallet ble det anlagt fattigkirkegård der klosteret lå, og denne var i bruk til inn på 1800-tallet (Helle 1975:111). Klostergrunnen og dets eiendommer gikk på 1200-tallet over til Utstein kloster, og fortsatt i 1783 betalte domkirken grunnleie til Utstein for fattigkirkegården kalt «St. Olufs Grundleie» (Daae 1899:71). «St. Olavs grunner» i Stavanger tilhørte Utstein kloster til reformasjonen, og fulgte den sekulariserte gården der like til 1799. I 1665 var de 25 i tallet, og lar seg gjennom senere kilder lokalisere til strøket omkring klosteret, fra Torget til Olavskleiva og nord for dette strekket, ned mot Vågen (Helle 1975:113). Ruinene er i dag ikke synlige over bakkenivå. Det er ikke gjennomført regulære arkeologiske undersøkelser av klosteret, men bruddstykker av ruinene ble observert i 1843 (Helle 1975:111). (kartreferanse: AL 023-5-3).

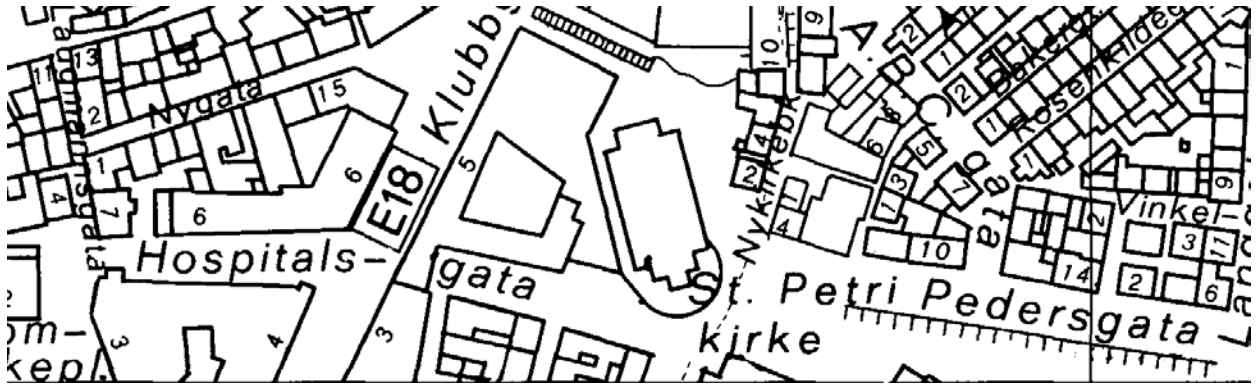

ST. PETERS KIRKE OG HOSPITAL. Stavanger middelalderby. Stavanger kommune.
Nedlagt kirkested.

ID 85539

Fram til tidlig på 1270-tallet rådet kong Magnus en kirke dedisert St. Peter. Den sto kort vei øst for domkirken i Stavanger, på et høydedrag rett opp/øst for Skolebekken. Daae (1899:117) antar at Peterskirken, sammen med to av de tre kirkene Sørbo, Huseby og Husabø/Egersund, var arv etter dronning Margrete Skulesdatter [1208-1270] (jf. DN VIII:6). I 1270-71 presenterte biskop Torgils sin plan for kongen om å etablere et «*almosohus nokor austr ved Petrskirkiiu*», der bispesetet eide noen åkerstykker (DN X:4). Kongen skjenket Peterskirken til hospitalskirke, og biskopen la en åker (*spitalsageren*, DN III:41) og noe jordegods til stiftelsen og lovet å oppføre bolig for prest med tyende. På 1740-tallet var stedet fortsatt kjent, selv om amtmannen blandet kortene noe: «Østen fra [domkirken] et lidet stykke, er Stavanger hospitalshuusse med een liden træekirke beliggende, og bliver vdj samme hospital underholdet 9 á 10 fattige lemmer (...) Ellers har i gamle tider i Stavanger været to klostre, nemlig St. Pers, beliggende hvor endnu kalles St. Pers gjærde, nær hos hospitalet, og St. Olavs kloster under kleven» (de Fine 1870:201). Midt på 1500-tallet ble det kongelige kapell på Lista med sitt jordegods tillagt et «Hospital» i Stavanger, og i 1573 får det i tillegg et årlig beløp fra stiftets bønder (Faye 1882:53f). Ca. 1620 lå det ingen inntekter til institusjonen, men bygningsmassen ble vedlikeholdt av forstanderne og disse førte årlig regnskap (St.S. 87). (kartreferanse: AL 023-5-1).

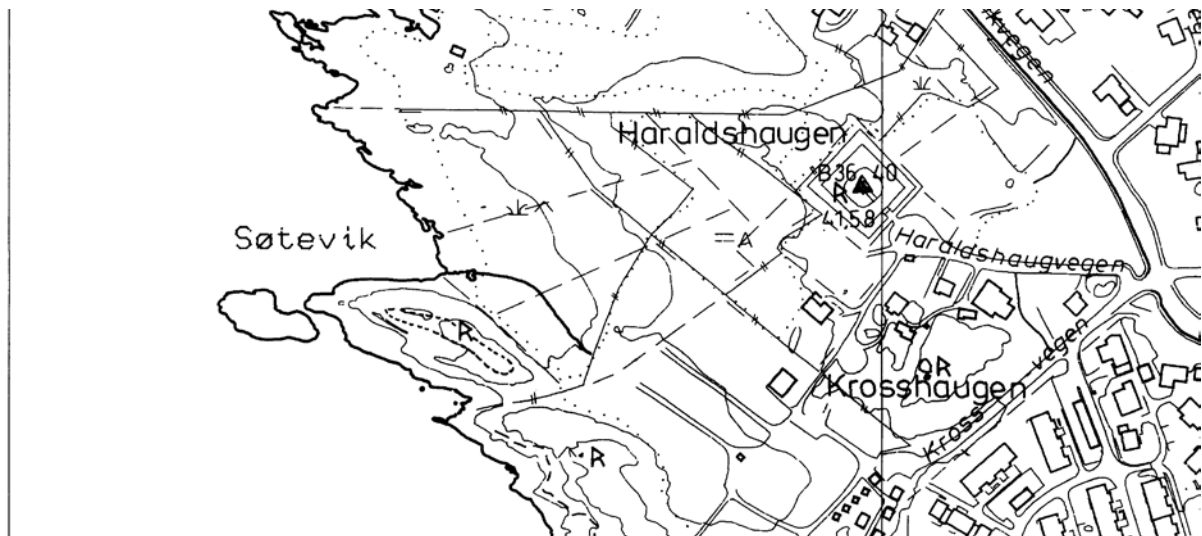

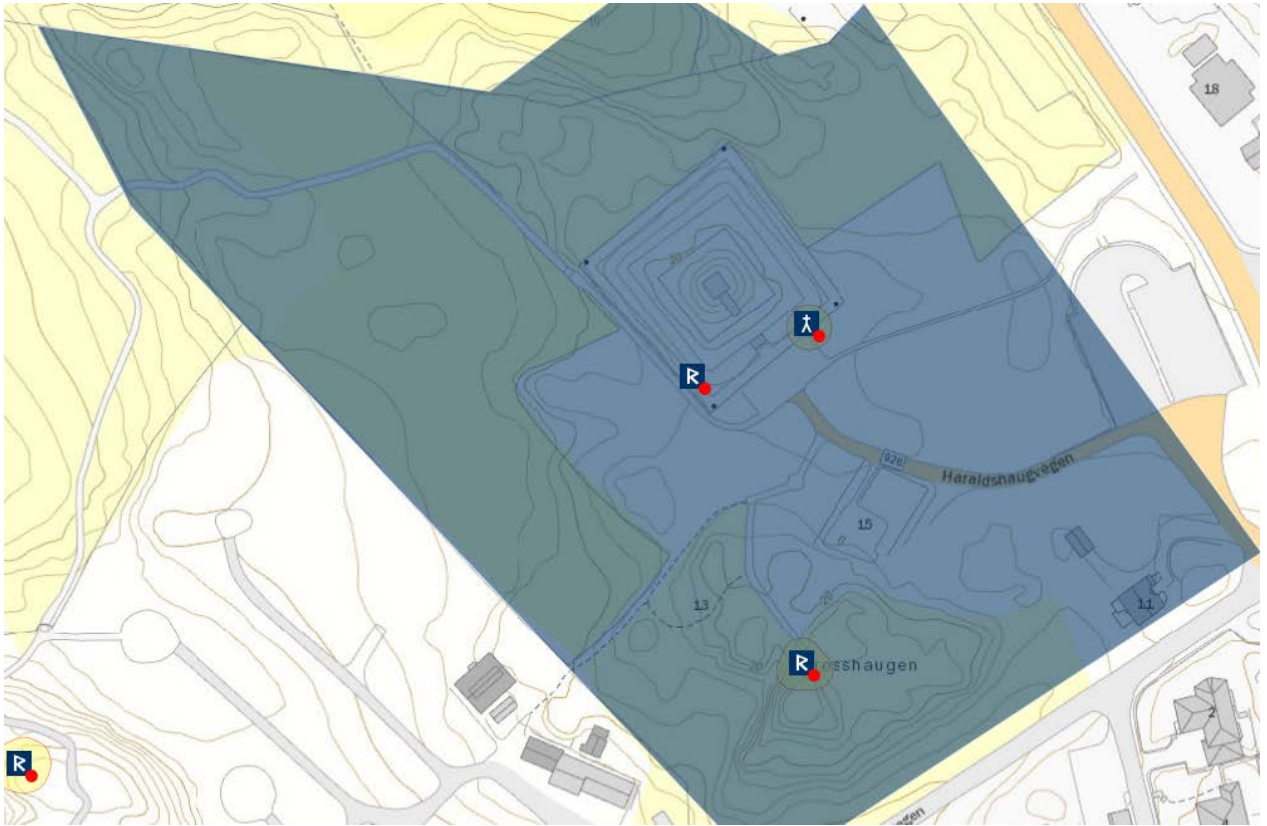
HAUGESUND KOMMUNE

GARD, gnr. 26 Gard (Skåre sogn). Haugesund kommune. Nedlagt kirkested.

ID 43898

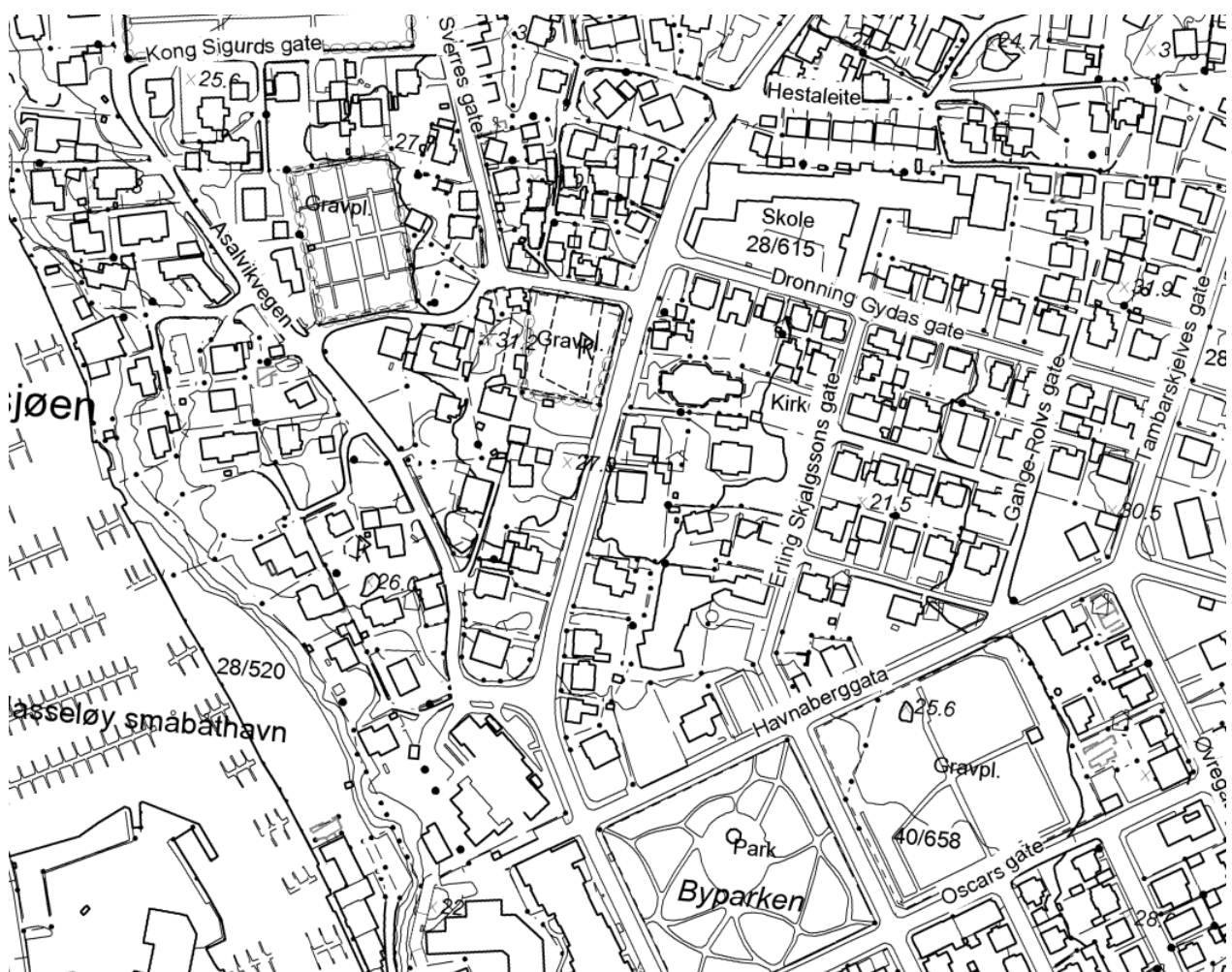
Kirken på (gnr. 26) Gard er ikke nevnt i skriftlige kilder før 1600 og heller ikke i Grågåsa ca. 1620 og var rimeligvis en høgendeskirke. Trolig var den lagt ned før dette tidspunkt. Gården var krongods og den største i sognet (Bjørkvik 1999:17f). En parallell er trolig kirken på adelsgodset Austrått i Sør Trøndelag. Den middelalderske steinkirken på Gard hadde rektangulært grunnplan og portal kun i vest. Det er bevart kleberkvader med romanske stiltrekk (Lexow 1958:36), så rimeligvis ble kirken reist i første halvdel av 1100-tallet. Kirken skal ha stått «i det gamle gardstunet visstnok på søraustsida av der Haraldshaugen er no, inne på sjølve Haraldshaugområdet». I 1745 stod kirken som ruin «med et muret gjerde om kirkegården, hvoraf kalk og lidet sten endnu vises» (de Fine 1870:215). I 1847 kunne Christie berette at «grundmuren sees endnu kalksat og inde i Tomten opgraves jævnlig vegsteensblokke med Billedhuggerarbeide paa, capitæler af halvfrie Søiler og Lignende af saadant Arbeide, som hos os, saa vidt vides, udelukkende har vært anvendt paa vore ældste Kirker» (Vea 1987:148f m/ref.). Da det i 1871 ble gravd i forbindelse med oppsettingen av Haraldsstøtten, ble grunnmuren påvist og det ble funnet en mengde skjeletter (Jubileumshefte 1958:16f). Ved graving rett vest for Haraldsstøtten i 1936 fant man en korsformet steinsetting og i denne en del rester av kleberkvader. På en haug like ved Haraldsstøtten og stedet der kirkeruinen ble lokalisert står et stort steinkors: «Ved Gaar i Skaare skiprede nordligst af amtet staar et stenkors, 5 alen høj, net hugget» (de Fine 1870:220). (kartreferanse: AF 034-5-4).

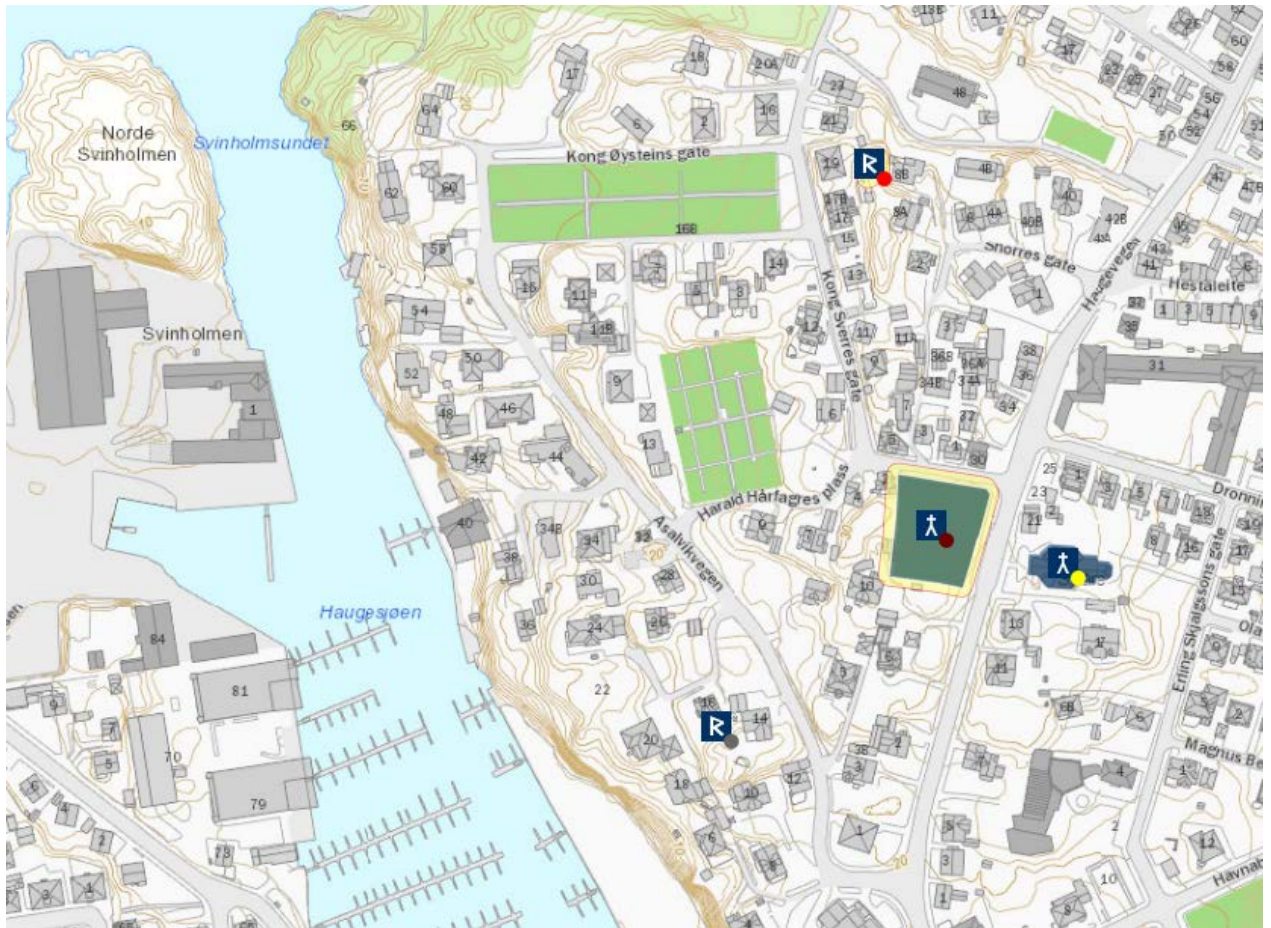

HAUGO (SKÅRE), gnr. 28 Haugo (Skåre sogn). Haugesund kommune. Nedlagt kirkested.
ID 14262 – (Hauge)

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 28) Haugo er i 1560 (Skåre kirke, Vea 1987:148), men prest nevnes allerede i 1305 (*Halgeir prestr a Skaro*, DN V:50). Den ble også benevnt Haugo kirke etter kirkestedsgården (ca. 1620: *Schaare eller Houge kierke*, St.S. 135). Rundt 1620 var Torvastad hovedkirke med annekser på Haugo/Skåre og Utsira (St.S. 134f). Nåværende Skåre kirke står på østsiden av/inntil Haugevegen i utkanten av gamle Haugesund sentrum. Den ble reist 1859 til erstatning for en liten langkirke bygd 1639. Denne, og en eldre kirke som ble reparert 1620, sto tvers av Haugevegen for nåværende kirke (Jubileumshefte 1958:21f). Denne eldre kirkegården er intakt men ikke i bruk. Skåre er et tapt gårdsnavn, opprinnelig for gården (26) Gard (NG 414). Navnet er bevart for skipreidet (St.S. 135) og sognet (DN IV:987). Skåre har derfor trolig vært navnet på en tidligere storenhet. I seinmiddelalderen lå Gard, Haugo, Vistad og Grønhaug til kronen i heleie sammen med en part i Austrheim, mens Apostelkirken i Bergen hadde Steinsnes – hvilket i praksis betyr at den var tidligere krongods (Bjørkvik 1999:17). 15. mai 1301 var biskop Arne på visitas på Karmøy og Skåre (DN IV:50). Ifølge Snorre ble kong Harald Hårfagre hauglagt på Haugo. I 1831 fantes det fortsatt «trende i seg selv anseelige, men ved gravning noget forstyrrede Høie, som ligge tæt vestenfor Skaare Kirkegaard, den ene til denne Dag fører Navn af Haralds Hougen». De siste rester av disse haugene skal trolig ha blitt ødelagt i forbindelse med anlegget av Søndre Hauge Gravlund (Vea 1987:150f m/ref.). Denne gravlunden ligger 40 meter vestnordvest for den gamle kirkegården. (kartreferanse: AF 033-5-1, AF 033-5-2).

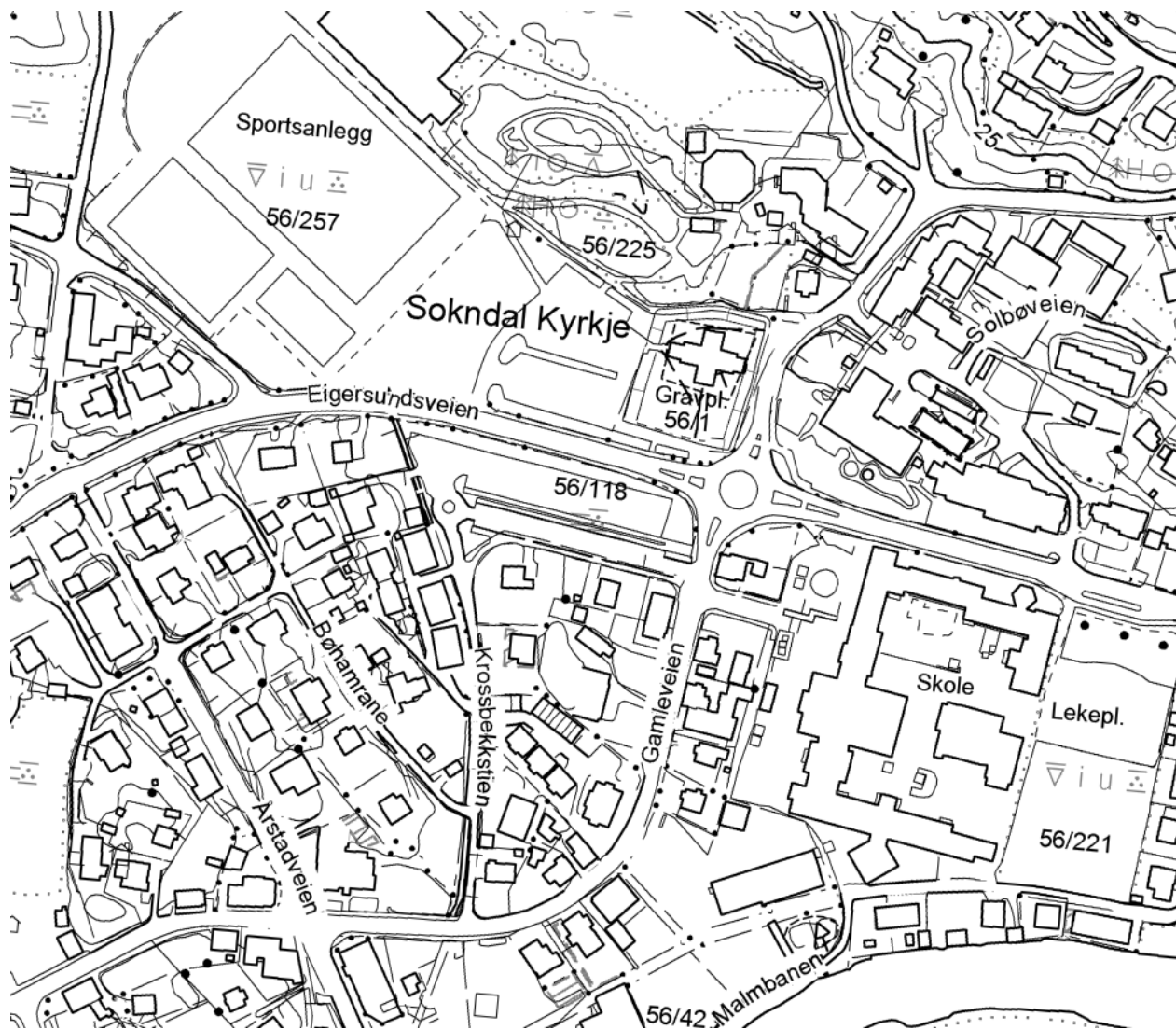

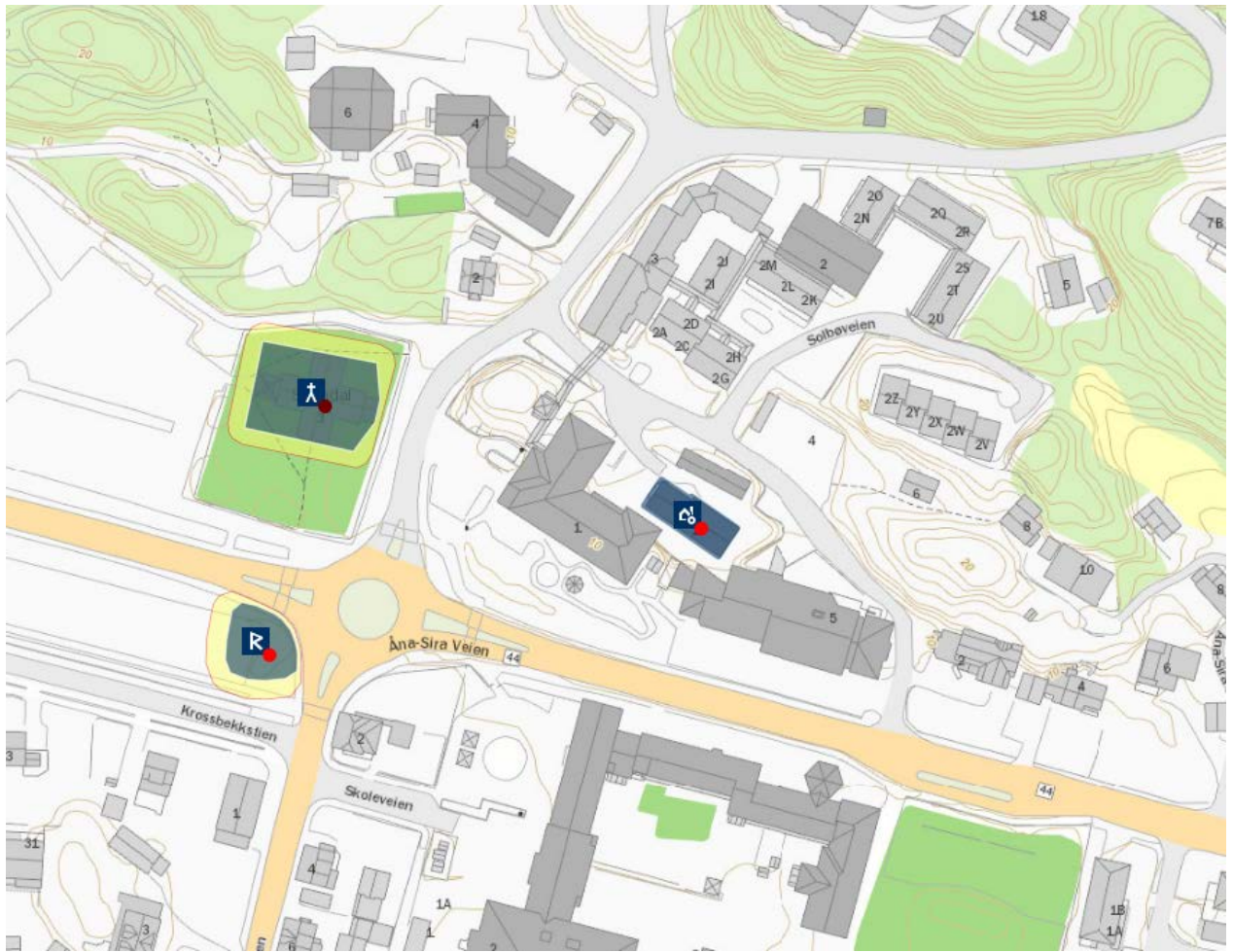
SOKNDAL KOMMUNE

BØ (SOKNDAL, hovedkirke), gnr. 56 Bø (Soknedal sogn). Sokndal kommune.

ID 85509

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 56) Bø, opprinnelig Kirkebø (NG 15), er i 1355 (*Soknardalls kirkiu*, IV:374), men prest på stedet nevnes allerede i 1307 (DN IV:70). Det skal dessuten ha vært en «leigeprest» (*vicarius*) i Sokndal i 1322 som het Orm Alvsson (Jonsson 1987:25). I så fall viser det at Bø kirke kan ha vært en av de mer sentrale kirkene i bispedømmet i tida før Svartedauden, en av de tidlige hoved- eller fylkeskirker. Nåværende kirke er en tømmerbygning med korsformet grunnplan bygd i 1803. I årene 1734-40 ble det foretatt omfattende reparasjoner av en eldre kirke. Det ser ut til at denne eldre bygningen, som ble revet før nybyggingen i 1803, var et resultat av at en middelalderkirke sakte med sikkert og over år ble reparert og fikk materialer utskiftet, slik at den til slutt framsto som et lappverk av en tømmerbygning. Ut fra en tegning fra rundt 1850 kan det se ut til at nåværende kirke er reist på samme sted som den foregående, i og med at kirkegårdsmuren ligger nært opp til kirkebygningen – særlig mot vest, nord og øst. Materialer fra den revne kirken ble gjenanvendt i den nåværende (Haneberg & Sandsdalen 1953, Nesvold & al 2003, Jonsson 1987:26f). Delingsnavnene *Kierckebøe*, *Midbøe* og *Østbøe* opptrer først etter 1610 (NG 15), så gården var ikke delt i middelalderen. Prestebolet ved Bø kirke het opprinnelig Eik (NG 15). Denne er eksplisitt belagt som prestesete først rundt 1620 (St.S. 267). Presten bør likevel ha holdt til på Eik i seinmiddelalderen, i og med det store antall brev skrevet på Eik av presten. Trolig er Eik på et tidspunkt utgått av en opphavsgård hvis navn i ettertid er tapt, og der hovedbølet kun har fått navnet Bø. Kirkestedet ligger på nordbredden av Sokna, rett før denne og Litlå samlet renner ut i fjorden. 9. september 1467 var biskopen på Eik på visitas (DN IV:963), samt 11. september 1468 da biskopen var der med to kanniker og ga presten løyve til å makeskifte (dagens gnr. 77) *Skaraass* inn under mensa ved Bø kirke (DN XII:237). *Skaaraas* ble rundt 1620 brukt direkte under prestegården (St.S. 267). I 1418 bevitnet Bøpresten Styrmer Bårdsson en handelsavtale, men det spesielle ved denne er at den ble undertegnet og bevitnet *j fyr nemdom stadh Eik* (DN IV:806), jfr. også Lyngdal kirke (se denne). Begrepet «*stadr*» blir til vanlig benyttet ved omtale av bispeseter, klostre eller kirker med flere prester. Også dette kan være en antydning om at Bø var en av de gamle hoved- eller fylkeskirker i tidlig kristen tid. Ca. 1620 var Bø hovedkirke med anneks på Hidra. I all hovedsak ble det da svart prestetiende til hovedkirken fra begge sogn, med unntak for prestetienden fra Hidra sogn og fra én gård i Bø sogn som ble svart i form av reide (St.S. 265f). Kirken er trolig viet St. Jakob, da den i en besiktigelsesrapport fra 1678 benevnes «St. Jacobs Kirke her i Soggendal» (Haneberg & Sandsdalen 1953:12). Få hundre meter nord for kirken ligger Krossåsen, og rett inne i heiene finnes Preststøa. På Prestegården (Eik) ble det i 1972 funnet en runestein («Eiksteinen») under arbeid med å fjerne restene av en gammel bro (Prestebro) over Sokna, og som ble sprengt i 1941. Innskriften lyder: *Sakse gjorde, med Guds takk, denne bro for sjelen til sin mor, Turid*. Den er datert til første halvdel av 1000-tallet (pers.kom. T. Spurkland). (kartreferanse: AQ 008-5-1/009-5-3).

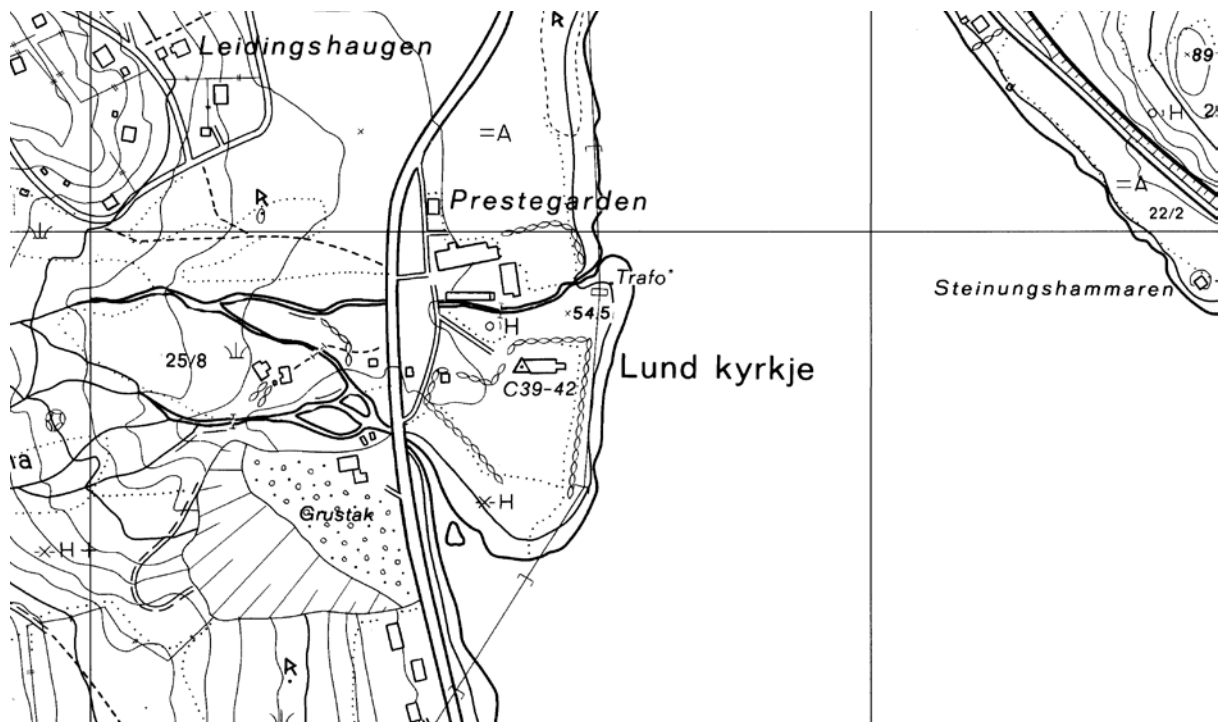

LUND KOMMUNE

LUND, gnr. 25 Prestegården (Lund sogn). Lund kommune.

ID 84332

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 25) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Lund (NG 33), er ca. 1620 (*Lunde hoffued kierke*, St.S. 260), men prest ved kirken nevnes i 1409 (DN IV:777). Kirken og prestegården ligger i et samlet tun ute på en odde i Lundevatnet i nordvesthjørnet av dette. I årene 1618-20 ble det foretatt større reparasjoner av taket på en eldre kirke, en liten langkirke. Trolig var det en utvidelse eller delvis nybygging av denne eldre kirken som fant sted i 1630, i form av tilføyelse av nytt skip til den eldre bygningsmassen. Riving og nybygging fant sted i 1808-12. Den nye kirken, den nåværende, som det kan se ut til ble reist på samme tuftsted som den eldre, er en langkirke i tømmer. Mye av materialene fra den eldre kirke ble gjenanvendt i nybygget (Heskestad 1962). Ca. 1620 var Lund hovedkirke med annekser på Bakke, Tonstad, Gyland og Nes (Flekkefjord). Til samme tid ble kirketienden til annekse Gyland og Nes svart som smørreide, og prestetienden i ost eller smør til Lund hovedkirke fra samtlige kirker i gjeldet ble gitt i form av reide (St.S. 263f). I 1741 ble Bakke, Gyland og Tonstad annekssogn skilt fra Lund hovedsogn, og Bakke ble da eget prestegjeld med kirkene på Gyland, Lunde og Tonstad som annekser. 1820 ble Heskestad skilt fra Helleland prestegjeld og lagt til Lund som annekst, samtidig som Flekkefjord (Nes) ble skilt fra Lund og sammen med Hidra lagt til det nyopprettede Flekkefjord prestegjeld (NG 325). Kort vei både nord og vest for kirken ligger rester av gravfelt, så trolig er kirken reist i sammenheng med dette. Inne på heiene vest for kirken, på prestegårdens grunn, ligger Prestmyrane og Prestevatnet. (kartreferanse: AS 011-5-4).

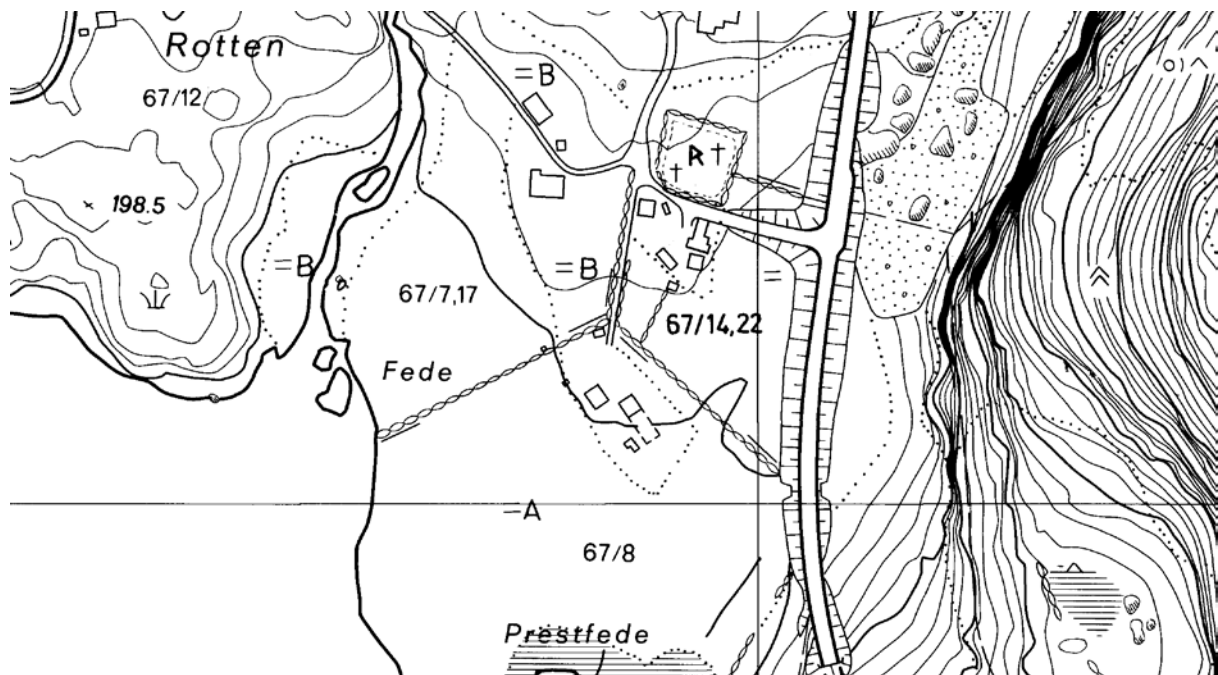

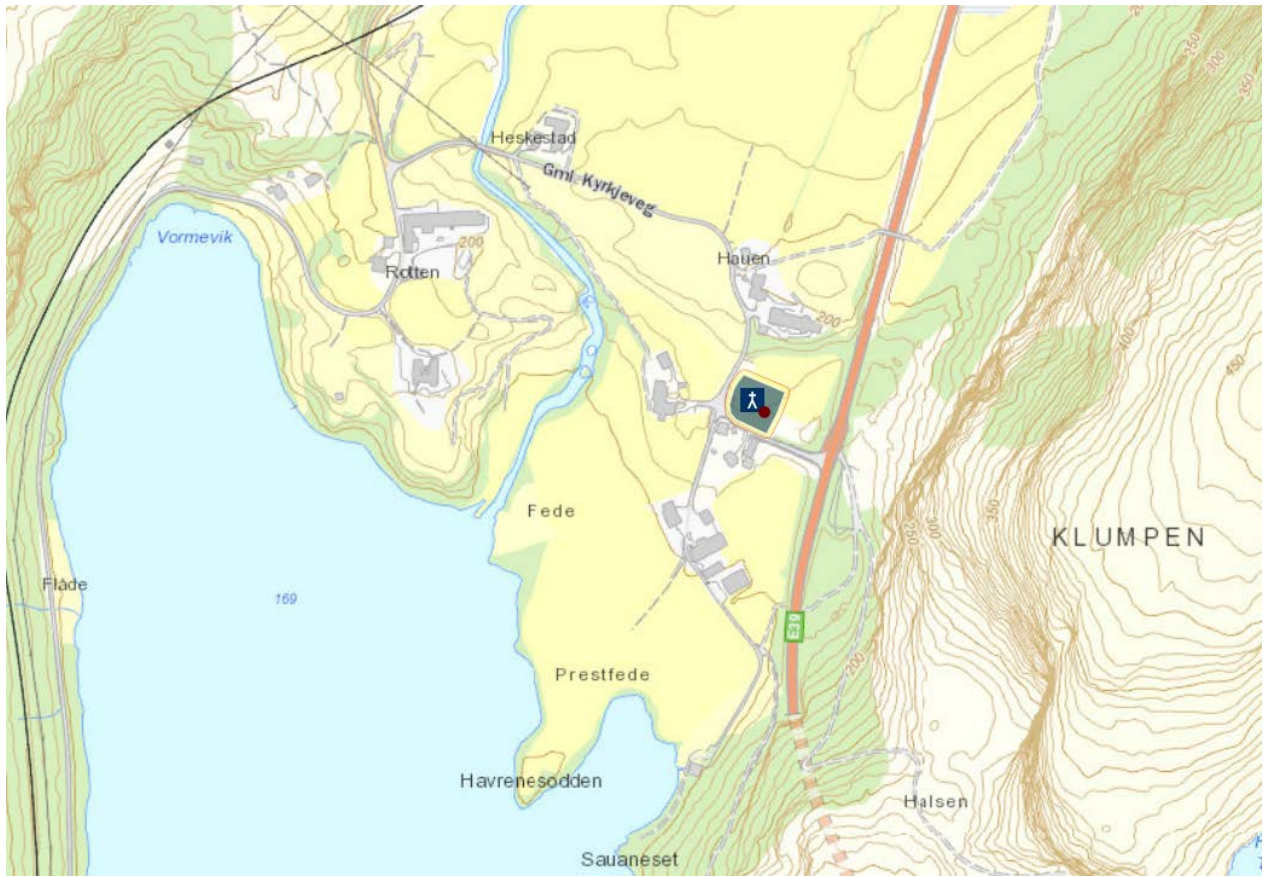

HESKESTAD, gnr. 20 (=67) Heskestad (Heskestad sogn). Lund kommune. Nedlagt kirkested

ID 64455

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 67) Heskestad er i 1380 (*Hæskistada kirkiu sokn*, DN XXI:157). Nåværende kirke bygd 1905 ble reist om lag 700 meter nord for der middelalderkirken sto, fortsatt på Heskestads grunn. Kirkegården der de eldre kirkene sto, på en odde ut i nordenden av Heskestadvatnet, er intakt men trolig ikke lenger i bruk. Kirken som ble revet i 1905 var bygd i 1827 (Valand & Heskestad 1971:296). Ca. 1620 var Helleland hovedkirke med annekser på Heskestad og Bjerkreim. Til samme tid ble all tiende svart som korn og andre varer (St.S. 269f). Rett ned for kirkegården heter det Prestefede og inne i heia i nordvest Prestgodsali, så det bør tidligere ha vært egen prest til kirken. To bautalignende heller brukt som portstolper i inngangen til kirkegården gir antydninger om et tidligere gravfelt ved kirkestedet. (kartreferanse: AQ 012-5-4).

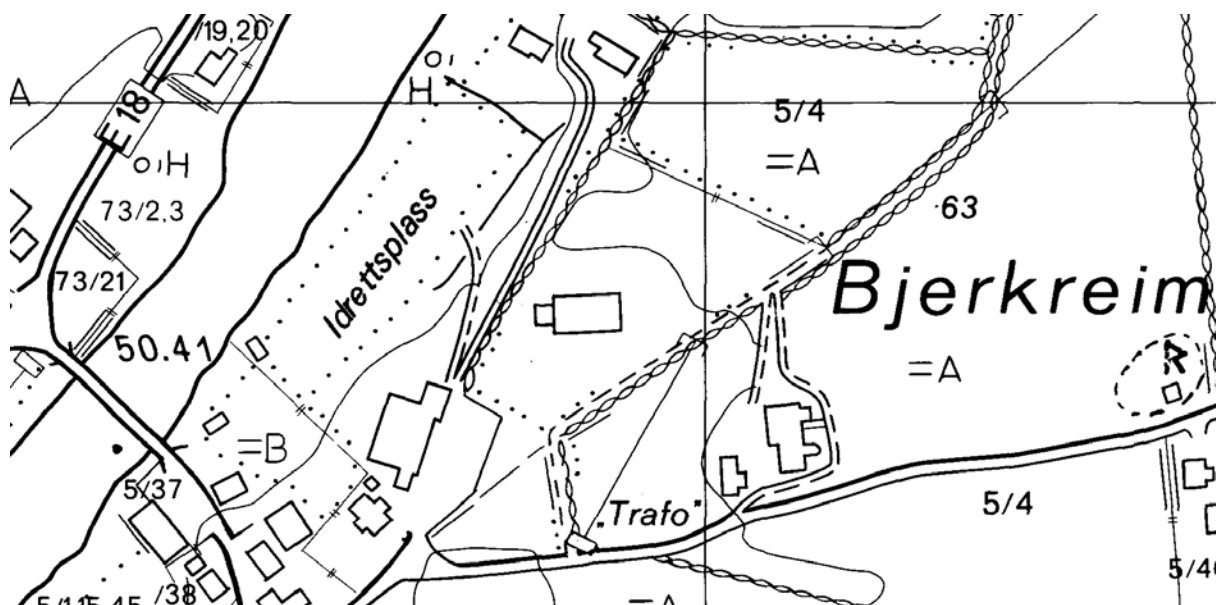

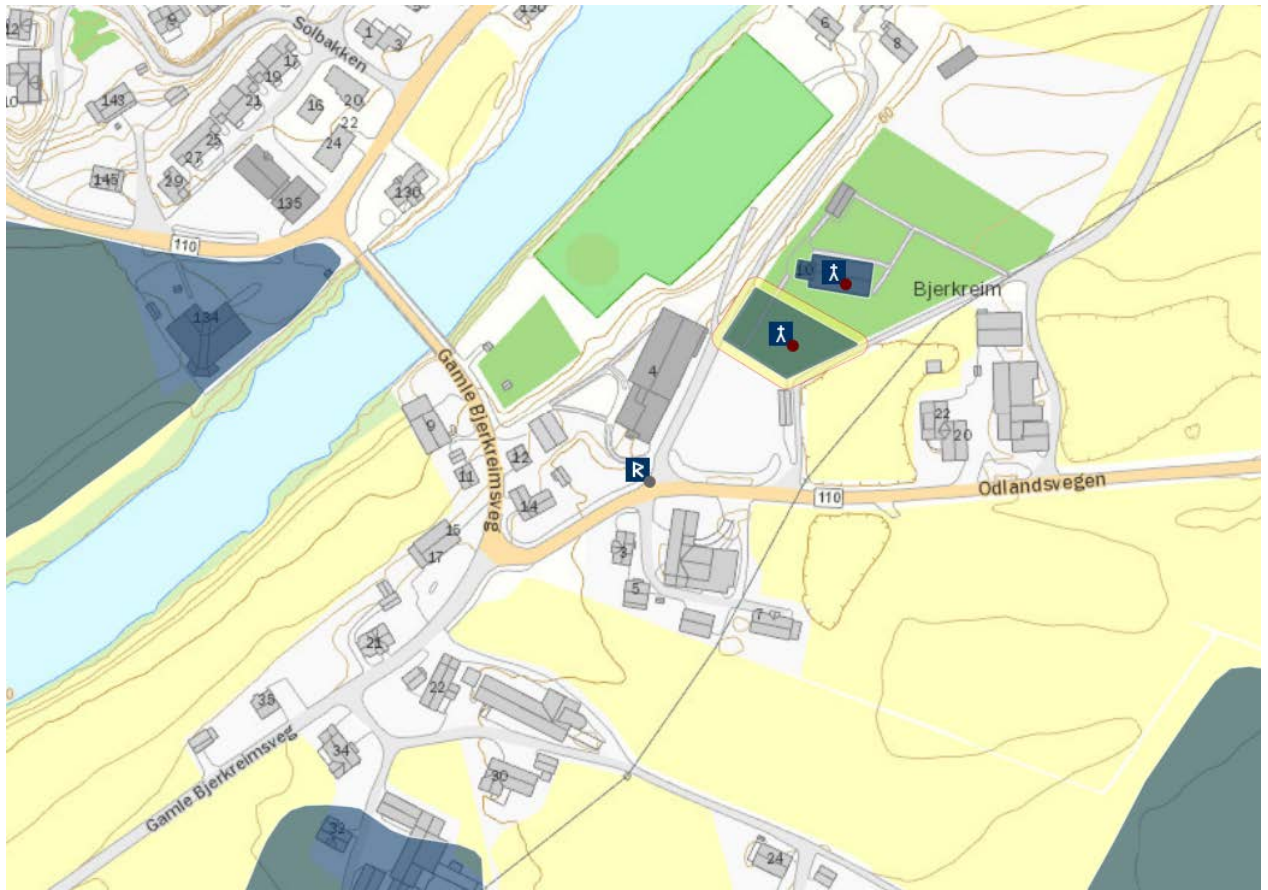
BJERKREIM KOMMUNE

BJERKREIM, gnr. 5 Bjerkreim (Bjerkreim sogn). Bjerkreim kommune.

ID 83896

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 5) Bjerkreim er i 1388 (*Biarkreims kirkiu*, DN IV:548). Tunet på Bjerkreim ligger ved østbredden av Bjerkreimselva. Nåværende kirke, en langkirke i panelt tømmer, står om lag 100 m nord for det gamle tunet rett nord for brua. En middelalderkirke på stedet brant 1628. Ny kirke ble trolig reist samme året, en liten langkirke i tømmer. Denne ble i 1835 erstattet av den nåværende kirke. Materialene fra gammelkirken ble da solgt ved auksjon (Austrumdal 1932:332ff). Av eldre foto (Risa 1997:124ff, jfr. ØK) kan det se ut til at den eldre kirken sto i den sørvestre, nedre delen av nåværende kirkegård. Ca. 1620 var Helleland hovedkirke med annekser på Heskestad og Bjerkreim. Til samme tid ble all tiende svart som korn og andre varer (St.S. 269f). I 1403 (DN II:575) og 1407 (DN II:596) kjøpte presten ved Mariakirken i Egersund store parter av Bjerkreim, men hvorvidt kirken sto på denne jorda er uvisst. Inne på heia østsørøst for gårdstunet heter det Kjørkjeleitet, en lokalitet uten kontakt med Prestvegen mellom Bjerkreim og kirkestedsgården Helleland i sørøst. Rundt 1620 var Bjerkreim kirke rikt forsynt med inventar (St.S. 270), noe som kan antyde at den på et tidspunkt i seinmiddelalderen var hovedkirke. Austrumdal (1932:26) omtaler en rekke *Kyrkjesteinar*, hellere som i lokal tradisjon er relatert til kirkelige funksjoner. Således på (31. 32) Svela, (52) Birkeland store hvor det også heter *Kyrkjefjellet*, (81) Tengesdal nordre hvor det heter *Kyrkjehelleren* og *Kyrkjeknuden*, på (41) Eigeland i bygd i *stora- og litla Kyrkja* med mellomliggende berg kalt *Kyrkjeberget*, (38) Hegelstad har *hegeitillen*, *kyrkjesteinen*, og her skal være en «preikestol». (kartreferanse: AO 014-5-1).

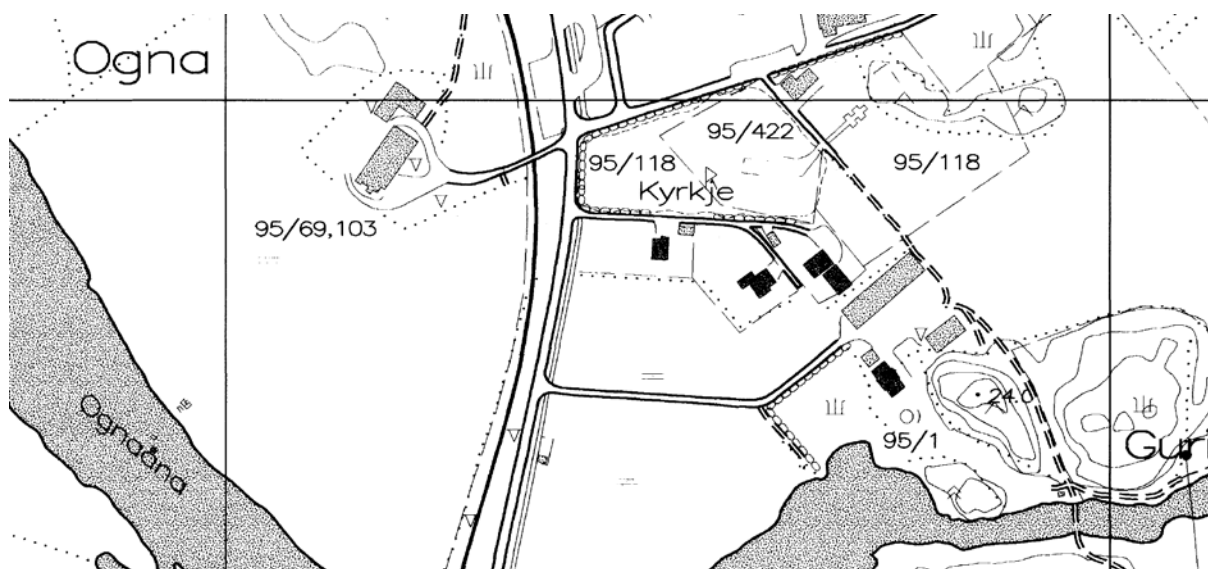

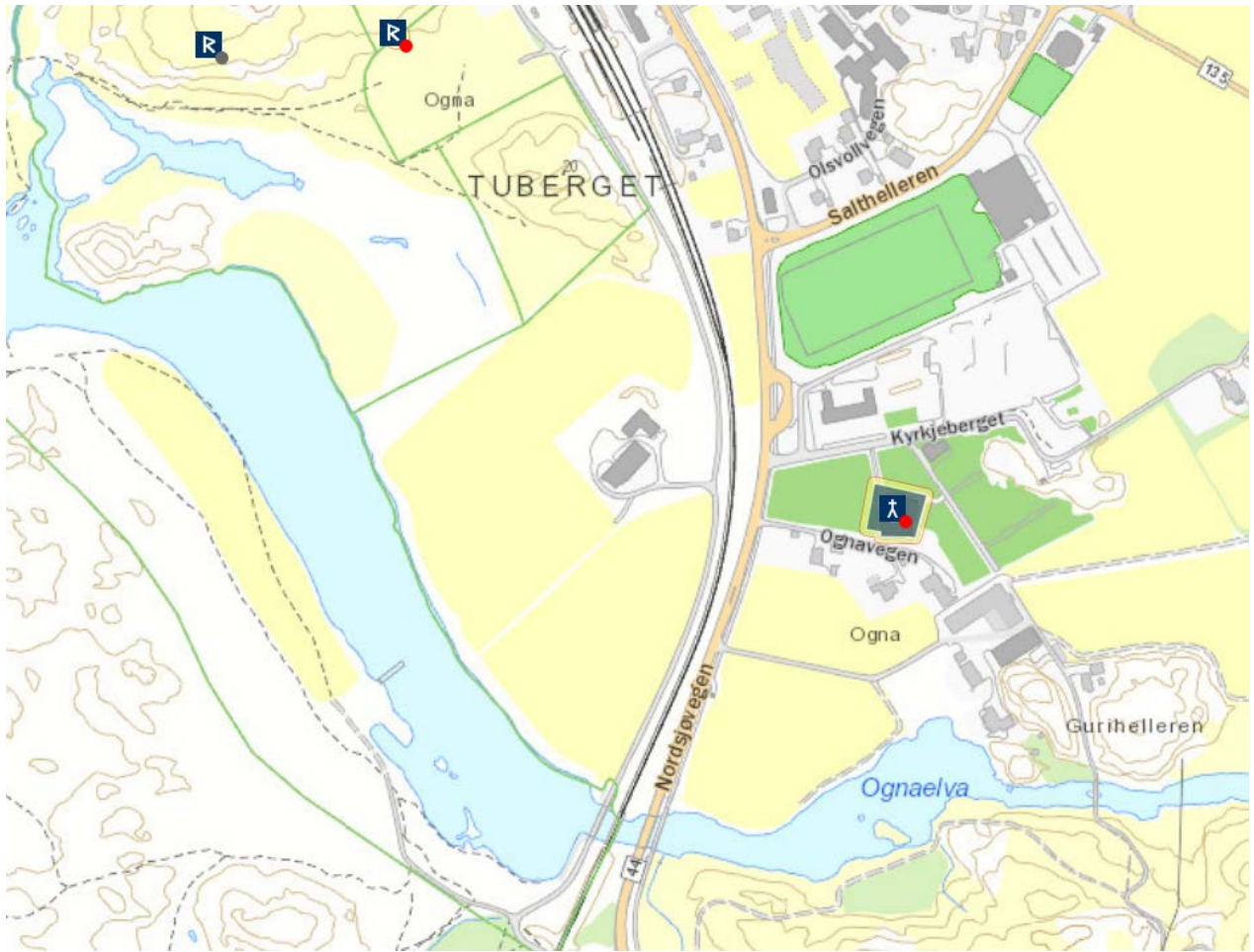
HÅ KOMMUNE

OGNA, gnr. 12 (=95) Oгна (Oгна sogn). Hå kommune.

ID 14805

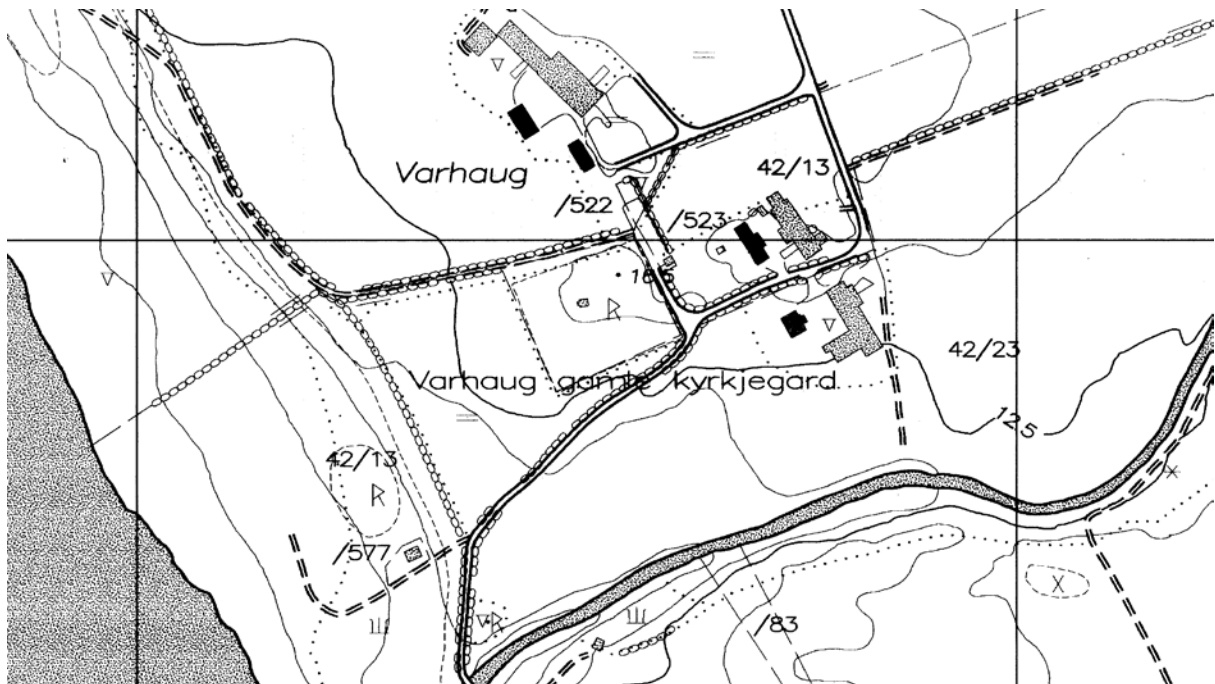
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 95) Oгна er i 1442 (*Oгна kirkiu*, DN II:748). 8 november 1347 var biskop Guttorm av Stavanger på Oгна og utstedte vidisse av et brev fra kong Magnus (DN II:286), og mest sannsynlig skjedde det i forbindelse med en visitas ved kirken. Den middelalderske steinkirken hadde rektangulært grunnplan uten innsnevring for koret. I 1840 ble kirken forlenget mot øst med et tømret kor, samtidig som 1600-tallets våpenhus ble erstattet med et tretårn. Kirkens vestportal, dens tidligere østvindu samt en åttekantet døpefont kan datere kirken til nærmere 1300. Som kirken på Sola har også Oгна kirke fungert som seilmerke (Lexow 1958:63f). Ca. 1620 var Egersund hovedkirke med Oгна som anneks. Tienden ble svart på vanlig vis ved begge kirker (St.S. 274f). Kirken fikk tilbygd nytt kor og vesttårn i 1839. Kirkegården er blitt utvidet i 1856, 1877, 1887, 1927 og i 1943, slik at den pr. 1950 nådde helt fram til riksvegen (Lindtjørn 1950). På slutten av 1900-tallet er det blitt bygd til kirken ei «kirkestue» sørover fra koret og deretter i vinkel mot vest. Kirken står som del av gårdstunet ved nordbredden av Oгнаåna der denne renner ut i havet. I 1521 lå Oгна som anneks til kirken på Varhaug, for da ble en gård i Oгна sogn sagt å ligge i Varhaug prestegjeld (DN VIII:499). Ca. 1620 var Egersund hovedkirke med Oгна som anneks (St.S. 274). 8. november 1347 var biskop Guttorm av Stavanger trolig på visitas på Oгна (DN II:286). På kirkegården ligger fragmenter av en sannsynlig middelaldersk gravstein. (kartreferanse: AL 012-5-2).

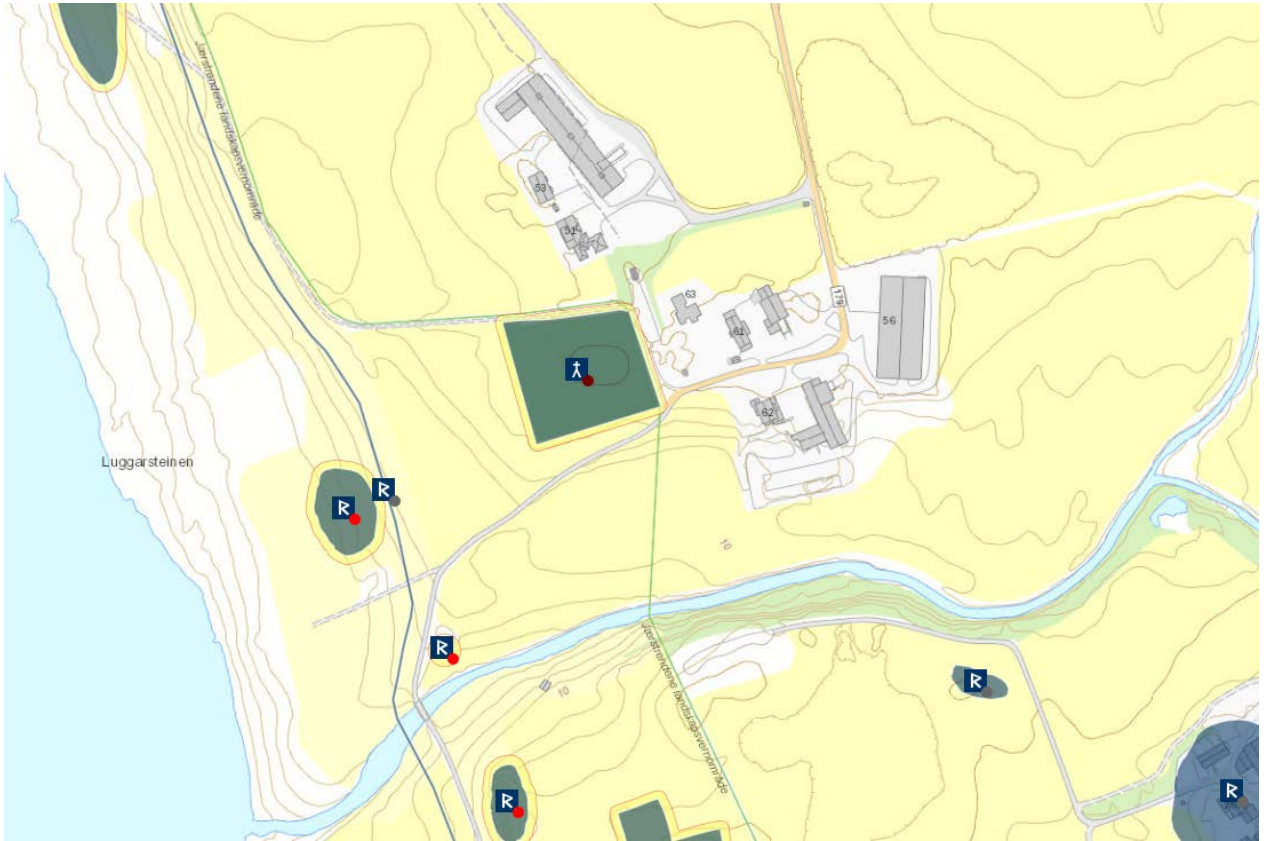

VARHAUG, gnr. 42 Varhaug søndre (Varhaug sogn). Hå kommune. Nedlagt kirkested.
ID 14387

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 42) Varhaug søndre er i 1328 (*Varhaugs kirkiu*, DN IV:174). Ca. 1620 var Bø hovedkirke i gjeldet med annekser på Njærem og Varhaug (St.S. 287). I 1627 ble daværende kirke på Varhaug helt ombygd, eller nybygd. I 1828 ble denne kirken også ombygd, eller nybygd, bl.a. med materialer fra den eldre kirken. I 1905 ble kirken revet og kirkestedet flyttet om lag 3 kilometer mot sørøst til (57) Odland (Obrestad & Reiestad 1939:107ff). Den middelalderke kirkegården ligger som del av tunet på Varhaug søndre, på nordsiden av Brattlandsåa der denne munner ut i havet. Midt på står bevart en del av kirke 2. Drøye 100 m vest for kirkegården, nær stranden, ligger rester av et gravfelt. Bebyggelsen på Varhaug nordre skal tidligere ha ligget rundt/inntil en enorm gravhaug, og det er mulig gårdsnavnet betyr steinsetting/-haug (Obrestad & Reiestad 1939:105f m/ref. til M. Olsen) (kartreferanse: AK 015-5-3).

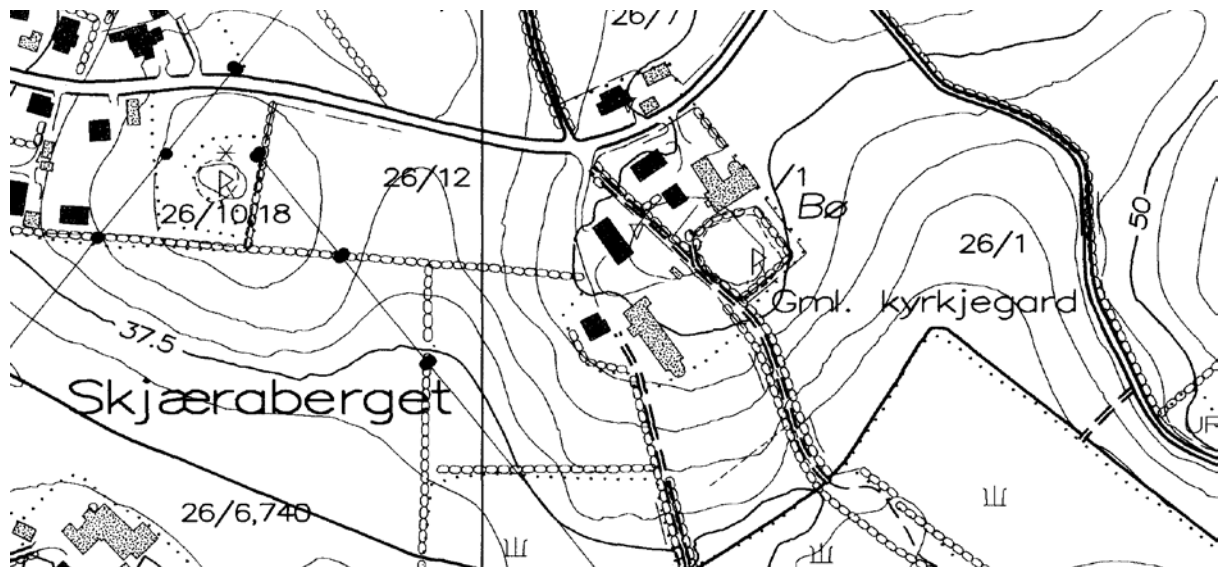

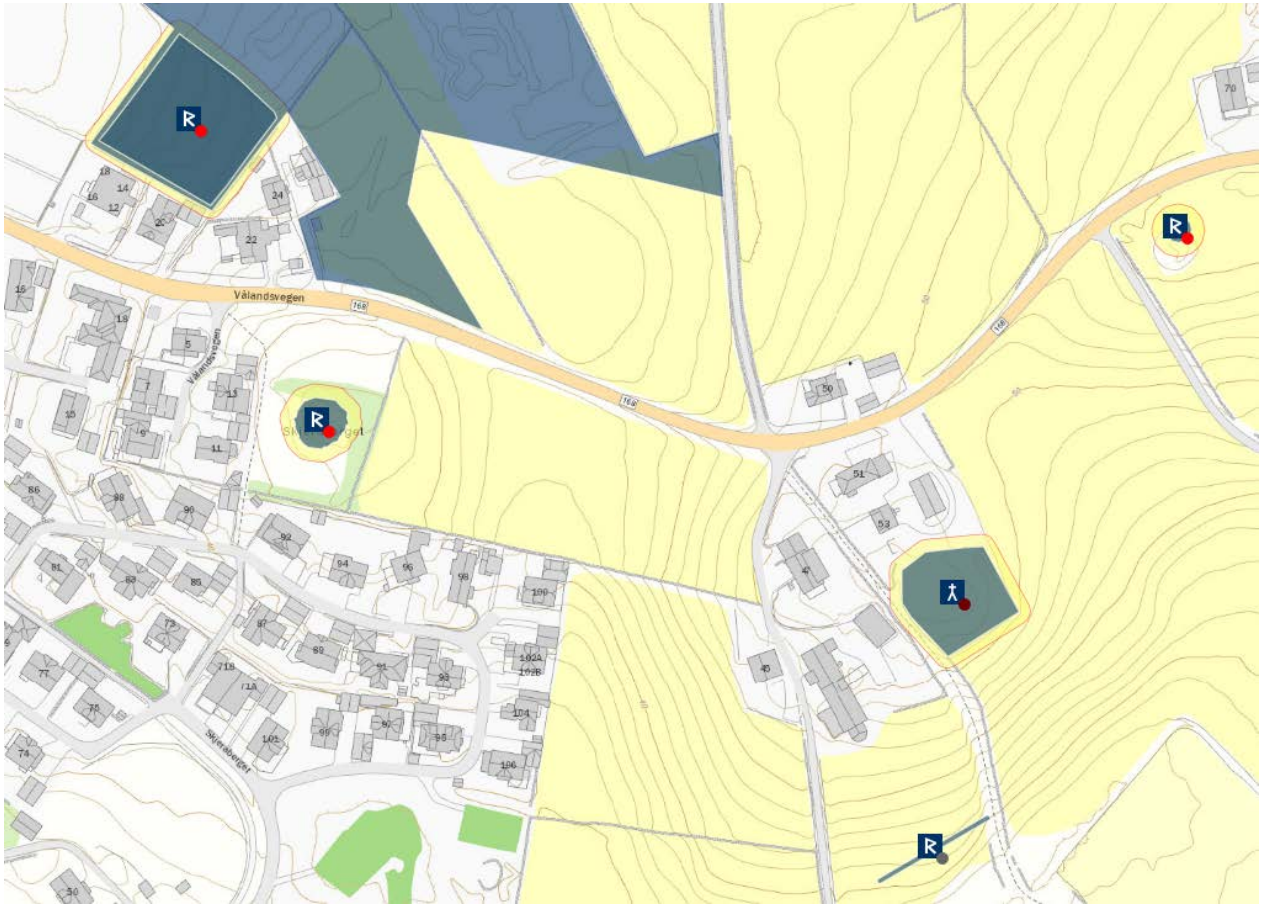

BØ (hovedkirke), gnr. 26 Bø (Nærbø sogn). Hå kommune. Nedlagt kirkested.

ID 14836

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 26) Bø er ca. 1620 (*Bøe kjercke*). Da var den hovedkirke i gjeldet med annekser på Njærem og Varhaug (St.S. 287). At Bø var kirkested i middelalderen vises ved at den rundt 1620 dro landskyld av et større antall gårder i nabosognene, samt at det da fantes flere gamle messeklær og annet slitt utstyr i kirken (St.S. 286). Rundt 1650 ble funksjonen som hovedkirke overført til Njærheim kirke. Større reparasjoner ble utført på Bø kirke i 1620, 1639 og 1650. En eldre kirke ble ødelagt ved brann og nybygd i 1708 (Løwold 1888:79). Denne ble revet i 1834 og kirkestedet flyttet til (21) Skjærpe rundt 2 kilometer vest for Bø. Den gamle kirkegården på Bø er innhegnet men ikke (pr. 1939) i bruk (Obrestad & Reiestad 1939:96), og den ligger fortsatt som en integrert del av gårdstunet. (kartreferanse: AK 016-5-3).

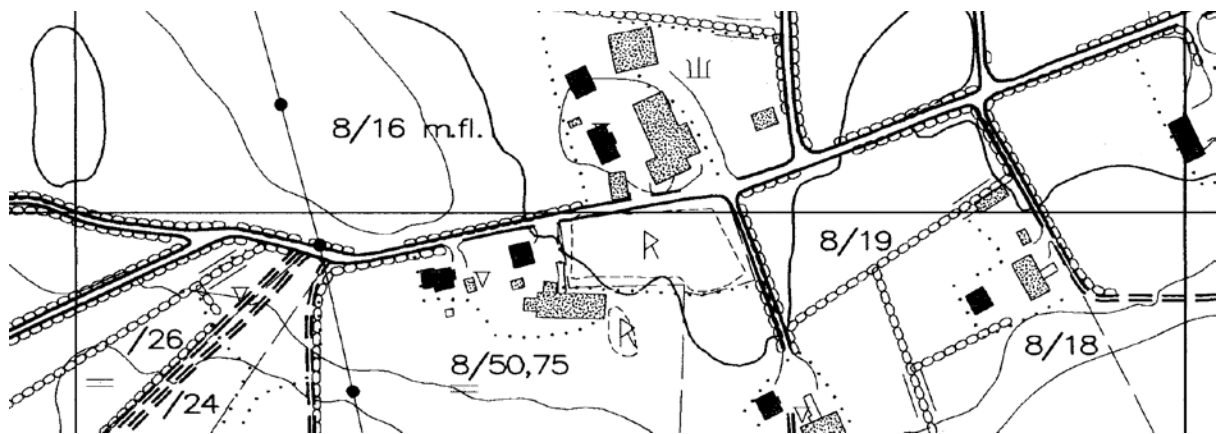
NJÆREM, gnr. 8 Njærheim (Nærbø sogn). Hå kommune. Nedlagt kirkested.

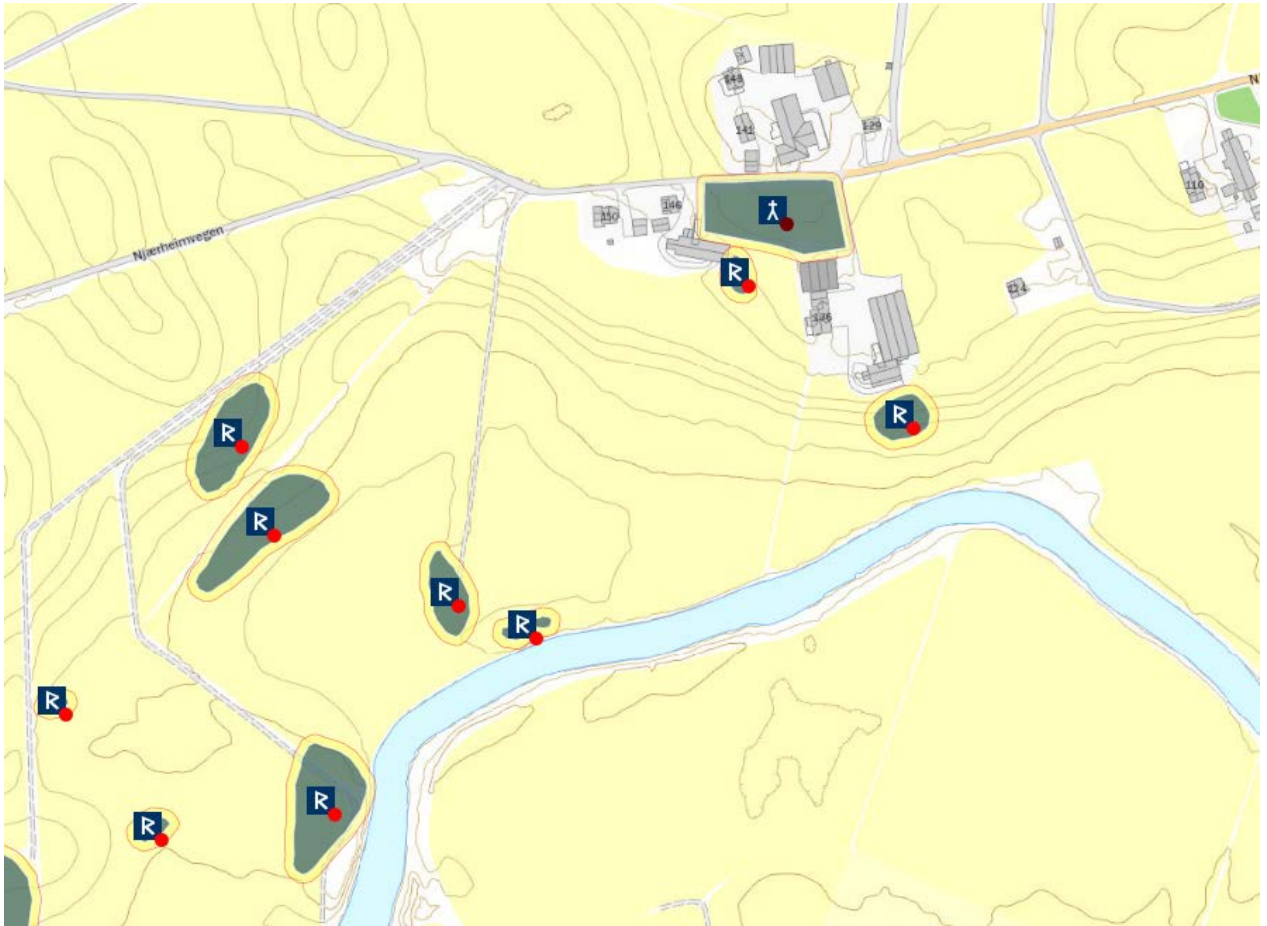
ID 14816

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 8) Njærheim er i 1620, men kirkestedet er likevel fra middelalderen i og med at kirken da tok landskyld fra en gård i sognet (St.S. 288). I tillegg var det da i kirken en rekke utslitte gjenstander og messeklær. Dessuten sto det tidligere en stein inne på kirkegården med en innskrift som tidfester gården som kirkested til slutten av 900-tallet (se nedenfor). Njærheim var rundt 1620 anneks under Bø kirke sammen med Varhaug kirke, men fra rundt 1650 ble Njærheim hovedkirke. Et bruk av kirkestedsgården Hå (gnr. 10 Prestegården) var prestebol for presten ved Njærheim kirke (NG 101), og dette må ha blitt overtatt av Njærempresten da Hå kirke ble lagt ned mot slutten av middelalderen.

Reparasjoner på kirken fant sted i 1620, 1630, 1640, skipet ble trolig bygd 1626-27, og det ble reist nytt kor og tårn i 1640 – «gamlekyrkja vart 'nedbrudt' i 1628 på 8 dagar». I 1803 ble det igjen reist en ny kirke på stedet. Kirkestedet ble likevel lagt ned og kirken revet 1834, og kirkestedet ble da flyttet til (21) Skjerpe og kirken her ble vigslet i 1834 (Obrestad & Reiestad 1939:97ff). Ifølge lokal tradisjon skal tre prester være gravlagt på kirkegården, og den i 1834 revne kirken skal ha vært bygd i 1630 (Løwold 1888:79). Den middelalderske kirkegården ligger fortsatt som en integrert del av tunet på Njærheim. Inne på kirkegården står et tidligmiddelaldersk steinkors. «Paa Nærheims Kirkegaard stod fordom et Stenkors, 9 Fod høit, med 2 Linier Runer, hvori synes at forekomme: Gautr raiti stan thana ... aft Stainar bruthur sin in ulfrike. Udentvil var det den Sten, som, efter hvad man fortalte Arne Magnussen paa sin Gjennemreise i 1712, skulde findes paa Kirkegaarden i Stykker; men inden 1745 maa den være forsvunden, da den ikke omtales af de Fine» (Løwold 1888:85).

Opprinnelig sto det to steinkors og en stein med en dominerende korsdekorasjon rett ved den tidligere kirken. Sistnevnte er datert til 900-tallet. På et av disse korsene (nå tapt) var en runeinnskrift, datert til slutten av 900-tallet: «Gaut reiste denne steinen etter Steinar, bror sin (... uleslig ...) søner gjorde kyrkje» (Særheim 1996:32). (kartreferanse: AJ 016-5-2).

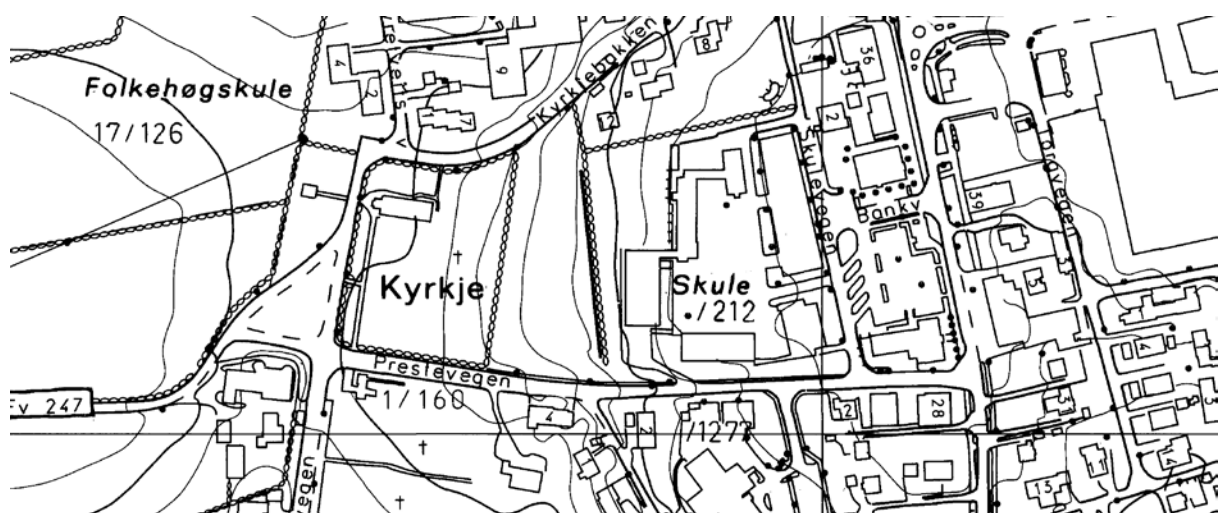

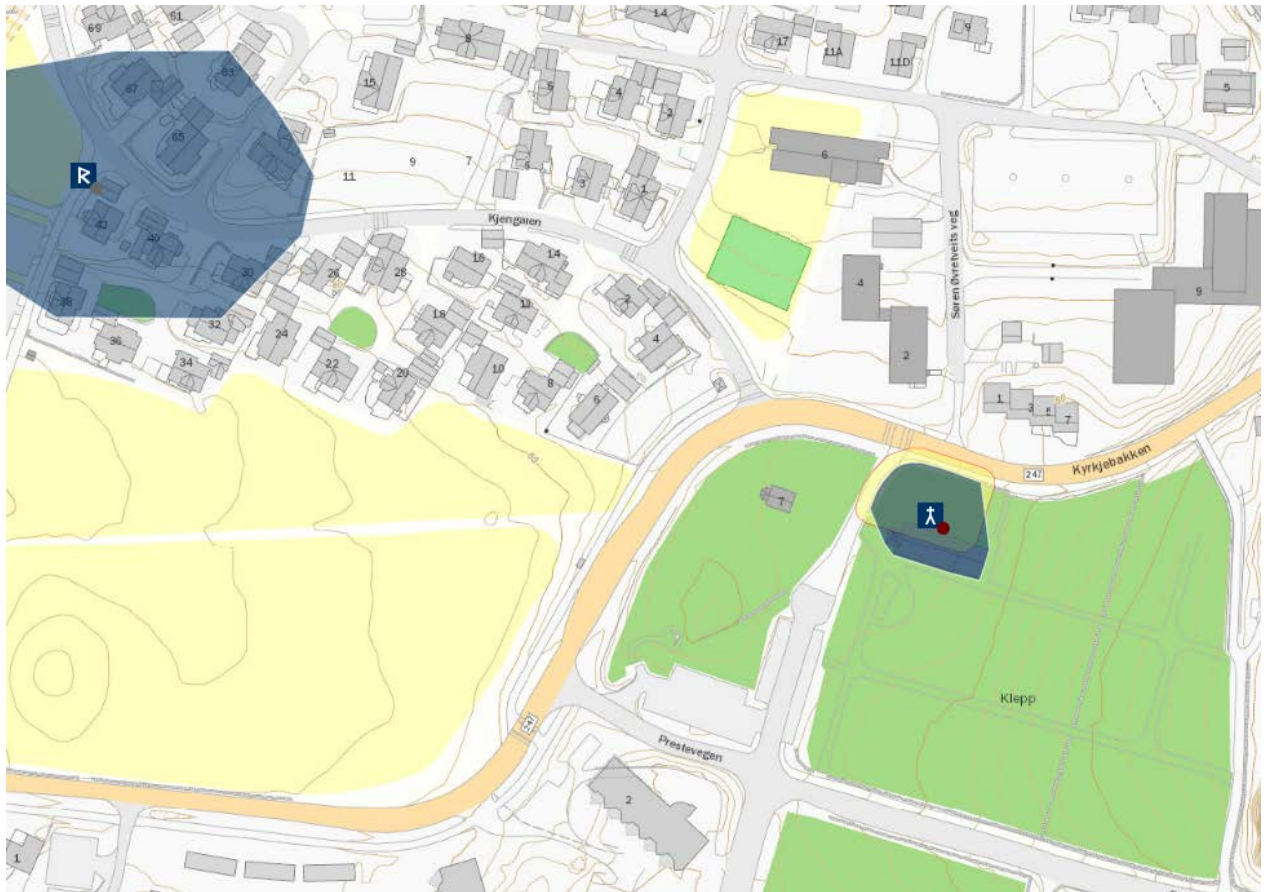
KLEPP KOMMUNE

KLEPPE, gnr. 1 Kleppe (Klepp sogn). Klepp kommune.

ID 84792

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 1) Kleppe er i 1280 (*Klæps kirkiv sogn*, DN I:70). Fra kirken er det bevart en døpefont i kleber, datert til 1150-1350 (Solhaug 2001:60), og i 1639 fantes en runeinnskrift, datert til 1100-tallet, på en plank i daværende kirkes nordre sval (Særheim 1996:26f). Kirkestedet kan muligens være etablert allerede rundt år 1000 (se nedenfor). Middelalderkirken ser ut til å ha vært en stavkirke, og den ble revet eller kraftig ombygd i 1646-48, slik at den i 1740 framsto som en langkirke i tømmer. Denne ble i 1846 erstattet av nåværende kirke. Den eldre kirken ble revet og grunnmuren kjørt bort før nåværende kirke ble bygd (Særheim 1996:22ff, 63ff). Det ser likevel ut til at nåværende kirke ble reist noe til side for den eldre (Særheim 1996:69), uvisst hvor. Ca. 1620 var Kleppe hovedkirke med annekser på Orre og Bore (St.S. 289f). I 1431 ble det testamentert en skyldpart i gården (23) Sørbo i Kleppe sogn til kannikene ved domkirken i Stavanger (DN IV:846), nabogård til Kleppe og rimeligvis et bruk utgått av Kleppe. Rundt 1620 ble det notert at Kleppe prestegård het Sørbo (St.S. 290). I 1723 kalles Sørbo nedre for *Klep Præstegaard*, og til samme tid var (22) Sørbo øvre underbruk til Prestegården (NG 130). Hvordan overføringen er kommet i stand, og når, er vanskelig å si, men det kan ha skjedd mot slutten av 1500-tallet som følge av reformasjonen. En bauta med runeinnskrift ble i 1846 funnet i kirkens grunnmur; før dette lå den ved inngangen til koret i kirken revet 1846, og før det i svalgangen til middelalderkirken. Steinen er datert til tidlig 1000-tallet (NG 130) eller seint 900-tallet: «Tore Hordsson reiste denne steinen etter Åsgjerd, kona si, dotter til Gunnar (som var) bror til Helge på Kleppe». Etter innskriften er det hogd inn et kors, der stammen er lenger enn armene. En annen runestein, funnet i en steingard på Klepp, har fine ornamenten, og også denne synes å ha vært en gravstein fra 900-tallet (Særheim 1996:23). Inntil nord- og sørsiden av kirkegården løper Kyrkjebakken hhv. Prestevegen. På (17) Tu, om lag 3 kilometer sørsørøst for Kleppe, fantes «Lunderkilden». Hit kom folk helt inn på 1800-tallet for å søke helsebot, særlig på jonsokkvelden. De drakk av eller badet i kilden, og deretter gikk de opp til «den heilage steinkrossen» som var reist ikke langt fra kilden, hvor det ble holdt takkegudstjeneste (Særheim 1996:43f). (kartreferanse: AK 018-5-1).

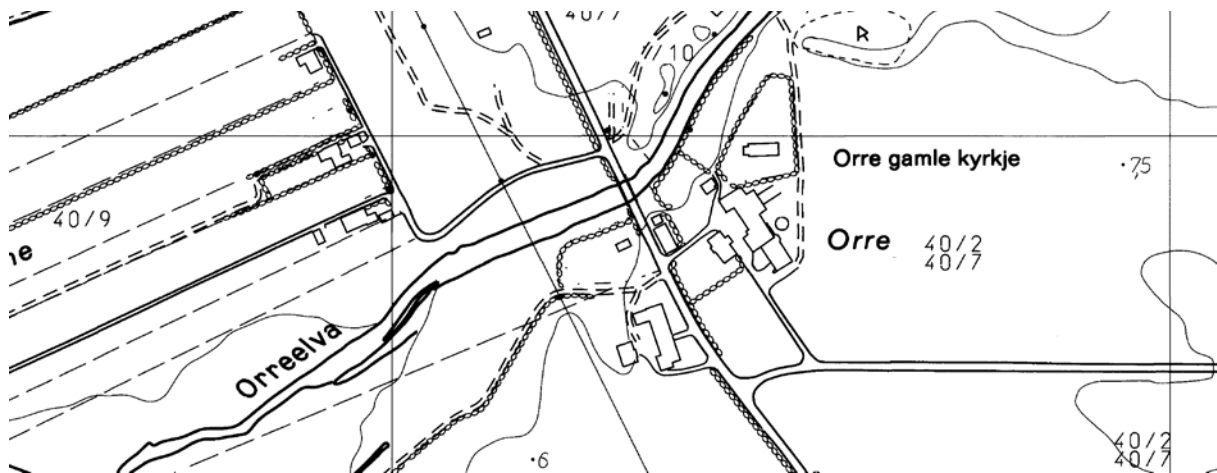

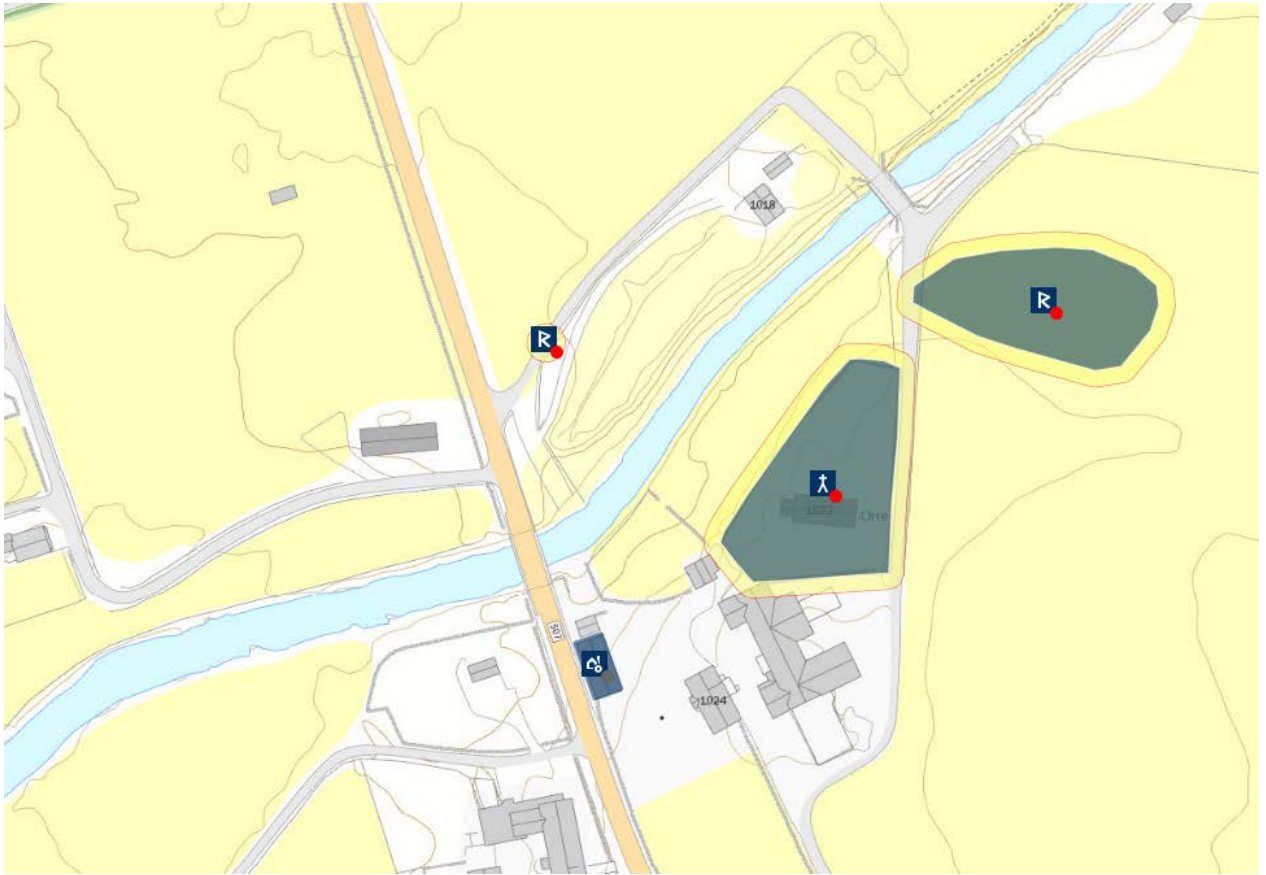
ORRE [gamle], gnr. 40 Orre (Orre sogn). Klepp kommune. Nedlagt kirkested.

ID 5339

Eldste omtale av steinkirken på (gnr. 40) Orre er ca. 1620 (*Orre kjercke*, St.S. 289), men sognet nevnes i 1448 (*Alro sokn*, DN IV s. 663 jfr. NG 131). Kirken har rektangulær planløsning med innvendig korskille og er trolig bygd i tiden rundt 1250. Dette høver godt med at det er bevart en døpefont i kleber fra første halvdel av 1200-tallet (Solhaug 2001:70). I 1649 fikk kirken et vesttårn i tømmer, og i 1864 ble østveggen revet og kirken forlenget med et kortilbygg i tømmer (Lexow 1958:52f). Ca. 1620 var Klepp hovedkirke med annekser på Orre og Bore (St.S. 289f). Kirken står fortsatt som del av gårdstunet, på sørsiden av Orreelva der denne renner ut i havet. Etter 1950 er ikke kirken lenger i bruk som sognekirke, da ny kirke dette året ble reist på (31) Pollestad om lag 2,5 kilometer mot sørøst. En del av en mulig bautastein ligger foran kirkedøren. Rundt 70 meter nord for kirken ligger rester av et gravfelt. (kartreferanse: AJ 017-5-1).

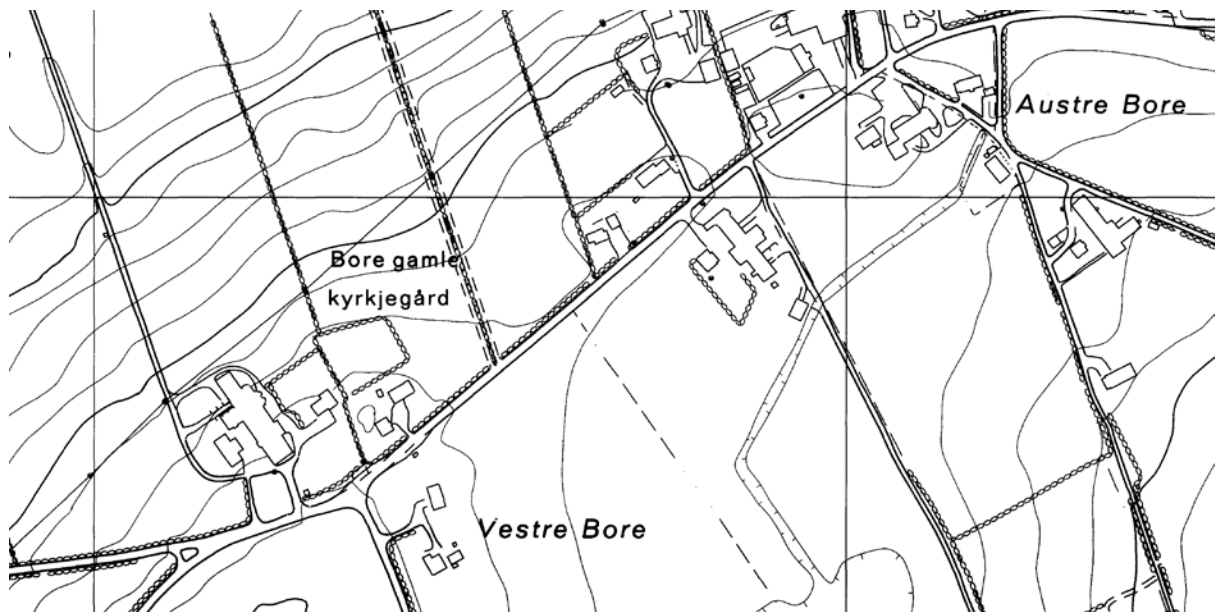

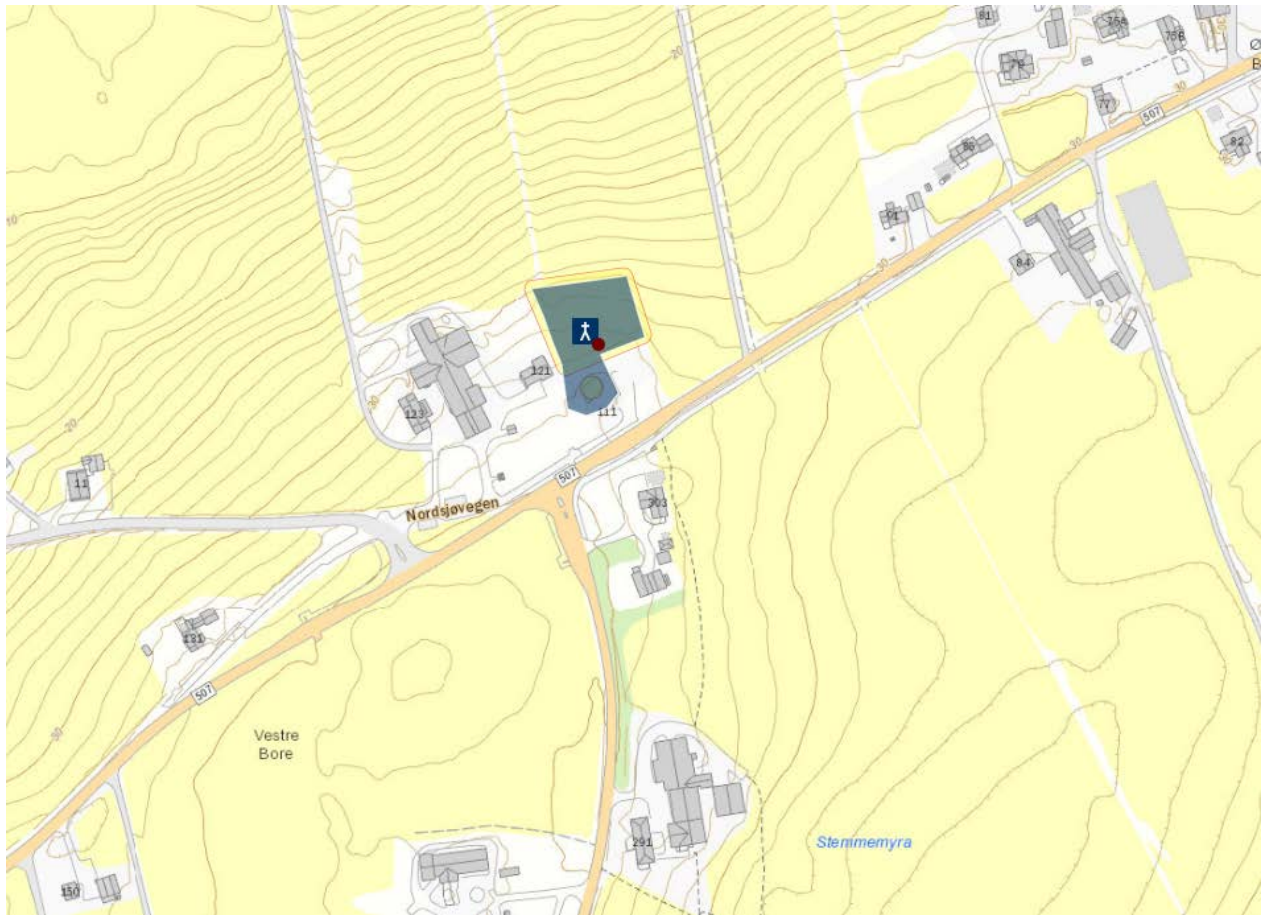

BORE [gamle], gnr. 44. 45. Bore vestre og østre (Bore sogn). Klepp kommune. Nedlagt kirkested.

ID 54137

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 44. 45) Bore er i 1382 (*Bordu kirkiu*, DN XXI:165). Sognet nevnes i 1322 (DN III:132), og fra kirken er det bevart en døpefont i kleber fra siste fjerdedel av 1100-tallet (Solhaug 2001:31f). Middelalderkirken var en stavkirke som ble erstattet i 1640 av en langkirke i tømmer. Denne ble revet da nykirken sto ferdig i 1895 på (46) Hole tvers av Figgjo nord for Boregårdene 1,3 kilometer nordøst for det gamle kirkestedet (Nordås & Sørbø 1991). Ca. 1620 var Klepp hovedkirke med annekser på Orre og Bore (St.S. 289f). Den gamle kirkegården ligger på tunet av (44) vestre Bore, og den er for lengst ute av bruk. Et bruk av Austre Bore heter Borekrossen, muligens en antydning om et tidligere kors i friluft. Inntil kirkegårdsmuren i sør ligger en gravhaug. (kartreferanse: AJ 019-5-4).

TIME KOMMUNE

TIME (hovedkirke), gnr. 17. 18. Time øvre og nedre (Time sogn). Time kommune.

ID 85622

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 17) Time øvre er i 1379 (Pimins kirkiu, DN IV:512), men sognet nevnes allerede i 1319 (parochia de Thimin, DN XXI:22) og presten i 1329 (Ogmundr Asbiannar son præstr a Pimini, DN IV:189). Allerede i 1395 skriver presten på Time et brev på Lye (DN IV:650), og i 1441 kaller han seg prester a Lyghe (DN IV:881). Gnr. 23 Lye er nabogård i øst til Time. Årsaken til dette navneskiftet var at kirken på Lye da sto uten egen prest og var blitt anneks til Time kirke, og Timepresten overtok da prestebølet på Lye. Muligens ble Lye kirke nedlagt allerede på denne tida. Ca. 1620 var Time hovedkirke med anneks på Gjesdal. Tienden ble da svart i vanlige former (St.S. 283f). Kirken på Time var mest trolig en stavbygning, og mye vøling skjedde tidlig på 1600-tallet. I 1627 ble kirken revet og en langkirke i tømmer reist på om lag samme sted. Denne sto ferdig seint på 1630-tallet. I 1829 ble så kirken revet, materialer og annet solgt ved auksjon, og den nye kirken sto under tak innen året var slutt og ble vigslet i 1830. Etter lynnedslag i 1858 brant kirken til grunnen, og året etter sto nåværende kirke ferdig. Kirkegården ble renoverert på 1950-tallet samtidig med at det ble plantet levevegetasjon. Få år seinere ble kirkegården utvidet med jord fra Klokkergården (Hognestad 1959). Det kan se ut til at kirkene er bygd på om lag samme tuftsted. Et par hundre meter nord for kirken på Time ligger (21/3) Krossen. Bruket ligger i et markant og trolig gammelt veikryss, men navnet kan like sannsynlig antyde et tidligere kors i friluft. (kartreferanse: AK 017-5-2). (Oppdatert tekst fra Brendalsmo 16.11.13)

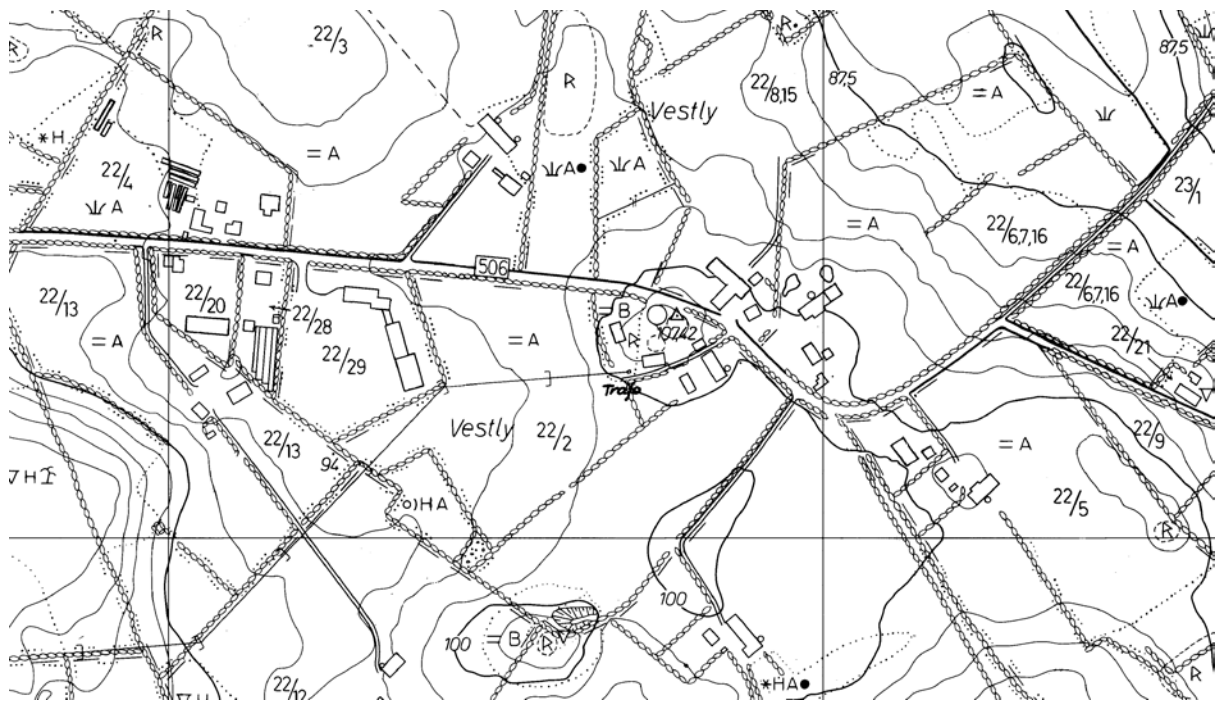

LYE, gnr. 22 Vestly, 23 Lye (Time sogn). Time kommune. Nedlagt kirkested.

IKKE REGISTRERT I ASKELADDEN – i området omkring ID 53671 Vestly?

Eldste omtale av Lye som kirkestedsgård er rundt 1300 da presten sira Jngimundar af Lyeslondum nevnes i forbindelse med konflikten mellom biskop Arne og kannikene (DN IV:524). Siste omtale av prest på Lye er i trolig i 1384 (DN IV:524). I 1429 ble prestetienden av Lye sogn lagt til et alter ved domkirken i Stavanger (DN II:699), hvilket kan bety at kirken da ble lagt ned. Deretter ble gårdene i sognet lagt til kirken og presten på nabogården i vest (gnr. 17. 18) Time. Muligens sto kirken på (gnr. 22) Vestly. Prestebolet på Lye (gnr. 23), et bruk av gården, ble på denne tiden bosted for presten på Time (DN IV:881). Rundt 1620 er det identifisert som «prestegaarden wed naffnn Lye østre», og Lye kirke var da for lengst nedlagt (St.S. 284). Det kunne antas at Time og Lye var del av samme opphavsgård i tidlig middelalder, og at et bruk av Lye ble lagt ut til prestbol, men en slik forklaring faller mindre sannsynlig i og med at begge gårder er –vin gårder og således av høy alder. Intet er kjent om kirkebygningen på Lye. «Ei gamal folkesegn fortel at dei vilde byggja den fyrste kyrkja på Løgje. Materialene til kyrkja var alt samla på Løgje, men ei natt vart alt saman flutt til Øvre-Time, og so bygde dei kyrkje der. Sjølv sagt trudde folket at det var meinråder frå vondemaktene; men seinare var det dei som meinte at 'di Time' nok hadde ei hand med i spelet» (Hognestad 1959:6). Rundt tunbebyggelsen på (23) Lye ligger rester av et større gravfelt. (kartreferanse: AK 017-5-2/AL 017-5-1). (Oppdatert tekst fra Brendalsmo 16.11.13)

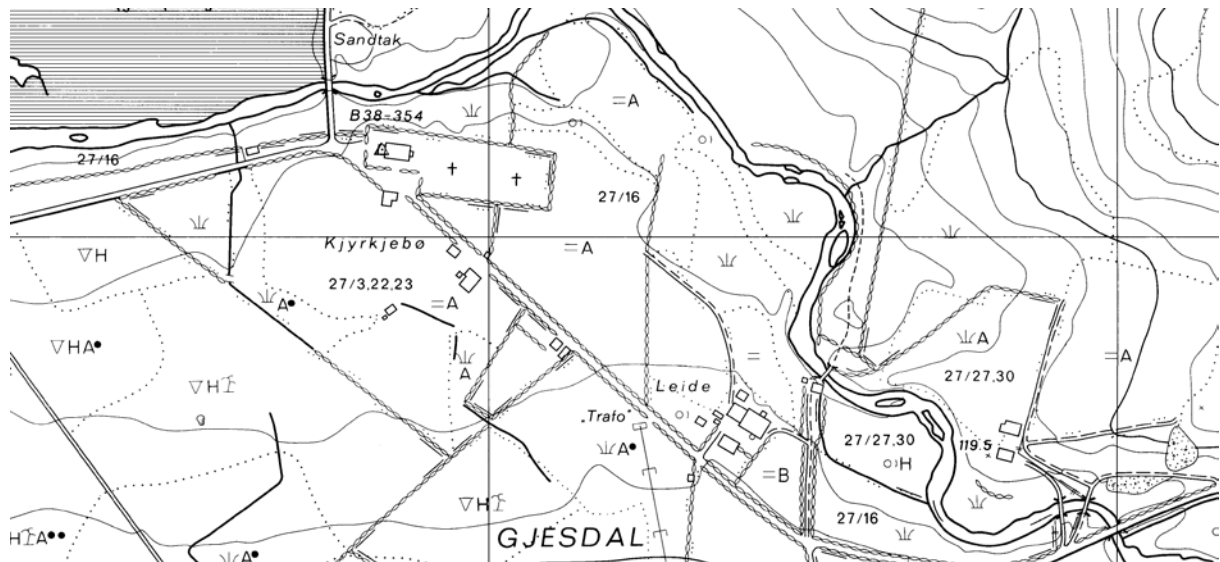

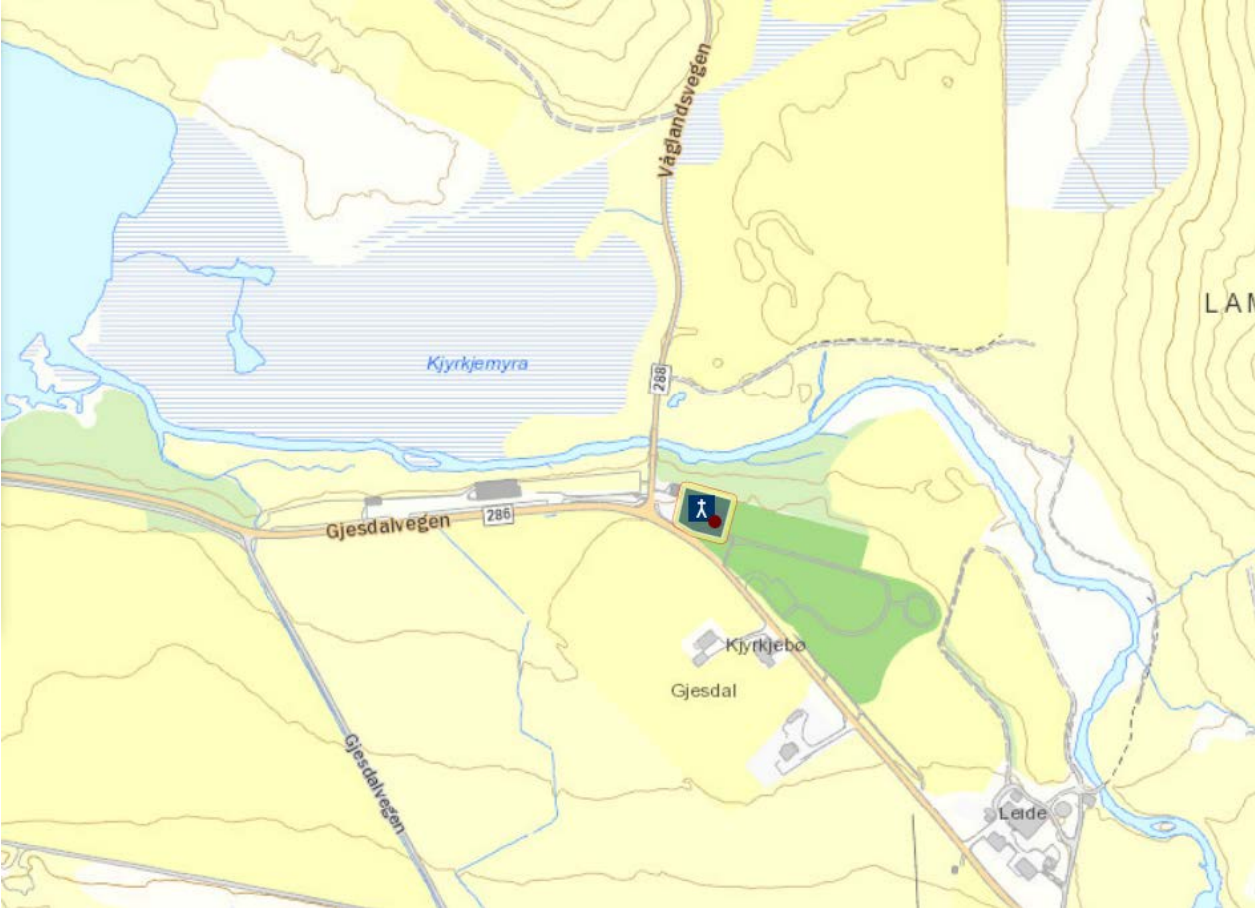
GJESDAL KOMMUNE

GJESDAL, gnr. 27 Gjesdal (Gjesdal sogn). Gjesdal kommune.

ID 84259

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 27) Gjesdal er i 1395, og da var den nok allerede anneks under presten på Time (*Gestala kirkiu*, DN IV:650). Nåværende kirke står ved sørbredden av Gjesdalåna, på (bnr. 3) Kjyrkjebø. Bnr. 6 av Gjesdal heter Kjyrkjevoll. Middelalderkirken var en stavkirke, og det ser ut til at denne fortsatt sto i 1745. Da ble skipet nybygd mens koret ble beholdt. Det samme skjedde i 1802, da skipet samtidig ble forlenget, forhøyet og gjort bredere. Våren 1848 ble kirken revet og materialene solgt ved auksjon, og i oktober samme år ble nykirken vigslet (Gjesdal 1998, Alsvik 1989:167ff). Det ser således ut til at samtlige kirker har blitt reist på samme tuftsted. Ca. 1620 var Time hovedkirke med anneks på Gjesdal. Tienden ble da svart i vanlige former (St.S. 283f). Der Gjesdalåna munner ut i Limavatnet heter det Kjyrkjevika, og rett ut for denne – mellom Sannesodden og Dyraneset – Krossen. Tvers av Gjesdalåna for kirken i nordvest heter det Kjyrkjemyra. (kartreferanse: AN 018-5-1).

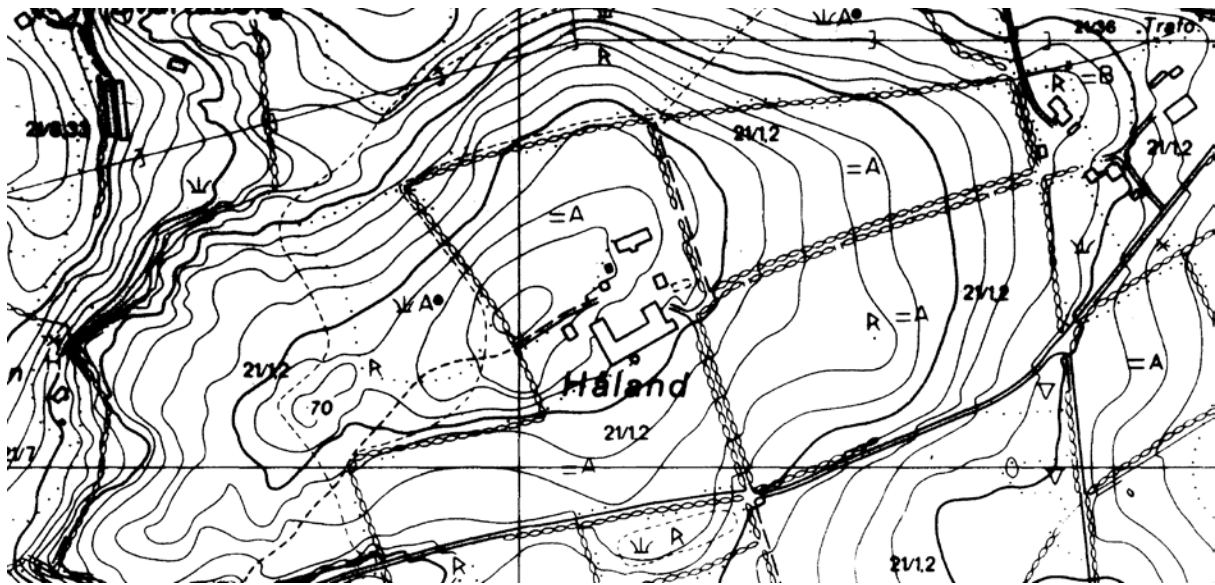

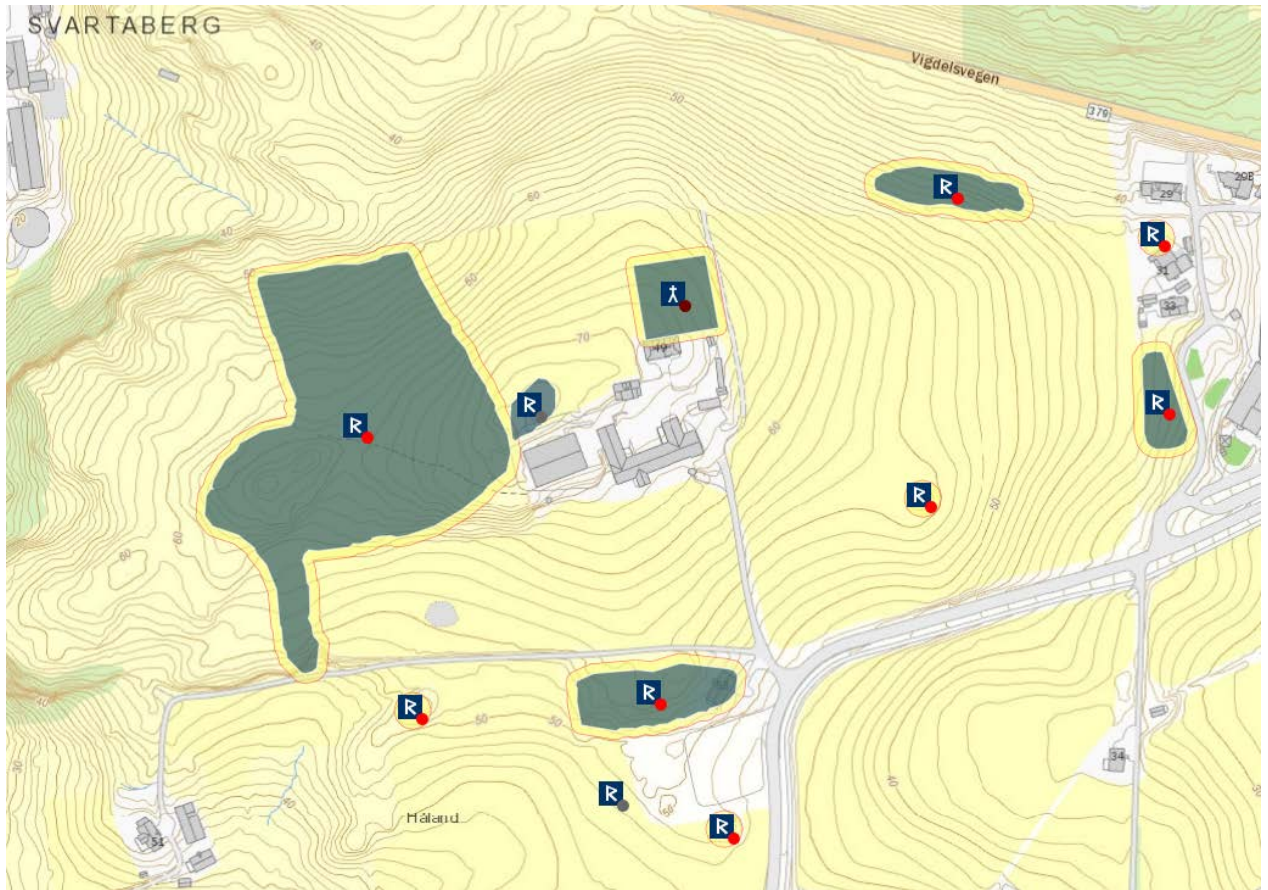

SOLA KOMMUNE

HÅLAND (hovedkirke), gnr. 21 Håland (Sola sogn). Sola kommune. Nedlagt kirkested.
ID 34983

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 21) Håland er i 1298 (*ecclesiam de Haland*, DN IV:23), men fra kirken er det bevart kummen av en døpefont i kleber, datert til 1100-tallet (Solhaug 2001:58). Av brevet fra 1298 framgår det at kannikene i domkapitlet da eide Håland kirke, og at biskop Arne hadde ordinert en prest ved domkirken til vikar ved Håland kirke. Denne avgjørelsen ble opphevet, men saken var en del av den store konflikten mellom biskop Arne og hans kanniker. Kirken sto i det som i dag er dyrket mark nord for tunet på gnr. 21/12 Håland (Austbø). Ved gravearbeider er det funnet skjelettresten i området. En middelalderkirke ble i 1646-48 erstattet med en langkirke i tømmer. Denne ble revet og solgt på auksjon i 1843. Så seint som i 1849 ble likevel kirkegården benyttet ved gravlegging av koleraoffer (Tjelta 1980:616ff). Ca. 1620 var Håland hovedkirke med annekser på Sola og Tjora (St.S. 292f). Håland var hovedkirke fram til kirkestedet ble lagt ned i 1840 (NG 182). Utstein kloster eide gården Håland en tid fram til 1320, da abbeden solgte den til kannikene i Stavvanger (DN IV:145). Sognet omfattet de 12 gårdene Håland, Byberg, Dysjaland, Harvaland, Tjelta, Helleland, Håland, Ølberg, Vigdel, Hellestø, Klingshei og Litlaland (Tjelta 1980:617). Om lag 100 m mot både nord, vest og sør ligger rester av et større gravfelt. (kartreferanse: AJ 020-5-2).

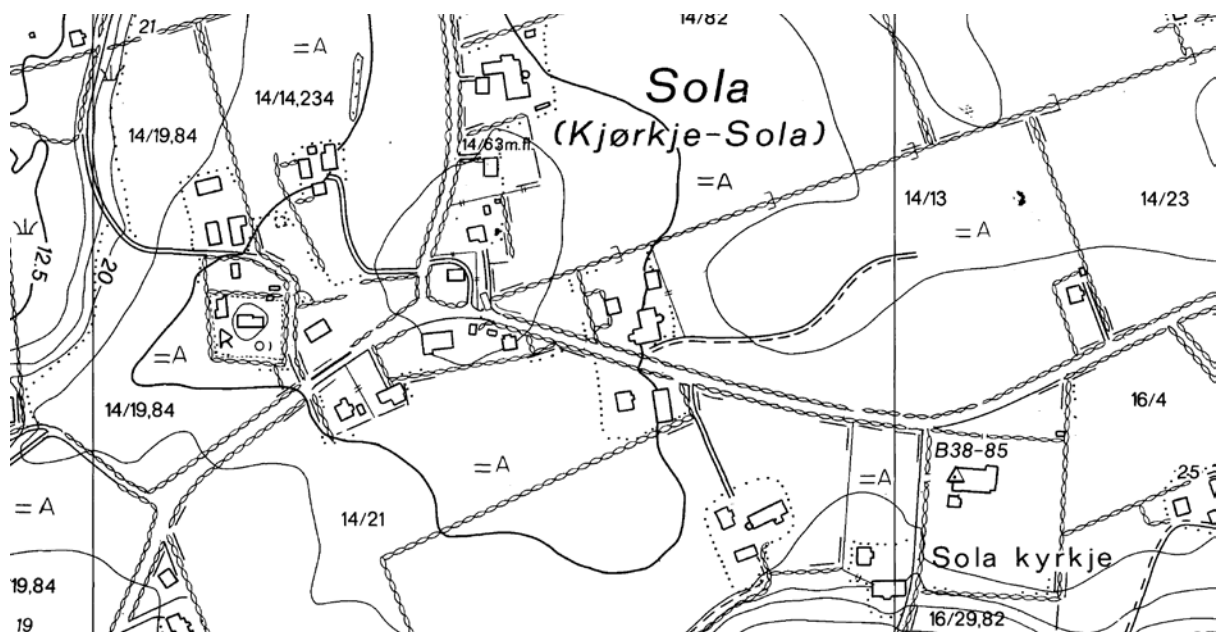

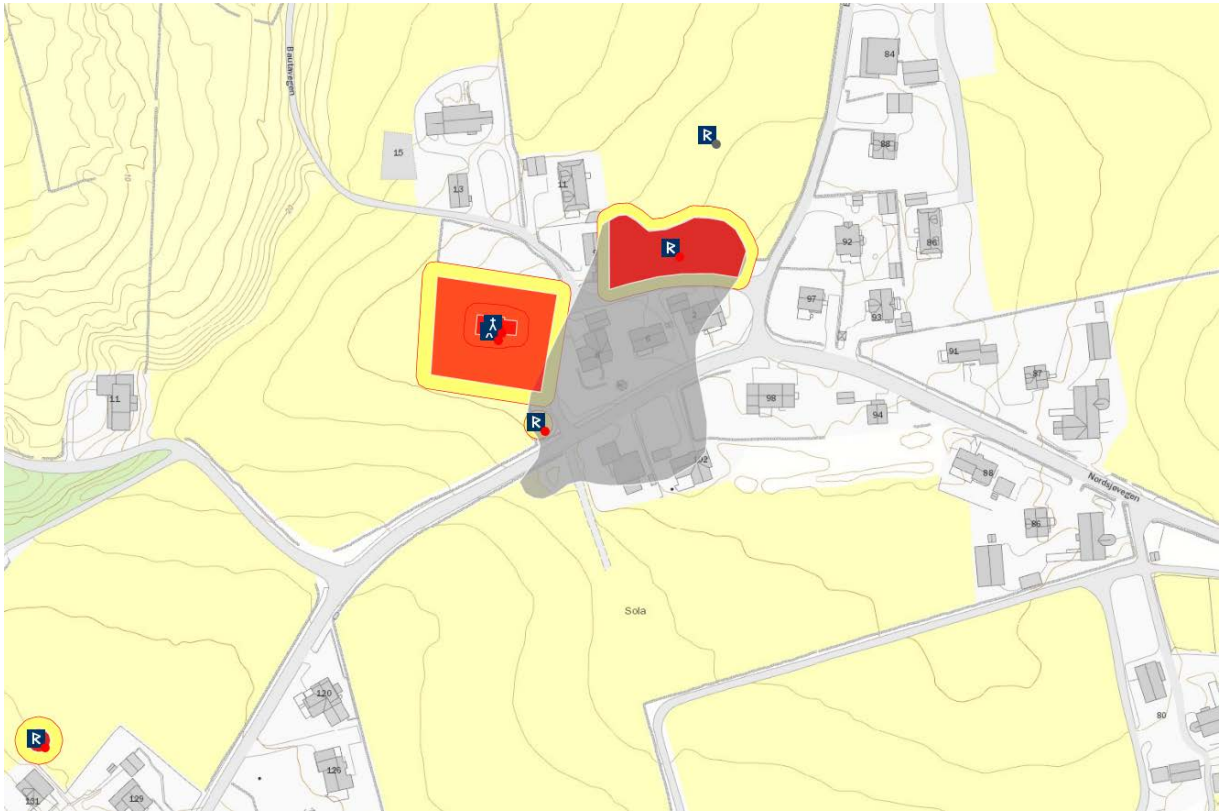

SOLA, gnr. 14 Kirke-Sola (Sola sogn). Sola kommune. Nedlagt kirkested.

ID 72344 - jf. ID 85512

Eldste omtale av kirken på (gnr. 14) Kirke-Sola er i 1273 (*ecclesiam de Sola*, DN II:15). Den ble reist i stein rundt 1140 med rektangulært skip og smalere, rektangulært kor som trolig hadde steinhvelv, samt et tårn i vest. Det er usikkert hvorvidt det har vært en sørportal i koret. Kirken hadde en overetasje med oppgang trolig fra tårnet. Kirken ble lagt ned 1840 og stod som ruin inntil den i 1880 ble solgt og ominnredet til privatbolig og atelier. Deretter ble den igjen stående som ruin fram til den ble delvis revet i 1940. Som kirken på Oгна har også Sola kirke fungert som seilmerke (Lexow 1958:44f, 64). I 1273 ga biskopen Sola kirke med inntekter til domkapitlets felles bordhold (DN II:15). Ca. 1620 var Håland hovedkirke med annekser på Sola og Tjora (St.S. 292f). Nåværende Sola kirke står på (16) Utsola om lag 500 meter sørøst for middelalderkirken. Sognet omfattet de 13 gårdene Ræke, Gimra, Austre og Vestre Stangaland, Skadberg, Joa, Røyneberg, Saurnes, Grannes, Sande, Sømme, Kyrkje-Sola og Ut-Sola (Tjelta 1980:625). Ved domkirken i Stavanger står et steinkors med runeinnskrift datert til tidlig 1000-tallet, og som settes i sammenheng med Olav den Hellige og Erling Skjalgsson på Sola: «*Alfgeirr prestur reisti stein þenna ept Erling, dróttin sinn, es hann barðisk við Óleif*» (Særheim 1996:35f). En rimelig antagelse kan i så fall være at Stavanger var en av Erlings gårder og at det var han som etablerte kaupstedet Stavanger. Sola var lendmannsgård på 1000- og 1100 tallet (Iversen 2008:56). (kartreferanse: AK 021-5-1).

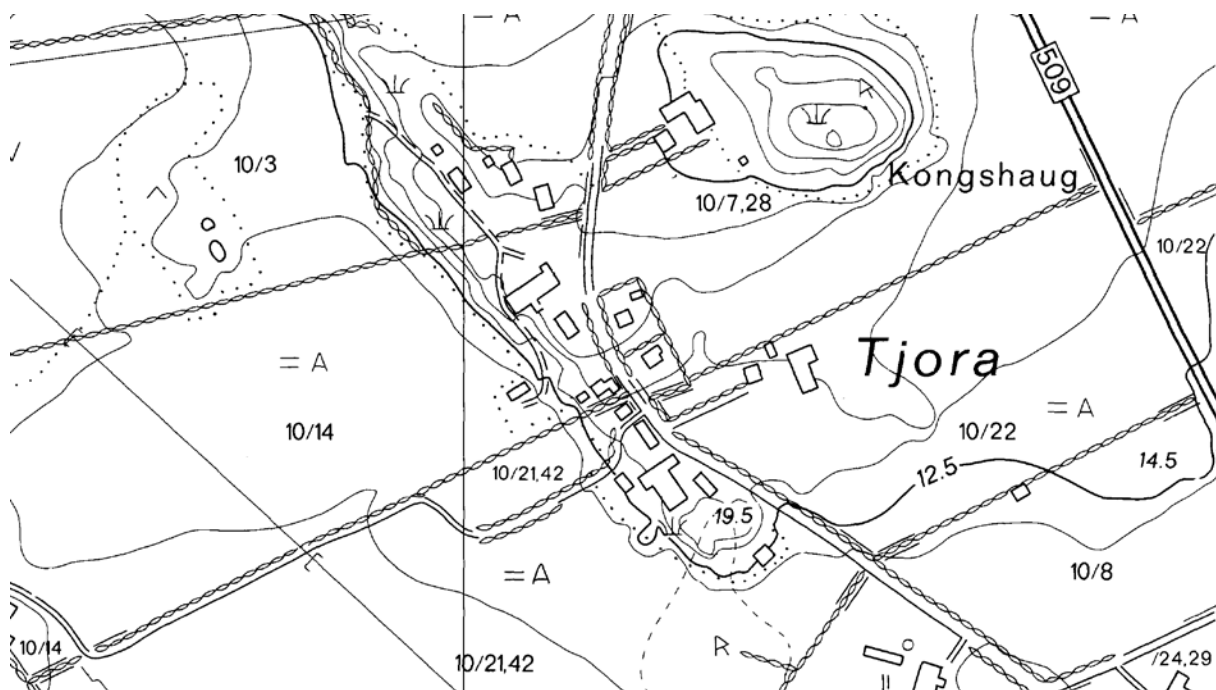

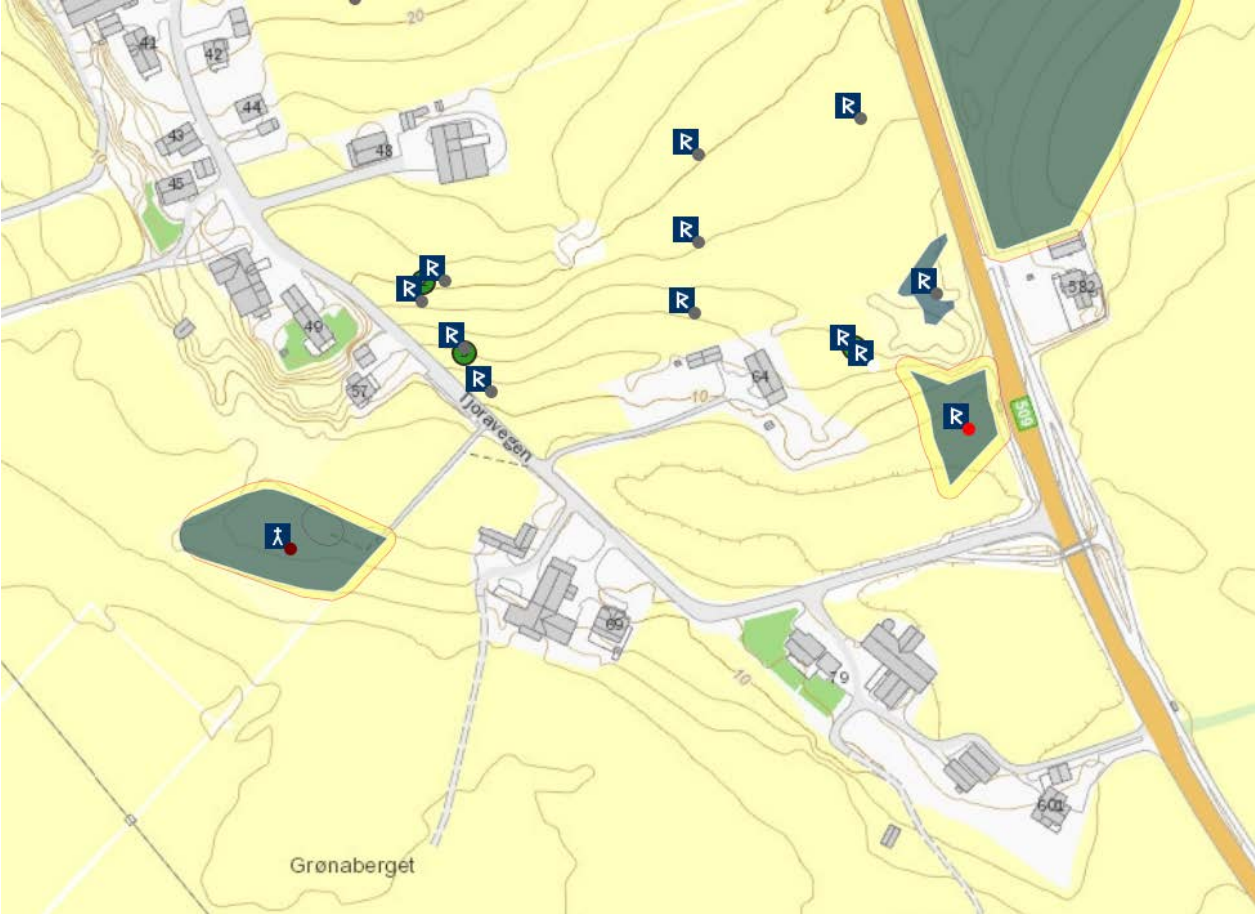

TJORA, gnr. 10 Tjora (Sola sogn). Sola kommune. Nedlagt kirkested.

ID 14855

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 10/21) Tjora er i 1297 (*ecclesia de Thiorom*, DN IV:17). I tiden 1624-27 ble det utført store byggearbeider på en eldre kirke, og den framsto etter det som en liten langkirke i tømmer. I 1843 ble mesteparten av bygning og inventar solgt ved auksjon, resten delte kirkeeierne seg imellom. Kirkestedet ble nedlagt og ny kirke for Sola, Tjora og Håland ble bygd på (16) Ut-Sola (Tjelta 1980:639ff). Ca. 1620 var Håland hovedkirke med annekser på Sola og Tjora (St.S. 292f). Den trapesformede kirkegården er fortsatt intakt. «Thjore Kirke var en gammel tømret Bygning med Taarn i det vestlige Bryst, udvendig bordklædt og indvendig panelet og bemalet med allehaande Figurer» (Løwold 1888:30). Sognet bestod av de 13 gårdene Tjora, Risa, Litle Risa, Hogstad, Sør-og Nord-Kolnes, Rott, Haga, Meling, Mæland, Jåsund, Myklebust og Tananger (Tjelta 1980:639). På slutten av 1290-tallet var det en skarp konflikt mellom biskop Arne i Stavanger og hans kanniker. Mange utenforstående ble involvert, og biskop Øyvind i Oslo ble til slutt satt til å rydde opp. Flere ikke-innblandede geistlige på sørvestlandet, derunder sognepresten på Tjora (*Anberno de Thiorom*, DN IV:17 m.fl.) fikk delegert en rekke oppgaver fra biskop Øyvind. Inne på kirkegården står to nærmere 2 m høye steinkors, og tidligere fantes det ytterligere to men disse er nå istykkerslått: «Men det interessanteste Minde fra Oldtiden fandtes dog paa Thjore Kirkegaard, nemlig 4 ældgamle Stenkors overgroede med Mos af Ælde. Til hvilken Hensigt disse har tjent kan ikke paavises, men ere sikkerlig Levninger fra Kristendommens første Tider her i Landet, maaske de første Kristne her forsamlet sig til Andagt inden endnu nogen Kirke var opbygget. Af disse 4 Kors forefindes nu kun 2, da tvende af dem ere bortskjænkede til Bergens Musæum» (Løwold 1888:31). Drøye 100 m nordøst for kirkegården ligger storhaugen Kongshaug. (kartreferanse: AJ 022-5-4).

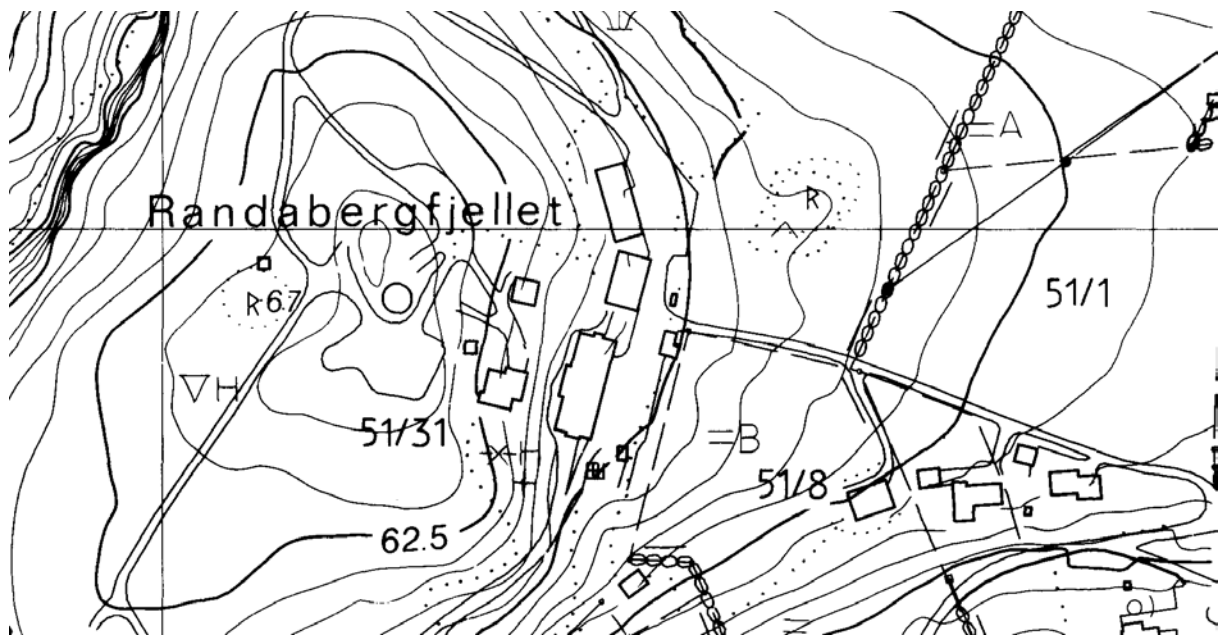

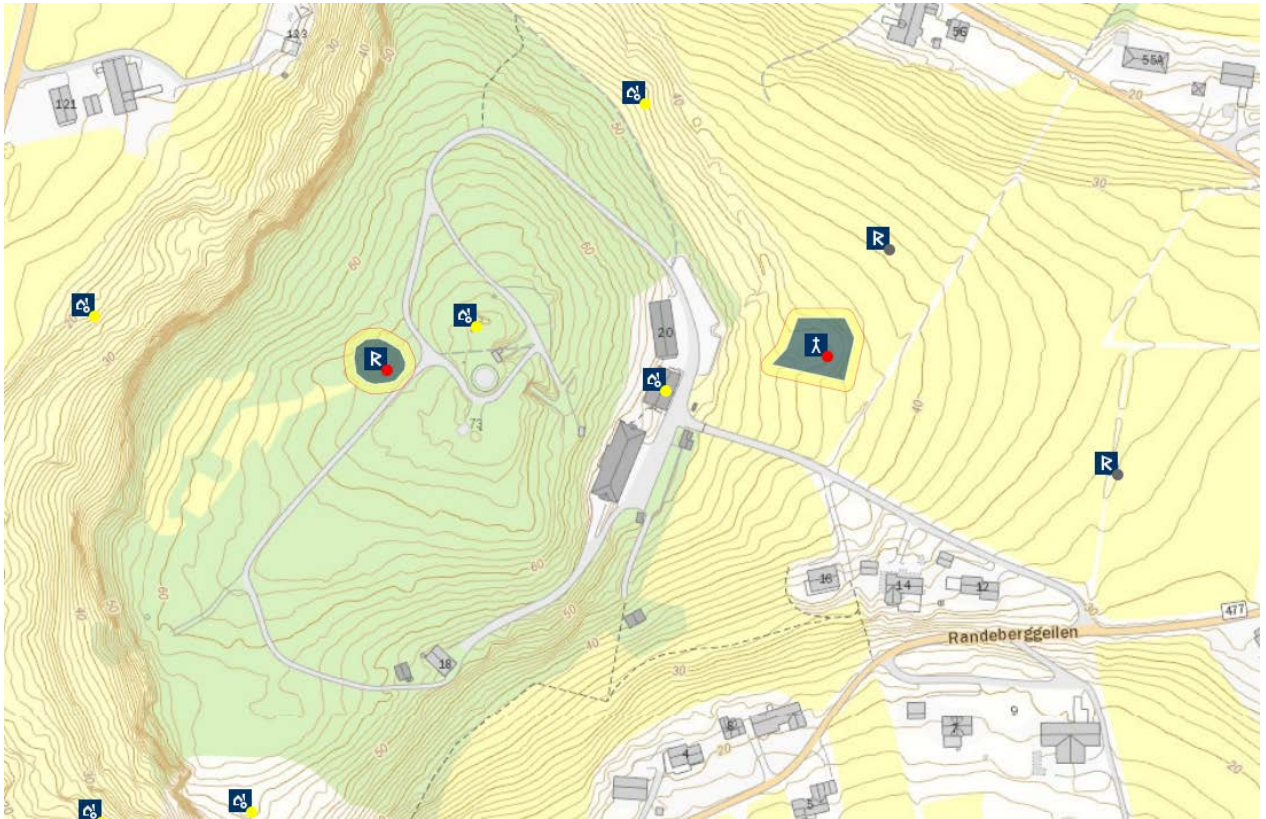
RANDABERG KOMMUNE

RANDABERG [gamle], gnr. 51 Randberg (Randberg sogn). Randberg kommune.
Nedlagt kirkested.

ID 54032

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 51) Randberg er i 1355 (*Randaberghs kirkiu*, DN IV:374), men prest ved kirken nevnes allerede i 1316 (*sira Swærtingi prest a Randaberghe*, DN IV:117). Middelalderkirken var en stavkirke. Den ble reparert i 1415, uvisst i hvilken utstrekning (DN IV:799). I løpet av 1600-tallet ble kirken nybygd som en langkirke i tømmer. Denne ble revet i 1845 etter at ny kirke for flere av de små sognene i Randbergområdet sto ferdig på Bersagelheia, 2,5 km mot sørsørøst og nærmere Stavanger. Kirkegården ligger på gnr. 51/11, 12, 15, 16 rett øst for/under Randbergfjellet. Her er intet gårdstun i dag, men betydlige mengder skjørbrent stein like sør for kirkegården viser at det tidligere var et tun her. Rundt 1850 ble området med gravplassen kalt Kirkeageren, og om lag 100 m mot nord lå Prinsessekjelda (Lindanger 1995). Ca. 1620 var Randberg og Madla annekst til Stavanger domkirke (St.S. 87). Randberg var setegård for lendmannen Jon Torbergsson, god venn av kong Magnus og Erling Skakke og gift med kongens søster Ragnhild, og han falt under slaget på Kalvskinnet 1179 (Bjørkvik 1970:71). Ifølge Daae (1899:315 m/ref.) skulle dronning Margretes gods i Ryfylke stamme fra Jon Torbergsson. Nede ved fjorden i øst heter det Krossnes. (kartreferanse: AJ 024-5-2).

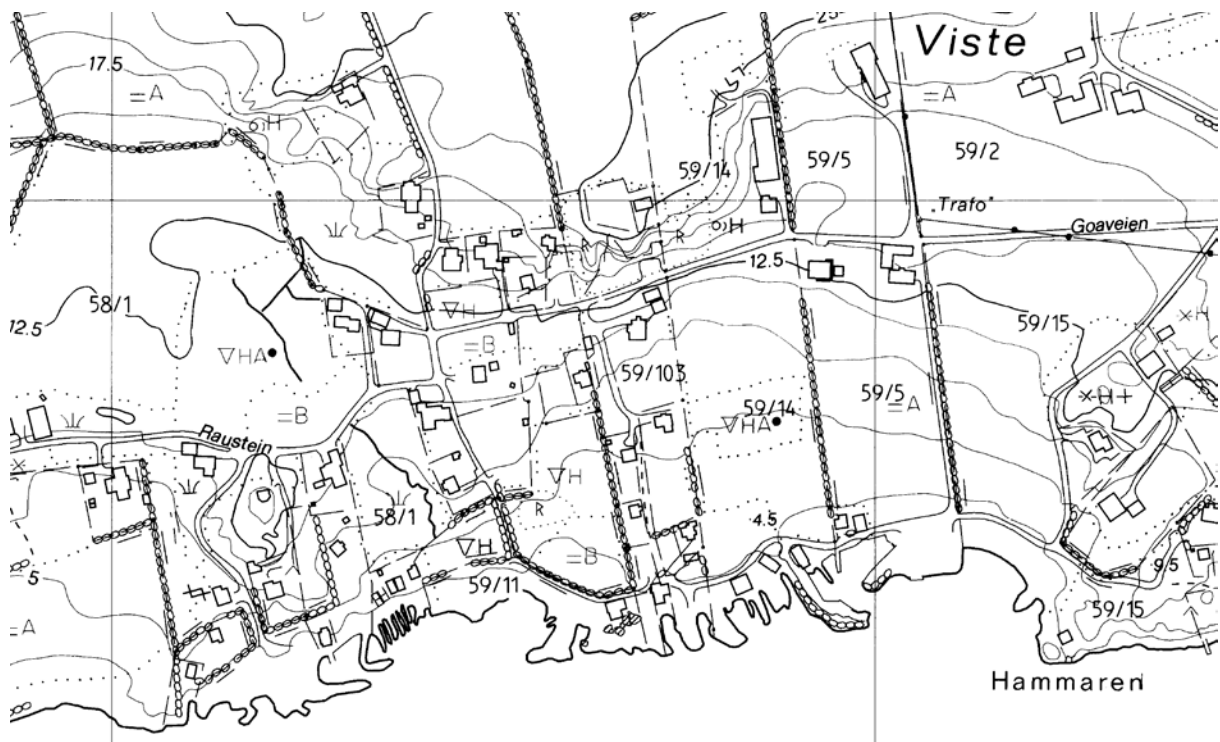

VISTE [Kirkebakken], gnr. 59 Viste (Randaberg sogn). Randaberg kommune. Nedlagt kirkested.

ID 15046

Ruinen av en steinkirke med rektangulært grunnplan ble oppdaget og undersøkt 1898 på (gnr. 59) Viste, ei heller i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620, så den må være lagt ned før den tid. Ruinen av en steinkirke med rektangulært grunnplan ble oppdaget og undersøkt 1898 på (bnr. 4, 59). I massene ble det funnet en mynt datert 1356, men muringsteknikken antyder en datering til 1100-tallet (Lexow 1958:33). Både under utgravingen og ved flere anledninger i nyere tid er det funnet menneskebein ved grunnarbeider øst og nord for kirketuften. Lokaliteten kalles lokalt Kyrkjevangen, Kyrkjehaugen eller også Kyrkjebakken og Kyrkjeågeren. Da det gamle tunet på Viste fortsatt eksisterte rundt 1900, lå kirkegården og gravhaugen Krosshaug integrert i bebyggelsen. Kirken sto om lag 20 m vest for Krosshaug, og den påviste del av kirkegården lå mellom disse. Ifølge tradisjonen på gården skal det ha vært et kors laget av småstein nær toppen på sørsida av Krosshaug. Det er uklart når kirken ble revet, men trolig skjedde det mot slutten av middelalderen. Også Viste var hovedgård for høvdinger på 1000-tallet og seinere for adel (Lindanger 1995:8f, 1984:135ff, 186). (kartreferanse: AJ 023-5-2).

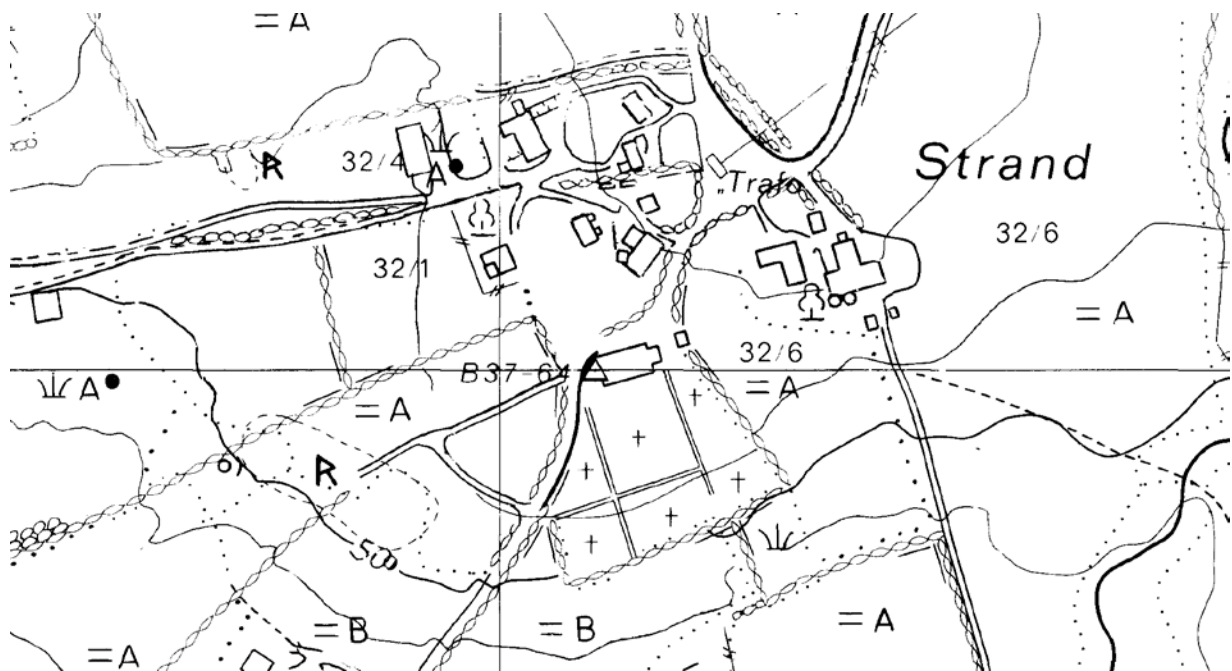

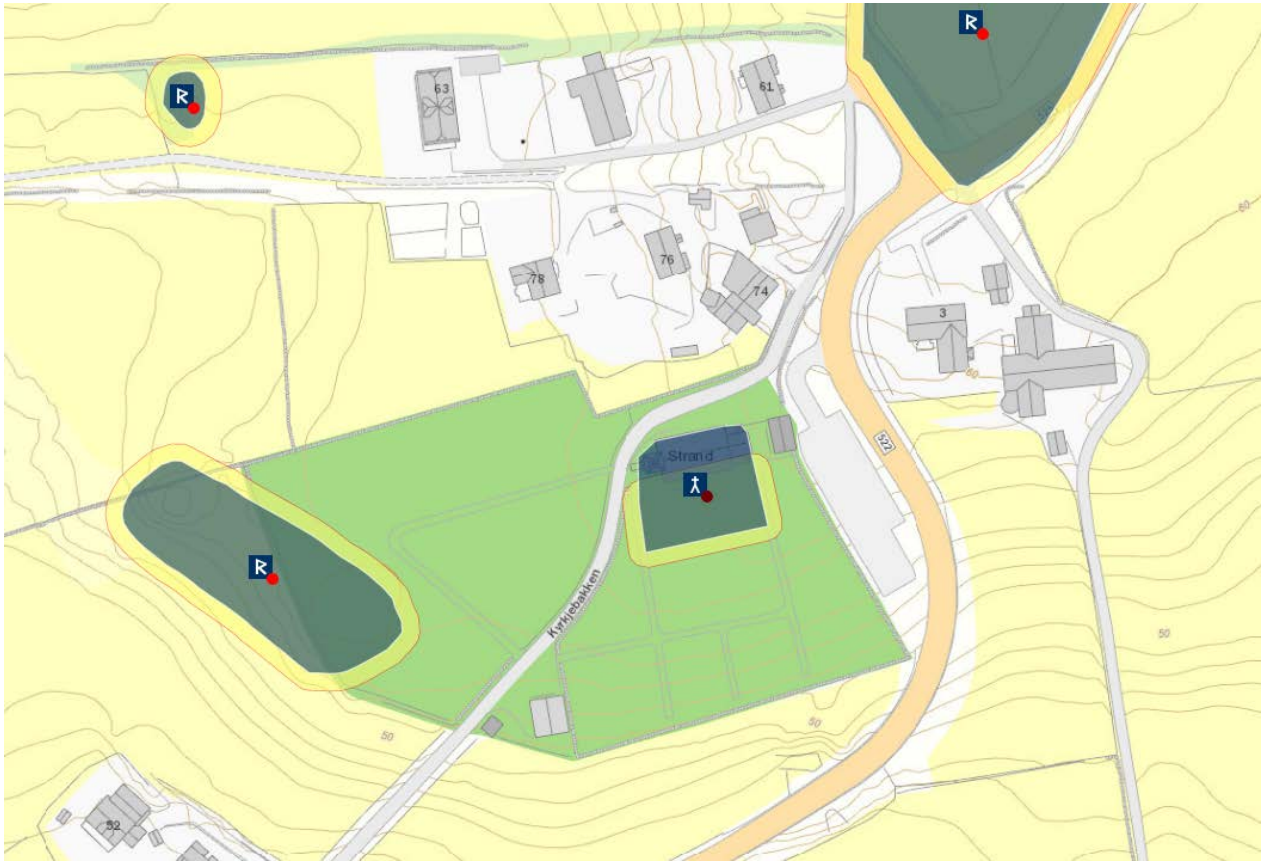
STRAND KOMMUNE

STRAND (hovedkirke), gnr. 32 Strand (Strand sogn). Strand kommune.

ID 85590

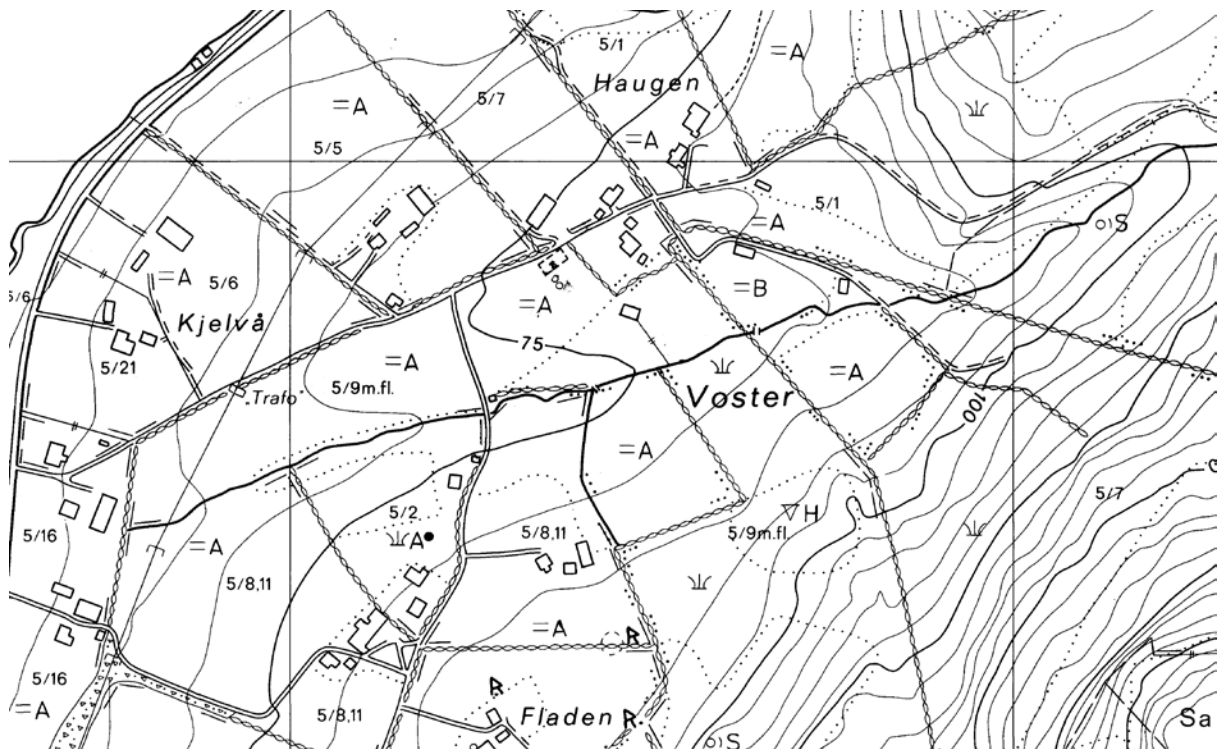
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 32) Strand er i 1280 (*Stannar kirkiu*, DN I:70). Rundt 1620 var Strand hovedkirke med anneks på Høle (St.S. 96), men trolig hadde den denne posisjonen allerede i 1449 og da med kirken på Voster som anneks (DN IV:915). Middelalderkirken var trolig en stavkirke. I 1626 startet byggearbeidet på ny kirke, en langkirke i tømmer, og den sto ferdig i 1635. Den sto praktisk talt på same sted som den eldre kirken, men noe lenger inn på det som nå er kirkegård. Ny kirke, den nåværende, ble vigslet i 1874. Denne står like i kanten av/utenfor den gamle del av kirkegården (Barkved 1939:79ff). Kirke og kirkegård er fortsatt en integrert del av gårdstunet på Strand. Prestagården, hvis opprinnelige navn er Løbrekk (i 1620 kalt *Prøstegaarden ved naffn Løbreck*, St.S. 97), er helt tydelig utskilt av Strand. Fra Løbrekk er i sin tur utskilt (bnr. 1) Klokkargården. Rundt 1620 het det at prestegården (tidligere) ikke hadde noe inventar (buskap), «*aff aarsaagenn at presten altid haffuer boedt i Stawanger, och dette giæld haffuer weret biszpens frij giæld ad mensam*» (St.S. s 97). Til samme tid var Strand hovedkirke med Høle som anneks (St.S. 96). Som del av grensen mellom Prestagården og (16) Tau i nord ligger Krossvatnet, og rett sør for prestegårdstunet ligger Prestatjørna. Noen titalls meter vest for kirken ligger rester av et større gravfelt. (kartreferanse: AM 025-5-4).

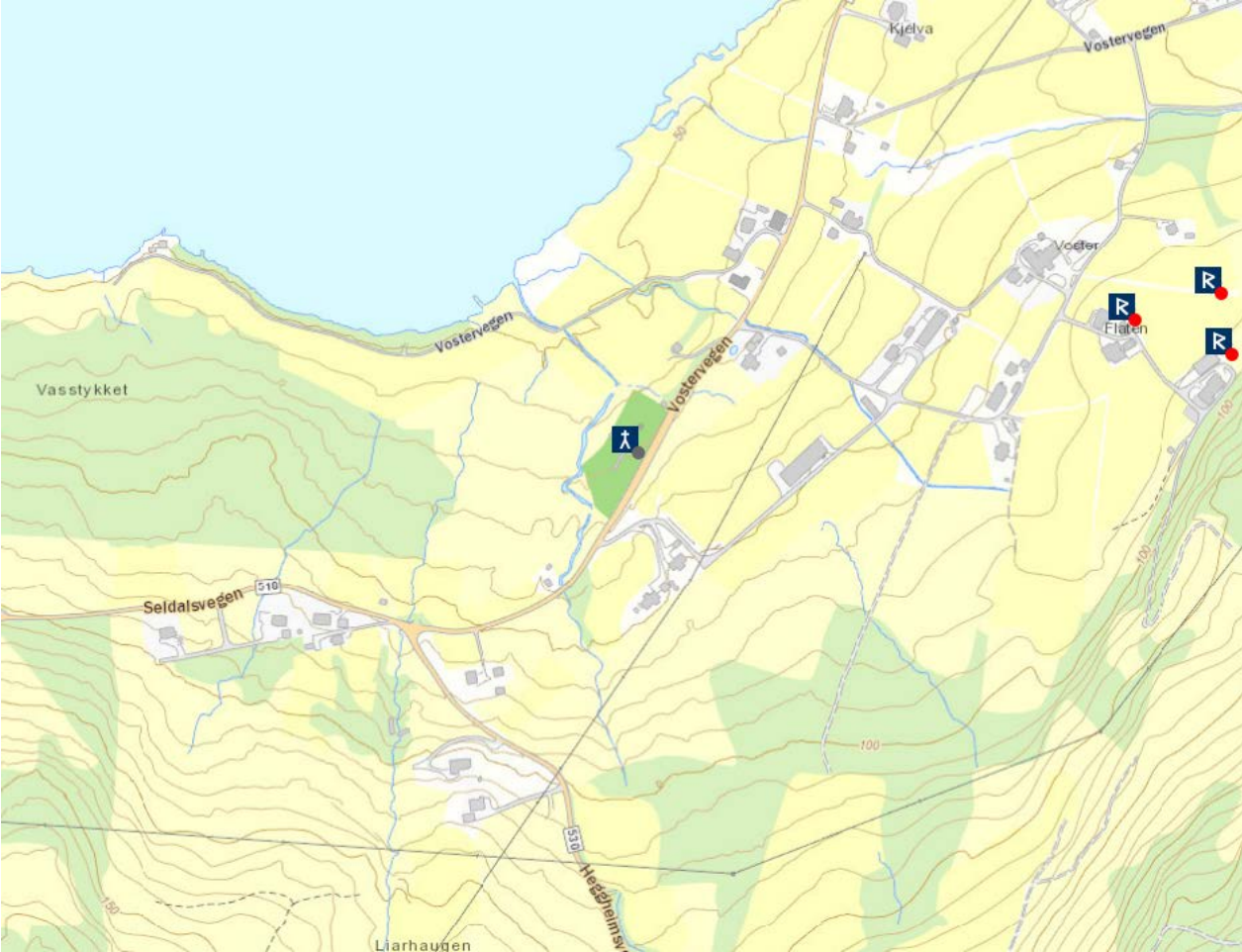

VOSTER ST. OLAV, gnr. 5 Voster (Strand sogn). Strand kommune. Nedlagt kirkested.
ID 85869

Eldste omtale av en kirke med sogn på (gnr. 5) Voster er i 1338 (*Bonstrar kirkiu sokn i Ryaifylke*, DN XII:89). Kirken er ikke nevnt i Stavanger bispedømmes jordebok så den må være lagt ned før dette tidspunkt. Intet er kjent om kirkebygning, i og med at kirkestedet ble lagt ned før 1620. Ifølge tradisjonen skal kirken ha brent i forbindelse med at to menn – som drakk litt vel mye under arbeidet – holdt på å tjærebrenne kirken. Det var meningen å bygge ny kirke i Voster men det ble det ikke noe av, selv om tømmer var hogd og fløtet over Vostervannet: «Det ligger ennå tømmerstokker i vannet som sank der» (Barkved 1939:79f). I 1450 utstedte fem biskoper, samlet i Bergen, avlatsbrev til de som på bestemte dager besøkte eller hjalp *ecclesia beati Olavi regis et martiris de Wormster* (DN IV:923), noe som kan tyde på at kirken hadde brent eller på annen måte var i behov av økonomisk bistand. Hvorvidt dette hadde sammenheng med at Stavangerbiskopen i tida 1449-50 hadde skaffet seg retten til store deler av gården Voster (DN IV:914-19), er vanskelig å si. Uansett finnes ingen skriftlig omtale av kirken etter denne tid. I 1450 (DN IV:917) avsto presten i Strand kirke for et tidsrom mensalgods i Voster til biskopen, hvilket antyder at Strand på denne tiden var hovedkirke og Voster anneks. Voster ligger på østsida av Vostervatnet, og trolig utgjorde samtlige av nåværende matrikkelgårder i området opphavsgården Voster. Betegnelsen «*Vormstadbø*» i 1375 (DN IV:504) viser da også til ei grend ved navn Voster (NG 233). I flere brev navngis forskjellige bruk av gården: «*nædzstom husum i Warmnstabø, Duuahwsom i Vormstadbø i Vormsta, Dus i Vermster, Wørmstær i litla stofwa, i Dwhus oc i Nesta hus*». (kartreferanse: AN 026-5-4).

HJELMELAND KOMMUNE

FISTER, gnr. 4 (=75) nedre Fister (Fister sogn). Hjelmeland kommune.

ID 84142

Eldste omtale av en kirke med sogn på (gnr. 75) Fister nedre er i 1390 (*Fists kirkio sokn*, DN I:522), men kirken har en døpefont i kleber datert til 1250-1350 (Solhaug 2001:41f). En eldre kirke, trolig en stavkonstruksjon, ble gjenstand for omfattende vøling tidlig på 1600-tallet men trolig ikke nybygd. Ny kirke, den nåværende, ble vigslet i 1867, og deretter ble den eldre kirken revet og materialene solgt ved auksjon (Brandal 1994:121f, 1997:160f). Også presten på Fister var innblandet i konflikten mellom Stavangerbiskopen og hans kanniker, og i 1300 ble han sammen med prestene på Hundvåg, Høle og Soma dømt til bøter for ulovlig å ha bannlyst en rekke hirdmenn (DN IV:48). Fra andre halvdel av 1400-tallet nevnes ikke lenger prest ved Fister kirke, så da var den nok blitt anneks under Sæbø (Hjelmeland) kirke og prest – slik den (fortsett) var rundt 1620 (St.S. 103). Kirken står på Kjørkjebakkjen. Et stykke nordøst for kirken ligger Prestholmen. Kirken er reist i et større gravfelt. (kartreferanse: AO 028-5-3).

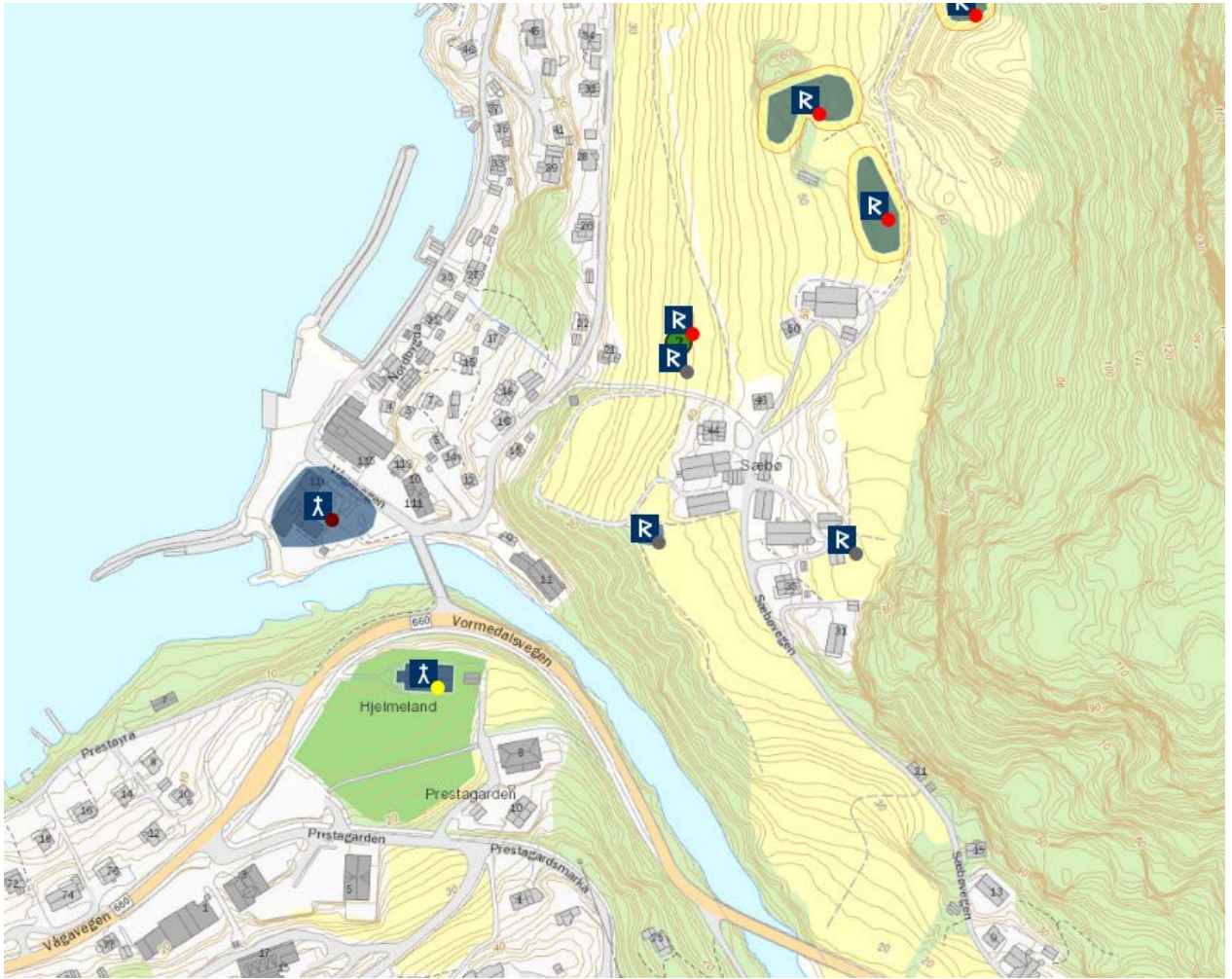

SÆBØ (HJELMELAND, hovedkirke), gnr. 58 Sæbø (Hjelmeland sogn). Hjelmeland kommune. Nedlagt kirkested.

ID 44452

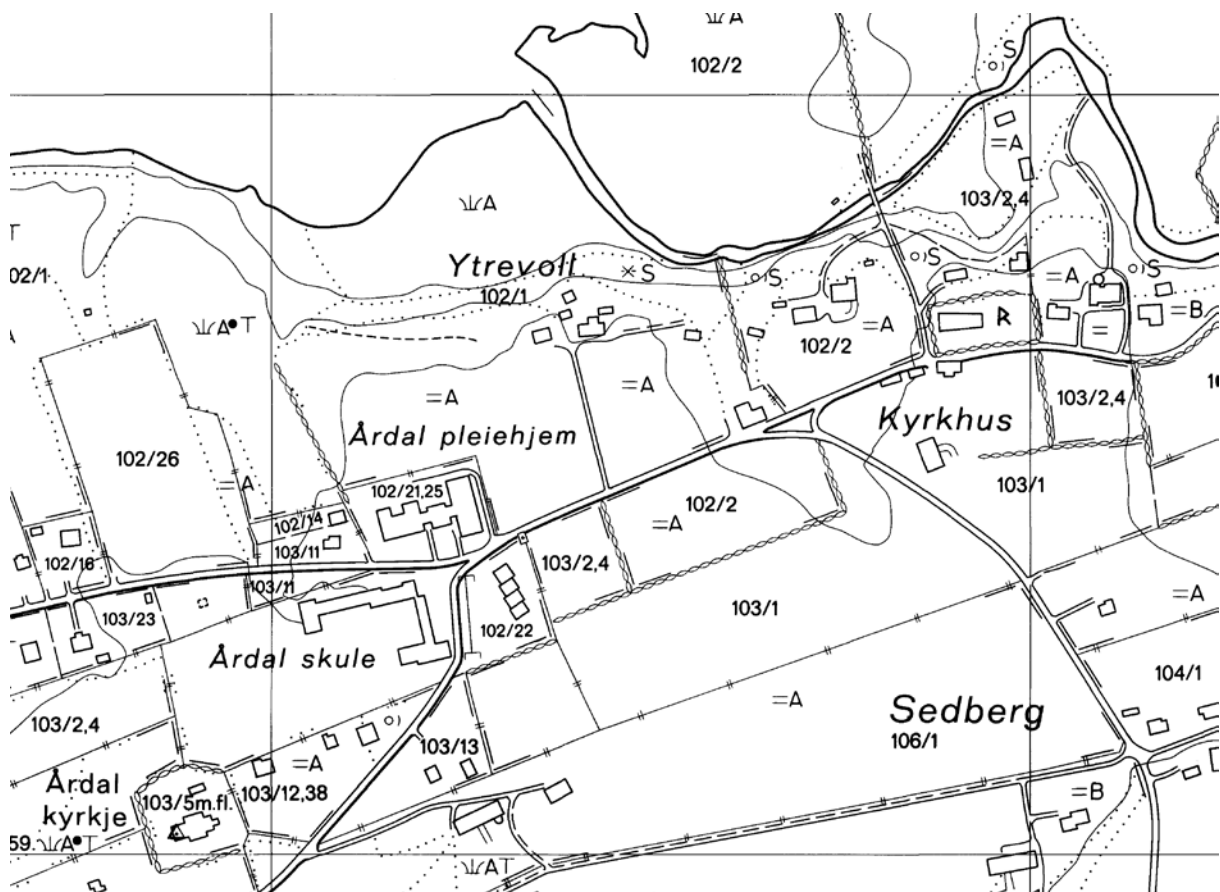
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 58) Sæbø er i 1280 (*Sæbiar kirkiu*, DN I:70), men kirken har en døpefont i kleber datert til 1100-tallet (Solhaug 2001:52). I den eldste tida benevnes kirken i relasjon til Sæbø, mens fra 1300-tallet er nær samtlige referanser til sogn, kirke og prest kun til Hjelmeland. Unntaket er et brev fra 1341 som er skrevet «*j prest stofuonni j Sæuarbø*» (DN XVI:6), altså i prestens stuebygning – eller i prestegården – på Sæbø. Sæbø og Hjelmeland ligger på hver sin side av der elva fra Steinslandsvatnet munner ut i fjorden, og en vanlig tolkning ville være å oppfatte ei elv som eiendomsgrense. I så fall ville det være en nærliggende tanke å se for seg så vel Sæbø som Hjelmeland som kirkestedsgårder. Begge gårdsnavntypene blir gjerne sett på som eldre enn middelalderen, og kirker på to nabogårder i middelalderen er ikke uvanlig å observere. Når en slik tolkning likevel ikke er sannsynlig i dette tilfellet, skyldes det at det ikke er registrert skriftlig omtale av Hjelmeland i middelalderen (NG 329) bortsett fra som referanse til bosted for presten (1390 *sira Elinghr Jonsson prestr aa Hialmalande*, DN I:522) og som navn på sognet (1319 *parochia de Hhielmeland*, DN XXI:22, 1374 *Hialmalanz kirkiu sokn*, DN I:426). En rimelig forklaring på dette forholdet kan være at Hjelmeland i tidlig middelalder var et engstykke eller kanskje heller et bruk under Sæbø, spesielt da prestens bosted i 1341 ble omtalt som «*prest stofuonni j Sæuarbø*» (DN XVI:6). Middelalderkirken sto på øyra i elvemunningen, på nordsida i området der kommunehuset seinere er bygd. I årene 1618-28 ble det utført en rekke byggearbeider, derunder oppsetting av nytt tårn, men sannsynligvis fikk dessuten den eldre bygningen – som mest trolig var en stavkirke – et nytt og større skip føyd til mot vest. Denne bygningen ble i 1858 erstattet med den nåværende kirke, som ble reist drøye 100 m sørøst for den gamle men tvers av elva på grunnen til (59) Prestagården hvis opprinnelige navn er Hjelmeland (Brandal 1994:117f, 1997:153ff). Skipreidet har navn etter gården Hjelmeland (NG 321). Rundt 1620 var Hjelmeland hovedkirke med annekser på Årdal og Fister (St.S. 102f). (kartreferanse: AP 029-5-1).

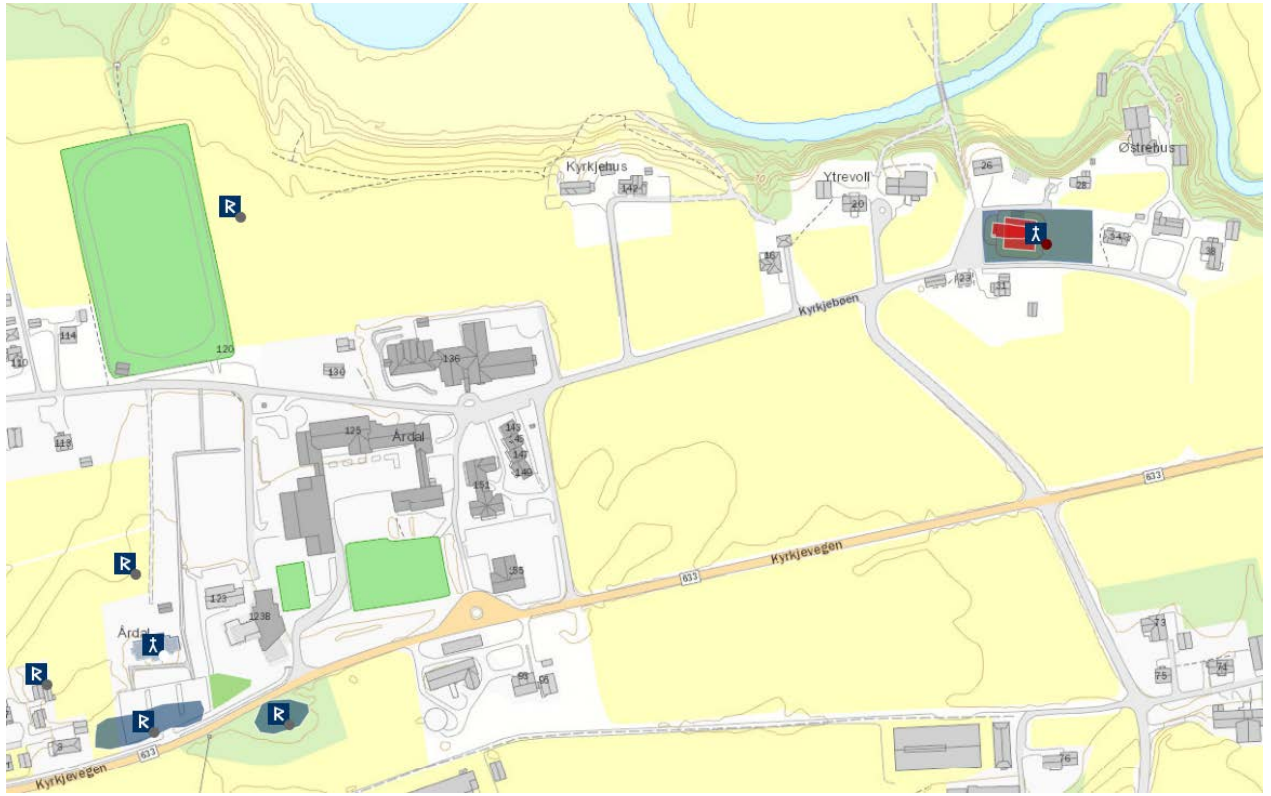

ÅRDAL, gnr. 10 (=103) Kyrkhus (Årdal sogn). Hjelmeland kommune. Nedlagt kirkested.
ID 85978

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 103) Kyrkhus er i 1358 (*Ardals kirkiu sokn*, DN IV:392), men presten nevnes allerede i 1308 (*sira Odde a Wallum*, DN IV:76). Valla (gnr. 108) er nabogård til Kyrkhus i øst, og Kyrkhus er kun betegnelsen på et bruk av en eldre gård – muligens (104-106) Setberg (NG 315). En opphavsgård eldre enn denne bør ha omfattet de fleste av de nåværende gårdene på sletta fra Valla i nordøst til (100-101) Mele nede ved Årdalsfjorden i sørvest. At biskopen og to kanniker var på Setberg i 1451 og gjennomførte et salg av en gårdpart (DN IV:927), og at et vitneopptak om landskyld i 1308 ble gjennomført på Valla av lagmannen og av prestene Odd på Valla og Sigurd på Strand, bør forstås slik at disse tre gårdene (eller brukene) sammen med Kyrkhus i middelalderen fortsatt var deler av en større jordbruksenhet. En kirke bygd 1619-28 står fortsatt inntil tunet på Kyrkhus, nær utløpet av Bønaraåna i Riskadalsvatnet. Lokaliteten for denne kirken er markert med rune-R på ØK. Kirken er bygd til dels med materialer fra en eldre stavkirke. Syllmuren til denne eldre kirken er registrert under nåværende kirkes sørvestre hjørne. I 1916 sto en ny kirke ferdig og ble vigslet tre år seinere, på Kyrkhusmoen om lag 500 m sørvest for den gamle kirken (Brandal 1994:269f, 1997:156ff, Løwold 1888:128). Rundt 1620 var Hjelmeland hovedkirke med annekser på Årdal og Fister (St.S. 102f). Kirkegården ved den eldre kirken er ikke lenger i bruk. Biskopens og to kannikers tilstedeværelse på Setberg 21. juli 1451 (DN IV:927) vitner om visitas. (kartreferanse: AP 027-5-1).

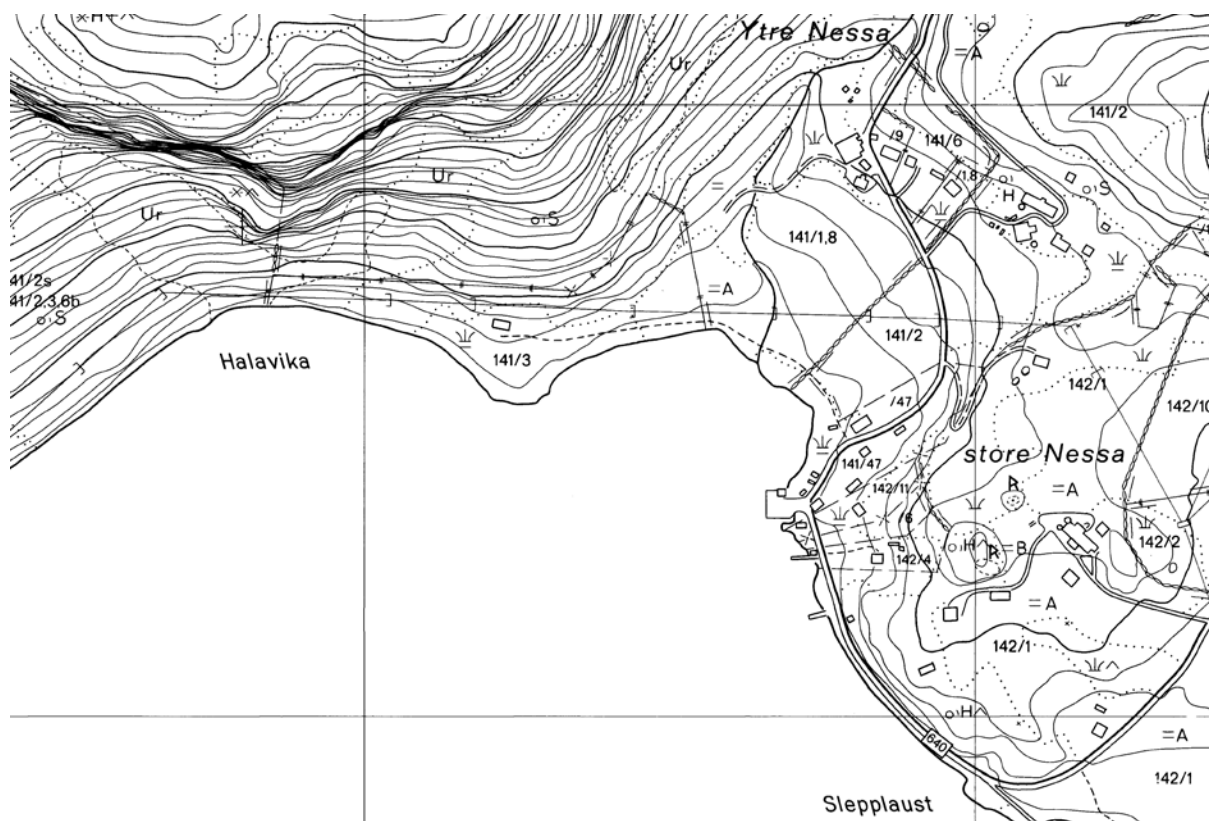

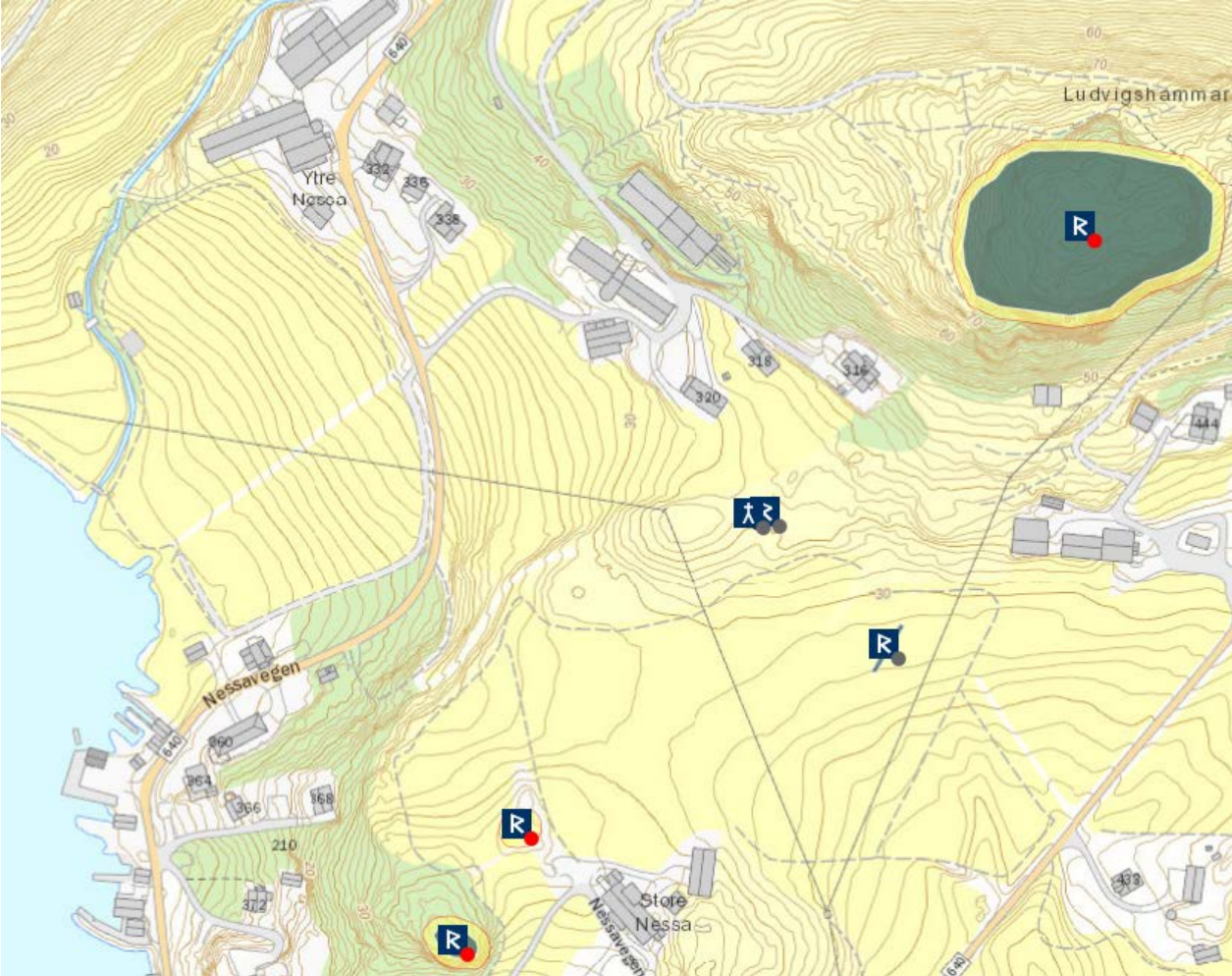

NESSA, gnr. 58. 59 (=141, 142) Nessa store og ytre (Årdal sogn). Hjelmeland kommune. Nedlagt kirkested.

ID 85107

Eneste omtale av en *Nesza kirkiv* er i 1280, da den ble begunstiget i Asbjørn på Hebnes sitt testamente med en mark penger (DN I:70). Den er ikke nevnt i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620, så den må være lagt ned før denne tid. Rygh plasserer denne kirken på (gnr. 58. 59=189. 180) Nessa store og indre i Nedstrand sogn (NG 302), men uten nærmere begrunnelse. En mer sannsynlig plassering ser derimot ut til å være (141. 142) Nessa store og ytre i Årdal sogn, ca. 5 km ut Årdalsfjorden vest for Årdal kirke. Sigurd Eikeland (1969:43ff) fører en lengre argumentasjon for dette, inkludert gjengivelse av korrespondanse med Asgaut Steinnes – som ikke tar standpunkt til mulig beliggenhet for Nessa kirke. Et godt argument hos Eikeland (1969:49) er lokal tradisjon på gården: «På Nessa lever ennå i dag tradisjon om at det skal ha stått ei kyrkje der. Daniel Kleppa har høyr av gamle Johannes Hetland at det skal ha stått ei kyrkje på Smidjehaugen, som ligg straks nedanfor bygdeborga. På Smidjehaugen er ennå å sjå restar etter gamle husmurar, men området har vorte mykje rota i opp gjennom tidene. Det er og tradisjon om at tingstova stod i området ved Smidjehaugen (...) Kva skjuler seg bak det gamle namnet Krossnes der fjorden er på det smalaste midt for Nessa? (...) Oppe i Steinsvikfjellet mellom Nessa og Mølsosen heiter ein stad Kyrkjetonå. Det er tradisjon at der hogg dei tømmer til gamlekyrkja som står på Kyrkhus nå». Nessa ligger i nåværende Årdal sogn. I et brev om jordehandel i 1358 ble skyldparten sagt å ligge *j sydri Ardals kirkiu sokn* (DN IV:392). Rygh (NG 314) mener dette står i motsetning til Årdal i Sogn, noe som blir søkt da det dreier seg om forskjellige bispedømmer. Mer trolig benyttes betegnelsen for å skille mellom kirkene på Nessa og i Årdal – en avstand på rundt 4 km. (kartreferanse: A0 027-5-1/-5-2).

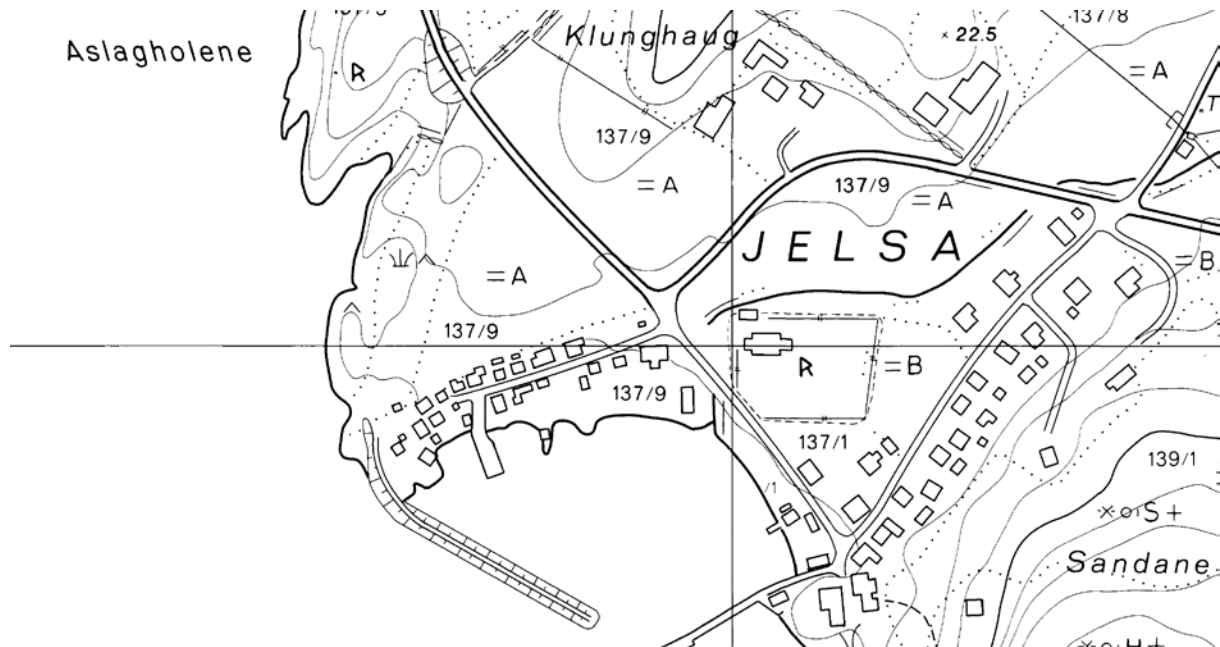

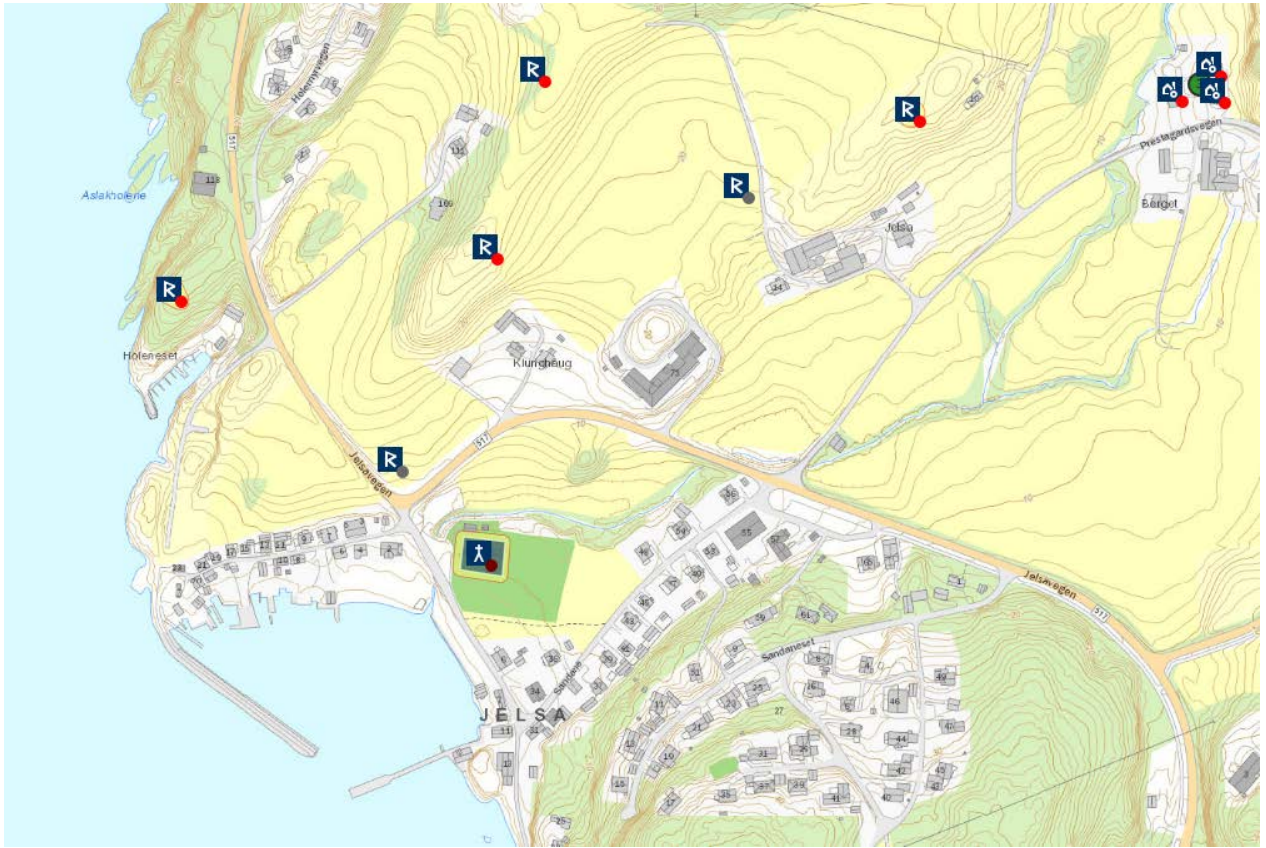
SULDAL KOMMUNE

JELSA (hovedkirke), gnr. 38 (=137) Jelsa (Jelsa sogn). Suldal kommune.

ID 84734

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 137) Jelsa er i 1280 (*Jalza kirkiu*, DN I:70). Nåværende kirke bygd 1647 erstattet en eldre stavkirke på samme tuftsted, og det er funnet merker i tårnfoten etter de gamle stavene. Vestgavlen ser ut til å være bygd av staver fra den eldre kirken (Foldøy 1981:214ff). Rundt 1620 lå presten i uskiftet sameie med bøndene på gården, og det samme gjaldt utmarka, mens skogen ser ut til å ha vært beite utelukkende for bøndene. Jelsa var til samme tid hovedkirke med kirken på Sand som annekst (St.S. 107). Nåværende (139) Bergje, trolig del av opphavsgården Jelsa (jf. DN IV:344), var prestegård seinest fra rundt 1620 (St.S. 107). I 1842 fantes det ifølge Kraft på sletta rundt kirken en rekke mindre gravhauger, og i en større nær kirken ble det ved graving funnet to runde, rødlige steinkuler på $\frac{3}{4}$ alen, og disse ble i ettertid plassert på kirkeporten som dekorasjon. (kartreferanse: AN 032-5-4).

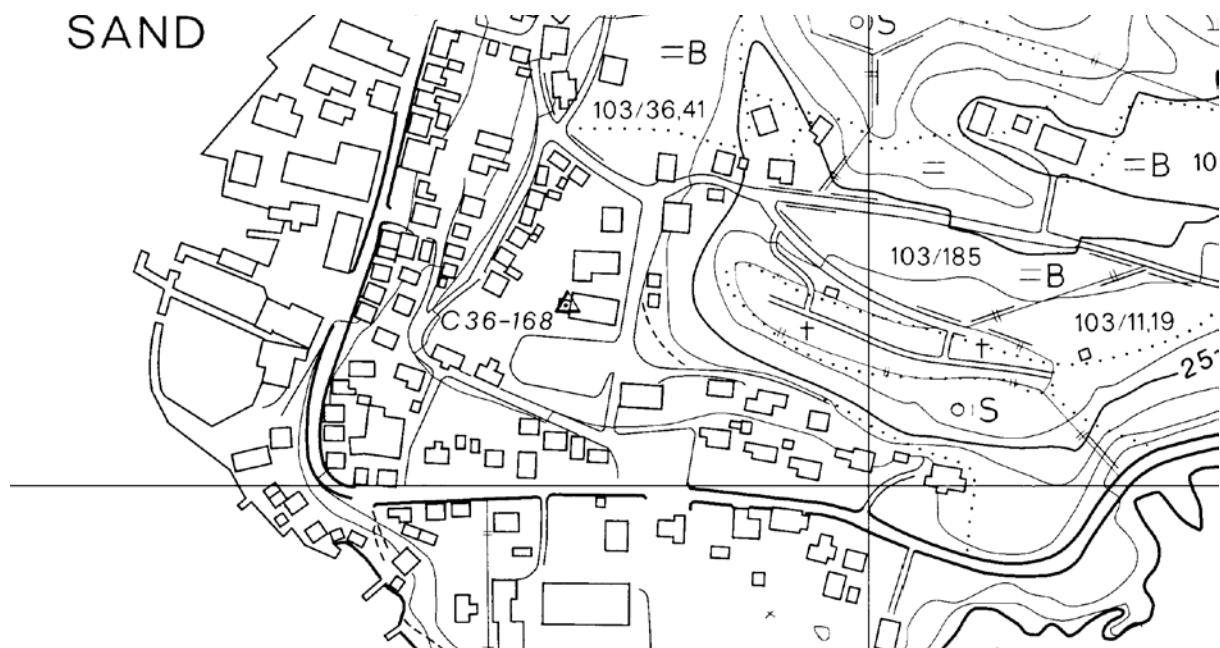

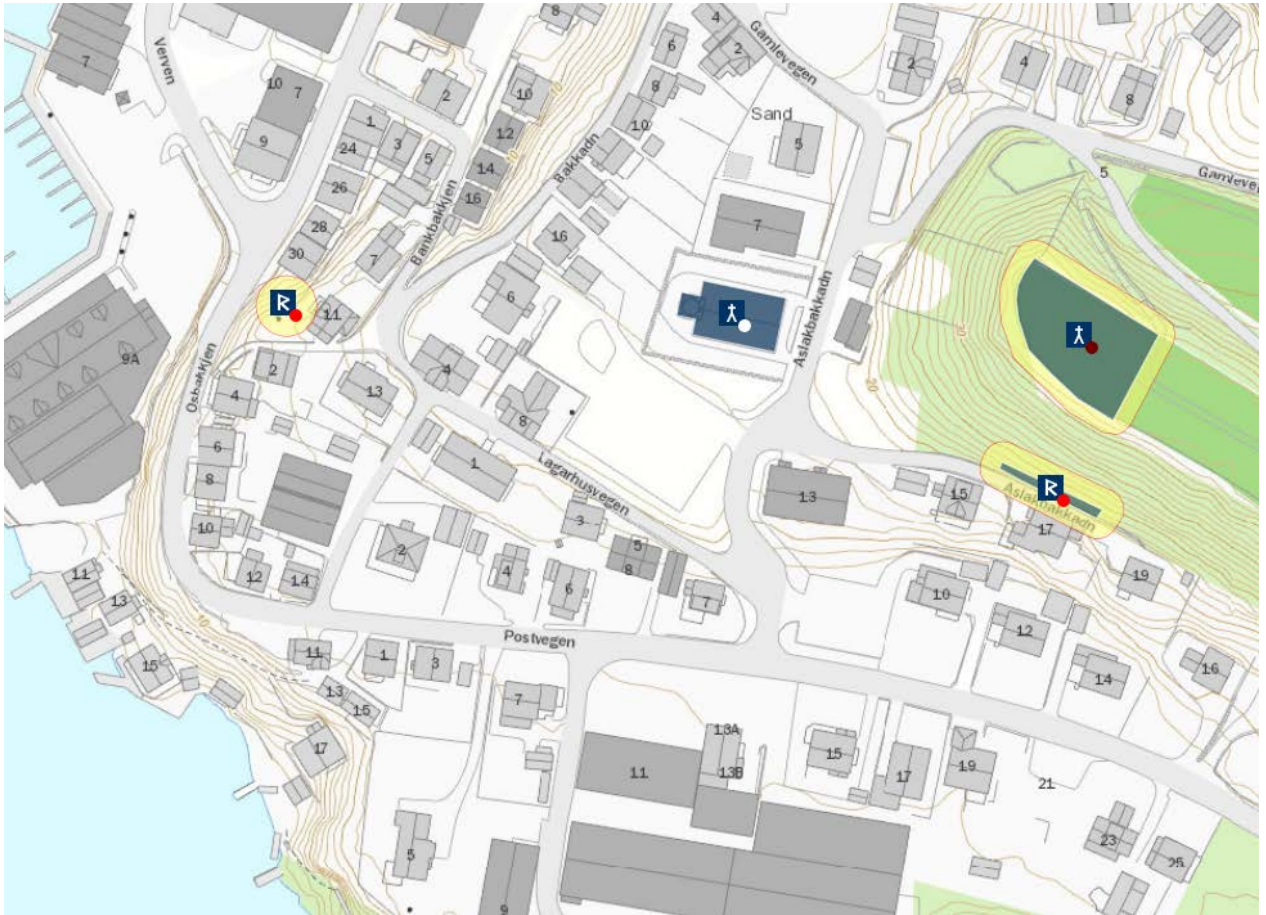
SAND, gnr. 34 (=103) Sand (Sand sogn). Suldal kommune.

ID 34866

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 103) Sand er i 1295 (*Sanskirkiiu*, DN II:35). Dette var i forbindelse med en konflikt mellom Bård prest på Sand og suldølene om fisket ved Faxstad, og der abbeden på Munkeliv kloster i Bergen tildømte Sand kirke retten langs kirkelandet så langt ut i elva som lovboka tillot. Sognet nevnes noen få år tidligere, i 1283 (*parochia de Sand*, DN II:21). Faxstad er en «tapt» gård, og biskopen i Stavanger hadde i 1283 gitt denne til kannikenes bordhold mot at de høytidet årsdagen for hans død. Dette skulle skje ved at de ofret 12 mark gangbar mynt på alteret samt ga tilsvarende til de fattige (DN II:21).

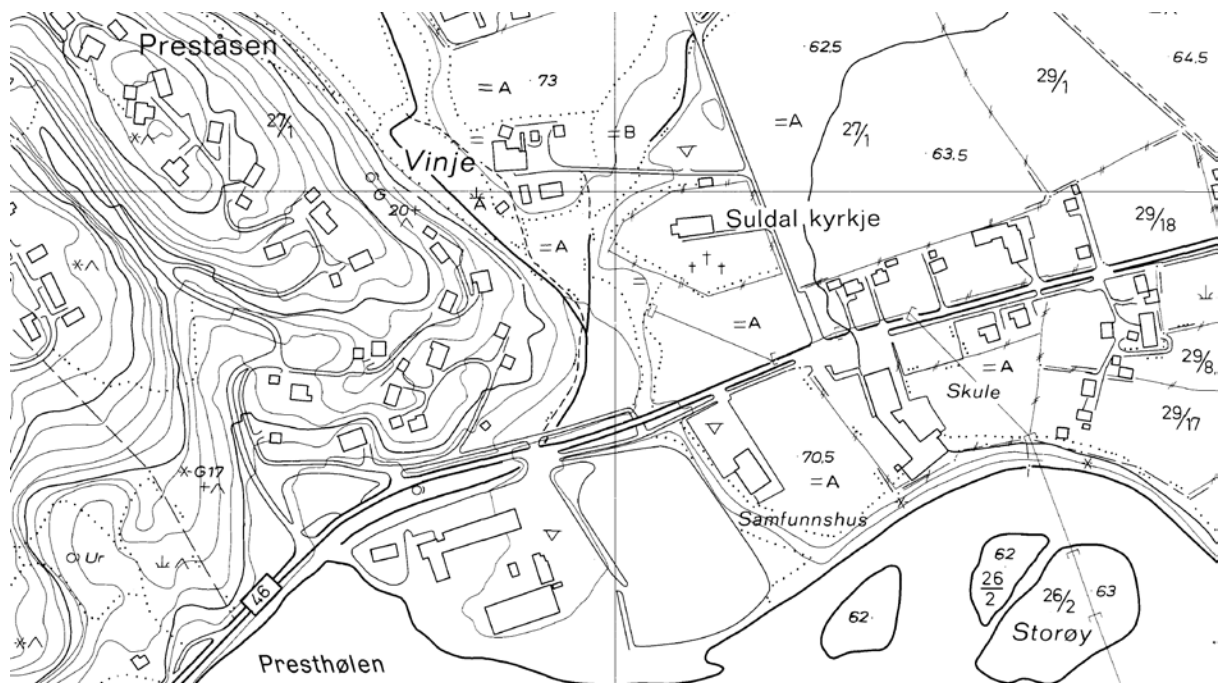
Middelalderkirken på Sand var trolig en stavkirke. Denne er blitt avløst av en liten langkirke i tømmer. Byggetidspunkt for tømmerkirken er ukjent, men trolig skjedde det rundt 1600. Den sto oppe på haugen der kirkegården nå ligger, i den vestnordvestre delen. Tømmerkirken ble revet i 1852, og nåværende kirke ble reist om lag 50 m ned/vestsørvest for gamlekirken på (103/11) Lagarhus samme år (Foldøy 1981:231ff). Rundt 1620 lå Sand som anneks til hovedkirken på Jelsa (St.S. 107), noe den trolig hadde gjort siden midten eller slutten av 1300-tallet, i og med at det ikke nevnes prest ved Sand kirke etter 1311 (DN IV:118). Noen hundre meter nord for kirkegården ligger Preståsen. Presiseringen i brevet 1384 (*Laghurhws a Sande*, DN IV:523) viser at Sand på dette tidspunktet var bruksdelt. Navnet Preståsen rett nord for kirken viser trolig tilbake til tiden før 1350-1400 da det var egen prest på gården. (kartreferanse: AP 035-5-4).

VINJE (SULDAL, hovedkirke), gnr. 27 Prestegården (Suldal sogn). Suldal kommune.
ID 84996

Eldste omtale av kirke på (gnr. 27) Prestegården er i 1401 (*Winniar kirkiu*, DN XXI:224), men sognet nevnes allerede i 1319 (*Viniusokn j Suladale*, DN IV:129). I seinmiddelalderen var prestene ved Vinje kirker kanniker ved Stavanger domkirke (DN IV:898). Prestegårdens opprinnelige navn er Vinje (NG 369). Rundt 1620 var Vinje hovedkirke med annekser på Sauda og i Røldal (St.S. 110f). Middelalderkirken var trolig en stavbygning. Denne ble på 1640-tallet erstattet med en liten langkirke i tømmer som sto fullt ferdig først rundt 1670. I 1852 sto ny kirke, den nåværende, ferdig like ved den gamle – «eingrand lenger vest enn kyrkja no» (Hoftun 1981:77ff, 280ff). Vinje har så lenge en vet vært krongods, og den er blitt brukt som embetsgård for prestene fram til 1890-åra (Hoftun 1972:309f). Rett vest for kirken ligger Preståsen, og nede i Suldalslågen heter det Presthølen. Den eneste gjenværende gravhaugen i et større gravfelt ved kirken ligger rett utenfor kirkegårdsmuren i øst. (kartreferanse: AR 035-5-2).

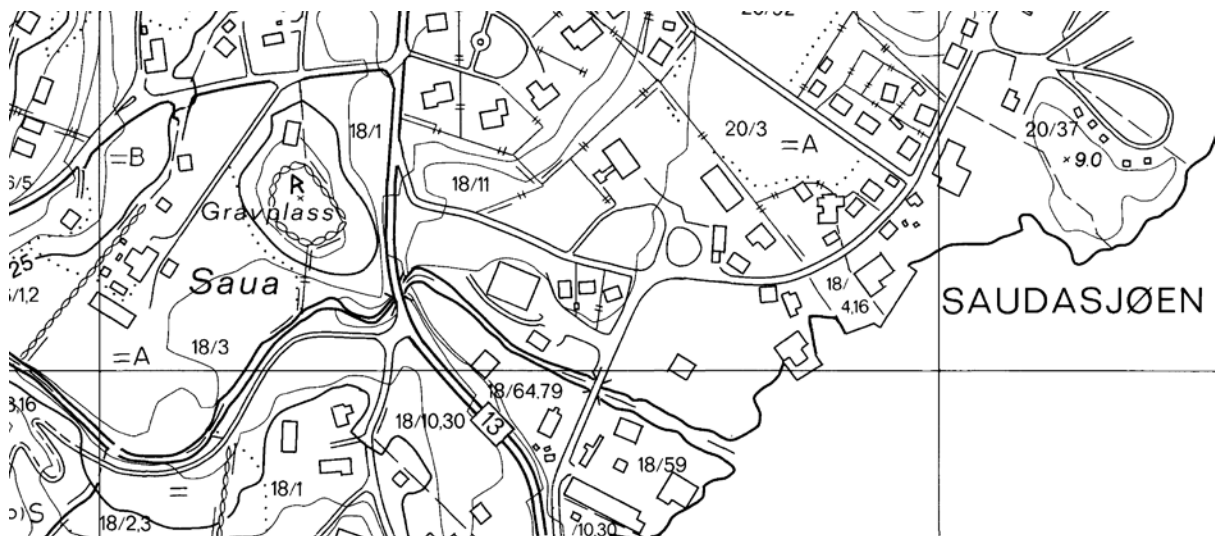

SAUDA KOMMUNE

SAUA (SAUDA), gnr. 18 Saua (Sauda sogn). Sauda kommune. Nedlagt kirkested.

ID 34573

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 18) Saua er ca. 1620 (*Søude kiercke*, St.S. 110), men sognet nevnes i 1467 (*Sauda sokn*, DN I:877). Gården var i 1661 utlagt av det geistlige godset til presteenkesete (NG 356, Lillehammer 1973:358), en god indikasjon på et tidligere prestebol på gården. Middelalderens kirke var trolig en stavbygning, og denne fikk i 1624 tilbygd tårn. På midten av 1700-tallet fikk den nytt kor i laftet tømmer, og i 1806 ble alt annet enn koret nybygd. I 1864 ble kirkestedet bestemt flyttet til (28) Fløgstad 3,5 kilometer mot nordøst. Den gamle kirken ble revet i 1868 og tømmeret solgt til bønder på Finnøy, og nykirken på Fløgstad var blitt vigslat to år tidligere (NG 354, Aurenes 1937:71ff). Rundt 1620 var Vinje hovedkirke med annekser på Sauda og i Røldal (St.S. 110f). I 1661 var Saua utlagt av det geistlige godset til presteenkesete (Lillehammer 1973:358), hvilket tyder på at gården tidligere var bosted for en prest ved kirken. Den gamle og nær sirkelformede kirkegården er fortsatt intakt, og haugen der de gamle kirkene sto kalles Kyrkjehaugen. Ifølge lokal tradisjon skal «bygdas gamle gudehov» ha blitt avløst av et steinkors (Aurenes 1937:70), og rester av dette skal ligge i kirkegårdsmuren. En middelaldersk gravstein med hjulkors står fortsatt på den gamle kirkegården. I 1810 sto det en høy bautastein på en haug «ved den gamle kirke», men denne befinner seg nå i kløyvd tilstand som fjøsbjelke og trappestein på (19) Hedlot (AMIS-basen). (kartreferanse: AQ 039-5-3).

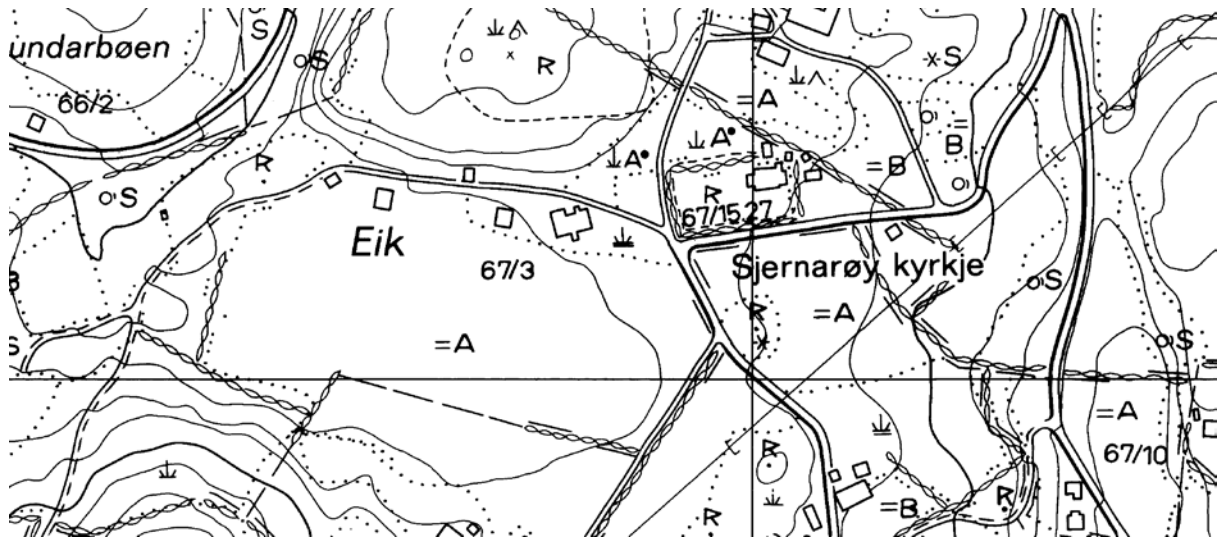

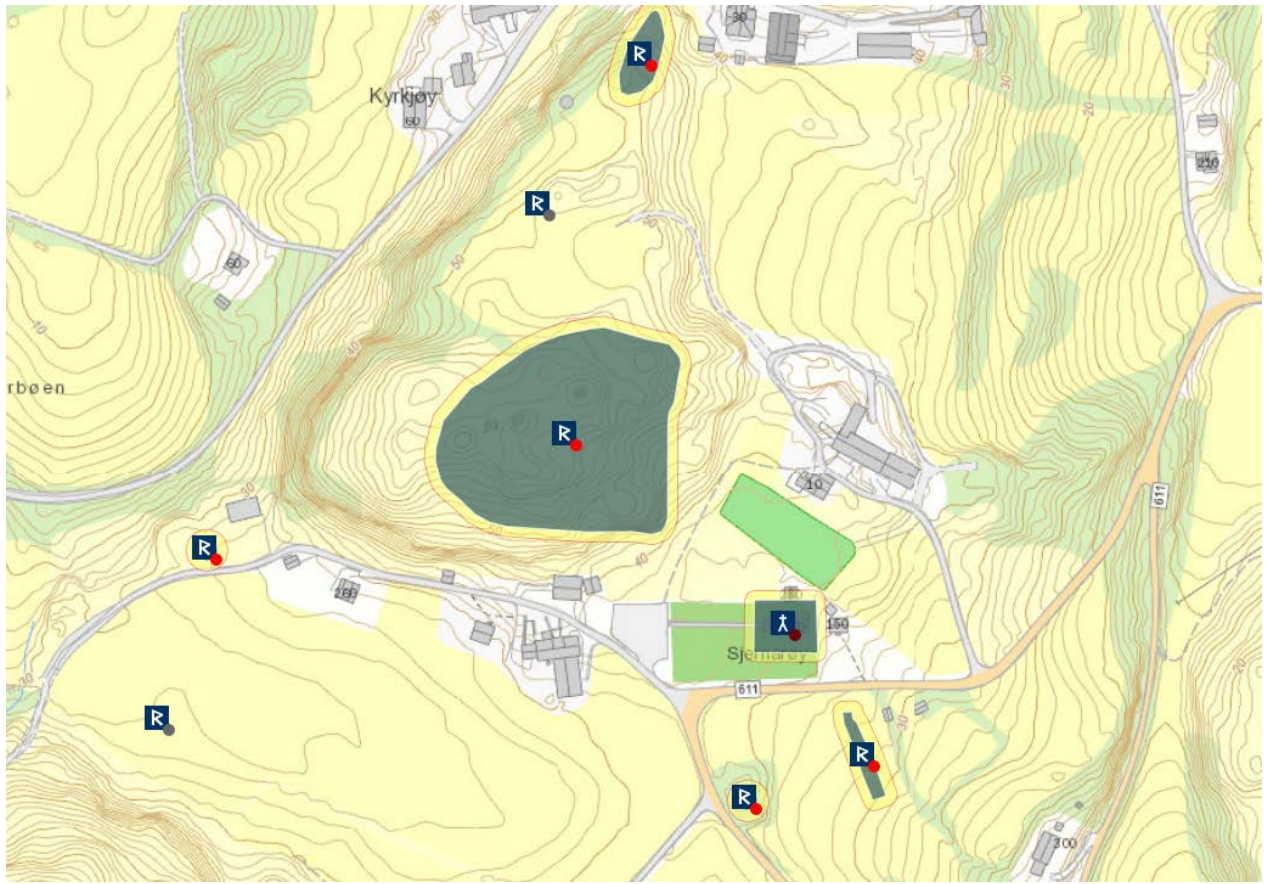
FINNØY KOMMUNE

SJERNARØY, gnr. 24 (=67) Eik (Sjernarøy sogn). Finnøy kommune.

ID 85436

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 67) Eik på Sjernarøy er i 1280 (*Stannar kirkiu*, DN I:70). Av et brev fra 1361 (DN IV:421) framgår det at 23. mai var kirkemessedag for kirken. En eldre kirke, trolig en stavbygning, ble i tiden 1636-47 suksessivt erstattet med den nåværende tømmerkirken (Hidle 1947). Et brev som ble skrevet i 1361 (DN IV:421) ble utferdiget av presten på Finnøy rett sør for Sjernarøy, så trolig stod Sjernarøy kirke da uten egen prest. Rundt 1620 lå Sjernarøy kirke uansett som annekset til hovedkirken på Hinderå/Nedstrand rett over på fastlandet i nord (St.S. 118). Sjernarøy kirke må likevel ha hatt en viss status, for ved to anledninger ble den begunstiget med testamantariske gaver – i 1286 fra stormannen Arnbjørn på Hebnes (DN I:70) og i 1305 fra en kannik ved domkirken i Stavanger (DN II:78). Både i nordvest- og sørover fra kirken ligger det gravhauger, så kirken er tydeligvis bygd i et gravfelt. (kartreferanse: AL 030-5-4).

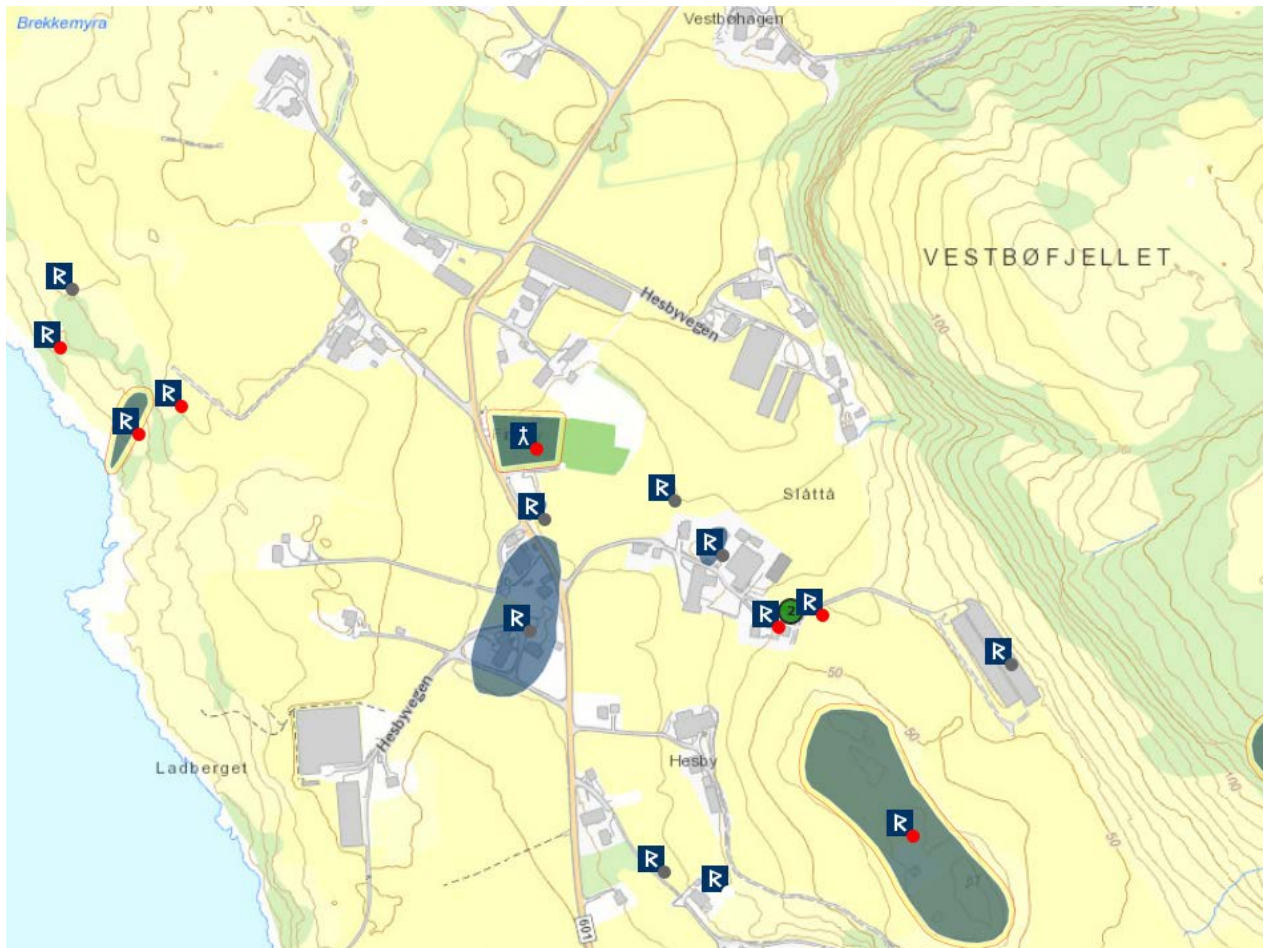
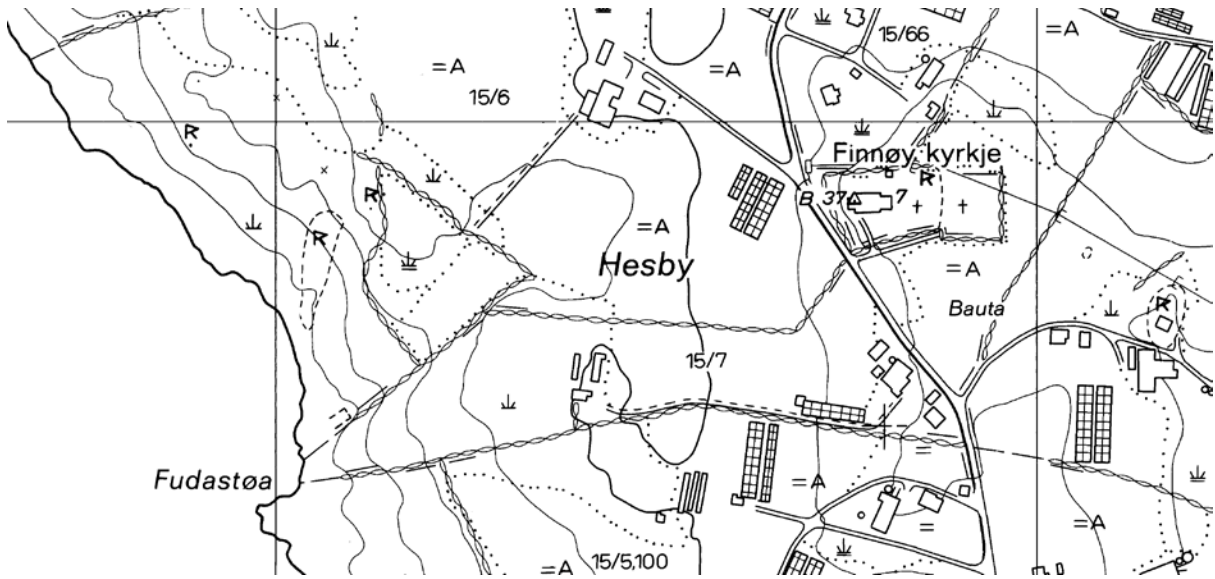

HESBY (FINNØY/SKUDEGJERD, hovedkirke), gnr. 15 Hesby (Hesby sogn). Finnøy kommune.

ID 84567

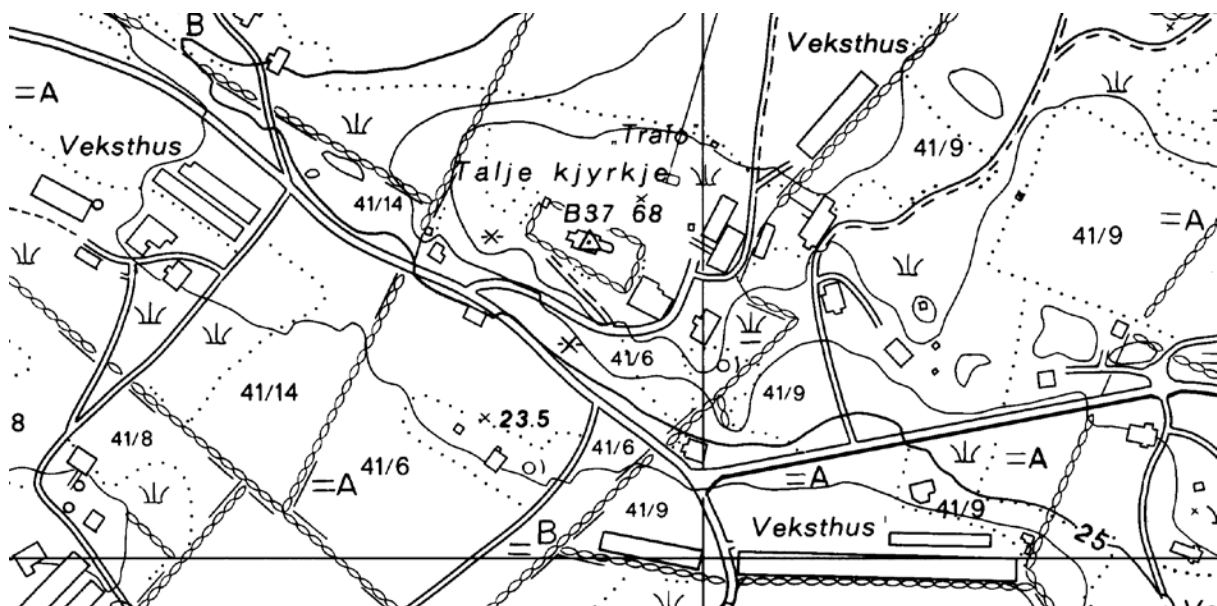
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 15) Hesby, også kalt Finnøy (samt *Skudegierd* som er navnet på prestegården, St. S. 23, NG 249), er i 1296 (*Finnroey kirkiu*, DN I:84). Rygh (NG 245f) vil forklare navnet Finnøy med at det er mannsnavnet *Finni* sammensatt med *øy*, og mener det bør gå tilbake på en opphavsgård i folkevandringstid. Navnet er således ikke et (opprinnelig) områdenavn men et gårdsnavn. Prestegårdens navn viser at den er utskilt fra Hesby (NG 249). Kirken står som del av tunet på Hesby. Steinkirken har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Et kraftig vesttårn ble fjernet tidlig på 1800-tallet. Korportalen ble murt igjen ved restaureringen 1871, samtidig som korbuen ble utvidet og kirken fikk ny forhall i vest. Stiltrekk ved veggåpningene kan datere disse til midten av 1200-tallet. (Lexow 1958:46f, Daae 1899:315, 333). Det er bevart rester av kirkens middelalderske døpefont i kleber som er gjenanvendt som dekorative elementer i kirkens forhall fra 1871 (Lexow 1958:49), datert til 1225-1275 (Solhaug 2001:40f). Kirken er likevel trolig fra 1100-tallet, for den kan ha fått nye veggåpninger i løpet av middelalderen slik vi finner det ved svært mange andre kirker. Dersom det er riktig at Fru Ingeborg på Fit lot bygge nytt todelt vindu i korets østvegg i 1309 (DN IV:82), må det nåværende tredelte vinduet – som også er middelaldersk – være yngre. Ifølge en tradisjon skal Hesby kirke være bygd på 1090-tallet: «(Da) skal have boet i dette præstegield, de 2de i gamle skrifter, sær renommerede mænd germani fratres sc. Find og Aslach Collungssønner. Find, som den ældste broder og derhos meget bemidlet, som skal have været eponijmus til den øe Findøen, har boet paa gaarden Hæsby, næst hos kirken, og da med første catholske biskop i Stavanger hans raad og myndighed bygte Findøe, eller Hæsbye, kirke, hvortil hand og skal have faaet assistance af 2de munke, som besøgte Engelland og Schotland, og der jndsamlet collect til denne kirkes fulde istandsettelse» (Løyland 2006:93). Denne tradisjonen hadde amtmann de Fine fått fra «den kongelige historieograph Tormod Thorfæsen paa Stangeland i Carmsund». Hesby var høvdingesete på 1000-tallet og var i middelalderen bosted for ei lendemannsætt (Daae 1899:100, Iversen 2008:56). Denne ætta hadde rundt 1400 egen huskapellan (*þa sem ek var fru Katrinar cappellan j Hest by sem herra Ogmundz Finndzsons hustrv*, DN I:640). I 1409 ble Hesby avstått til kronen etter fordringer (DN I:619). Hesby var rundt 1620 hovedkirke med Talgje som anneks (St.S. 93). 21. oktober 1446 (DN IV:898) samt 26. november 1449 (DN IV:914, 915) var biskop Gunnar trolig på visitas på Skudegjerd. Rett ved kirken står en bauta, sørøstover fra kirkegården ligger rester av et stort gravfelt, og kirken må være reist i kanten av dette. (kartreferanse: AL 028-5-4).

TALGJE STA. MARIA, gnr. 41 Garå (Talgje sogn). Finnøy kommune.

ID 85069

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 41) Garå på Talgje er på 1280-tallet (*Tolgo kirkiv*, DN II:24). Garå er trolig det gamle hovedbølet på en gård som omfattet hele øya Talgje (jf. NG 254f). Steinkirken fra rundt 1140 har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med steinhvelv og apsidal avslutning. Kirken hadde trolig vesttårn. Skipets sørportal ble ved restaureringen 1870 flyttet til et nybygd våpenhus i vest og gjort bredere, mens korbuen er som den eneste i Rogaland intakt. Det er usikkert hvorvidt det har vært en sørportal i koret. Før restaureringen fantes en lang runeinnskrift på sørveggen og som fortalte hvem som hadde latt kirken bygge og at det i tillegg var blitt opprettet en veldedig stiftelse, trolig et hospital. Rett øst for kirken lå fram til 1840 ruinene av en rektangulær steinbygning, muligens fra 1200-tallet, og som kan ha vært (2. generasjon av) et slikt hospital. Et murt båtnaust fantes tidligere rett nedenfor kirken. I våpenhuset står en gravstein av om lag samme alder som kirken (Lexow 1958:40f, jfr. de Fine 1870:150f). Hesby var rundt 1620 hovedkirke med Talgje som anneks (St.S. 93). Dedikasjonen er etter et brev av 1355 (*parochialem ecclesiam sancte Marie deTolgo*, DN VI:227). I dette brevet fra paven gis biskop Botulf retten til å innsette Sigurd Vignaldsson, prest på Talgje, som kannik ved domkirken i Stavanger. Kirken står fortsatt som del av tunet på Garå. Til forskjell fra Talgje i Sjernerø ble denne kalt *Gauta-Talga* etter en Gaute fra en adelig ætt som stammet fra lendmannen Gaute Erlingsson († 1288) (NG 254f). På Garå satt ei mektig ætt som bl.a. var inngift i kongehuset, og gården var på 1200- og tidlig 1300 tallet lendmannsgård (Daae 1899:315, Iversen 2008:56). Talgjeætta hadde også eiendommer i Aust-Agder og oppholdt seg tidvis der, noe som kan forklare forekomsten av en gravplate etter den såkalte «Fjæreprinsessen» i Fjære kirke (Daae 1899:98). Rett ut for landet nord for kirken ligger Prestholmen, og en odde i vest heter Prestnes. Kirken er reist midt i et større gravfelt og hvor det tidligere stod en av de hvite fallossteinene. (kartreferanse: AM 026-5-1).

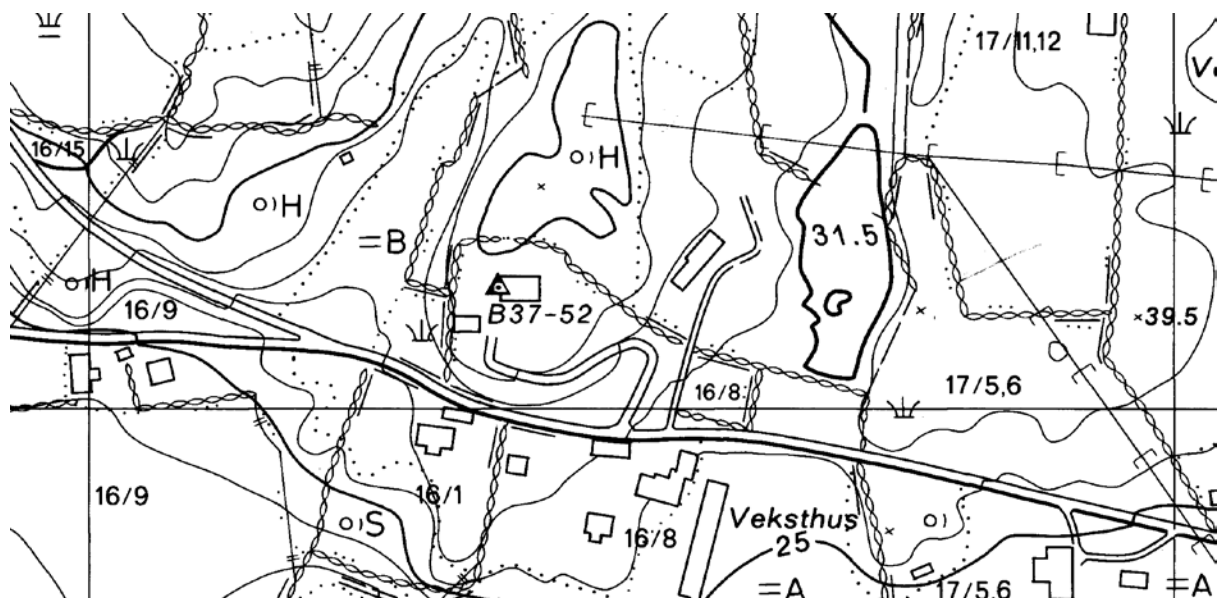

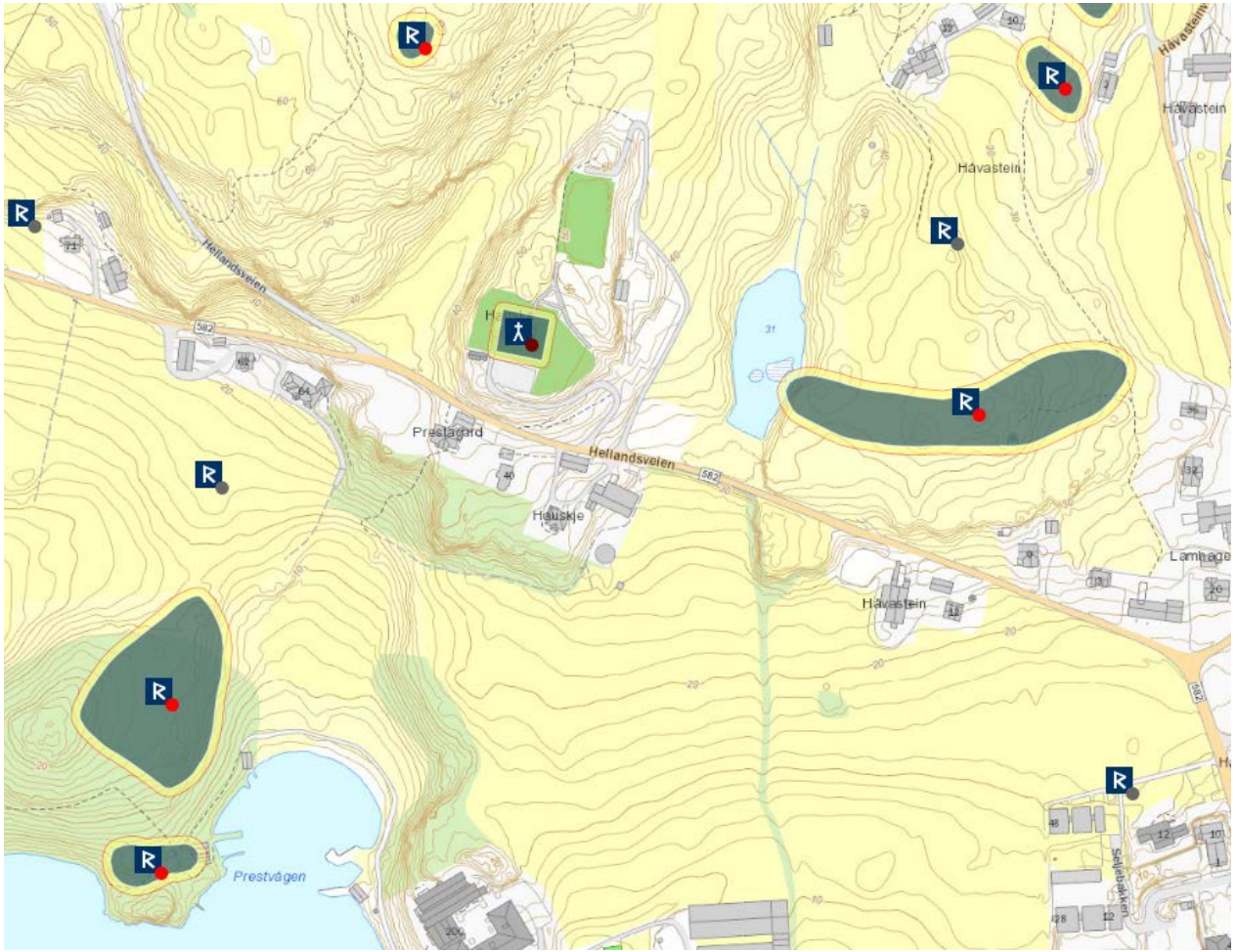
RENNESØY KOMMUNE

HAUSKJE [Hausken] (**RENNESØY**) hovedkirke, gnr. 16 Prestegården (Hauske sogn).
Rennesøy kommune.

ID 84509

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 16) Prestegården, et bruk av gården Hauskje (NG 260f), er i 1327-28 (*Ausquenn*, PN 25), og prest nevnes samtidig (*Odder prester a Hauskeimv*, DN IV:174). I følge sagnet skal middelalderkirken ha vært en stavkirke med sideskip og svaler. Denne ble i 1752 til dels erstattet av en tømmerkirke, slik at det gamle koret i utgangspunktet ser ut til å ha blitt beholdt mens skipet ble nybygd – slik blir den omtalt i 1815. Denne kirken ble i 1857 revet til fordel for den nåværende, fordi den var for liten for menigheten og dessuten sto til forfalls. Samtlige kirker skal være bygd på samme tuftsted. Kort før 1847 var kirkegården blitt utvidet mot vest med 924 kvadratalen, i 1856 ble kirkegårdsmuren mot nord flyttet 15 alen utover, i 1892 ble det oppretta en separat gravplass på 940 m² på Kyrkjebakken noe øst for kirken. I 1919 ble stykket mellom de to kirkegårdene og ned/sør til bygdevegen kjøpt inn til gravplass (Rennesøy prestegjeld 19ff, Jubileumshefte 1958). At kirken var en stavkirke bekreftes av de Fine i 1745: «Houschens kirke paa Rennesøe, som er een gammel stavekirke...» (Løyland 2006:151). Rundt 1620 var Hauskje (Rennesøy) hovedkirke med annekser på Sørbø, Aske, Naustvoll og Utstein (St.S. 89f). Til samme tid bemerkes det at mht. *Præstegaarden ved naffn Høusken*, så lå 2 pund av gårdens landskyld til mensa mens kronen eide ½ pund og presten ved Nerstrand kirke ½ pund. Dette var en typisk situasjon for de seinmiddelalderske prestegårdene, at de utgjorde kun en part av kirkestedsgården. Det påpekes videre at prestegården var liten, og at dette hadde sin årsak i at presten på Hauskje *i fordumb tiid* bodde i Stavanger; rimeligvis fordi han også var kannik ved domkirken (jf. DN IV:943, IV:944). Utenfor våpenhuset lå pr. 1990 fragmenter av en kleberkvader med halv søyle i ene hjørnet, trolig fra en portal, og på 1800-tallet lå ei alterplate i kleber utenfor kirken. Nede ved Mastrafjorden ligger Prestvågen og Prestholmen. (kartreferanse: AK 026-5-2).

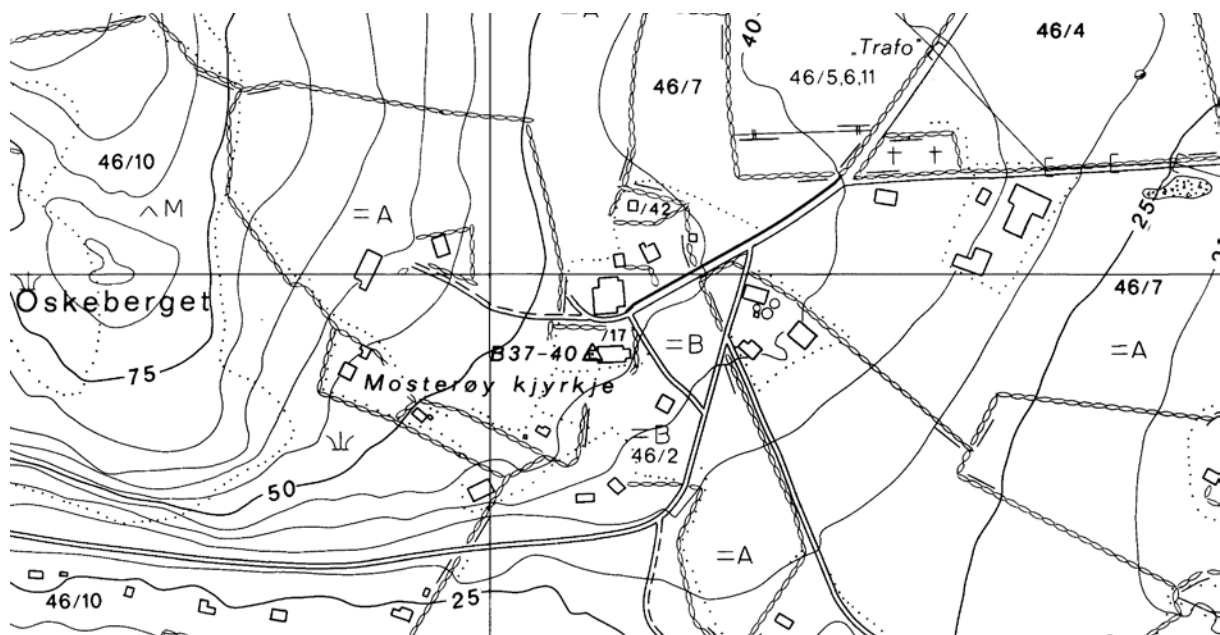

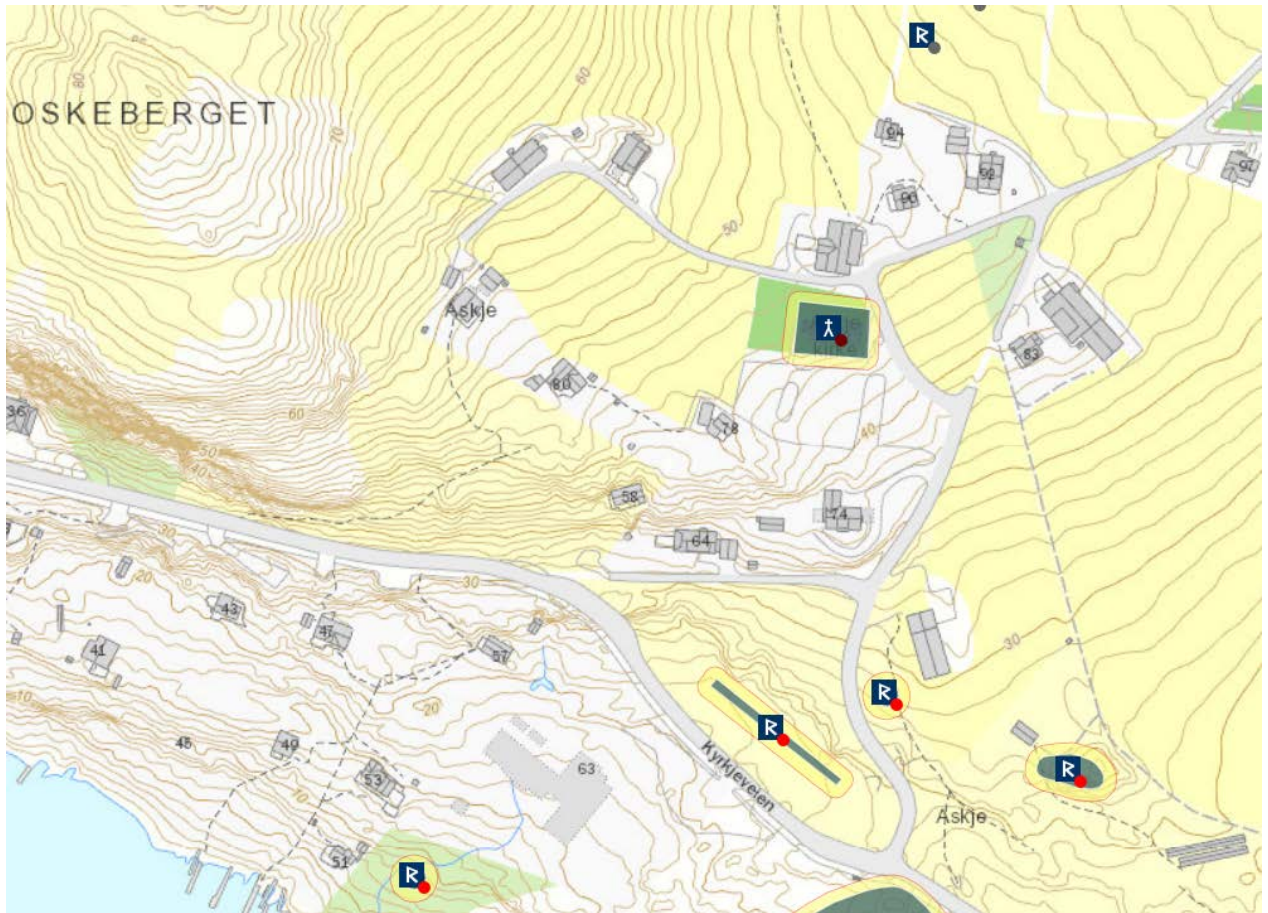

ASKJE (MOSTERØY), gnr. 6 (=46) Askje (Moster sogn). Rennesøy kommune.

ID 84980

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 46) Askje på Mosterøy er i 1620 (*Ask kjercke*), men sognet nevnes i 1381 (*Mostrar sokn*, DN XII:112). I 1815 beskrev sognepresten den daværende kirke slik: «Askøe kirke kan neppe skjælnes fra gaardens udhuse. Den er saa liden at naar en staaer paa hver side af kirkegangen, er det vanskelig at komme igiennem uden efter siden». I 1842 var planen å reise ny kirke på tuftene etter den gamle. Bredden måtte ikke overstige 12 alen, uansett hva departement eller direksjon mente, for de hadde allerede kjøpt inn materialer med denne lengde. I 1846 ble den nye kirken vigslet. I 1872 ble kirkegården utvidet med 935 alen² (uvisst i hvilken retning), og det heter i 1890 at det da var veg fra porten og inn til kirken samt rundt kirken. I 1891 ble gjerdet mot nord flyttet 6,3 m utover, og i 1908 ble det kjøpt inn et separat jordstykke 168 m nordøst for kirken til gravplass (Rennesøy prestegjeld s. 28ff). Det kan således se ut til at kirken som ble revet 1846 var en delvis ombygd seinmiddelalderisk bygning. Rundt 1620 var Hauskje (Rennesøy) hovedkirke med annekser på Sørbø, Aske, Naustvoll og Utstein (St.S. 89f). Til samme tid ble det påpekt at siden Utstein klosterkirke da lå øde, søkte sognelyden sin kirkelige tjeneste i Askje kirke (St.S. 91). Gården Askje lå i seinmiddelalderen halvt til aristokraten Finn Torgerisson på storgården Aga i Hardanger og halvt til slekta på Eigeland i Kvinesdal (DN XXI:297, VI:622, DN VI:733). Etter 1908 er kirkegården blitt kraftig utvidet mot sør og vest. Foran våpenhuset lå pr. 1990 to bruddstykker av hva som trolig er en bautastein. (kartreferanse: AK 025-5-2).

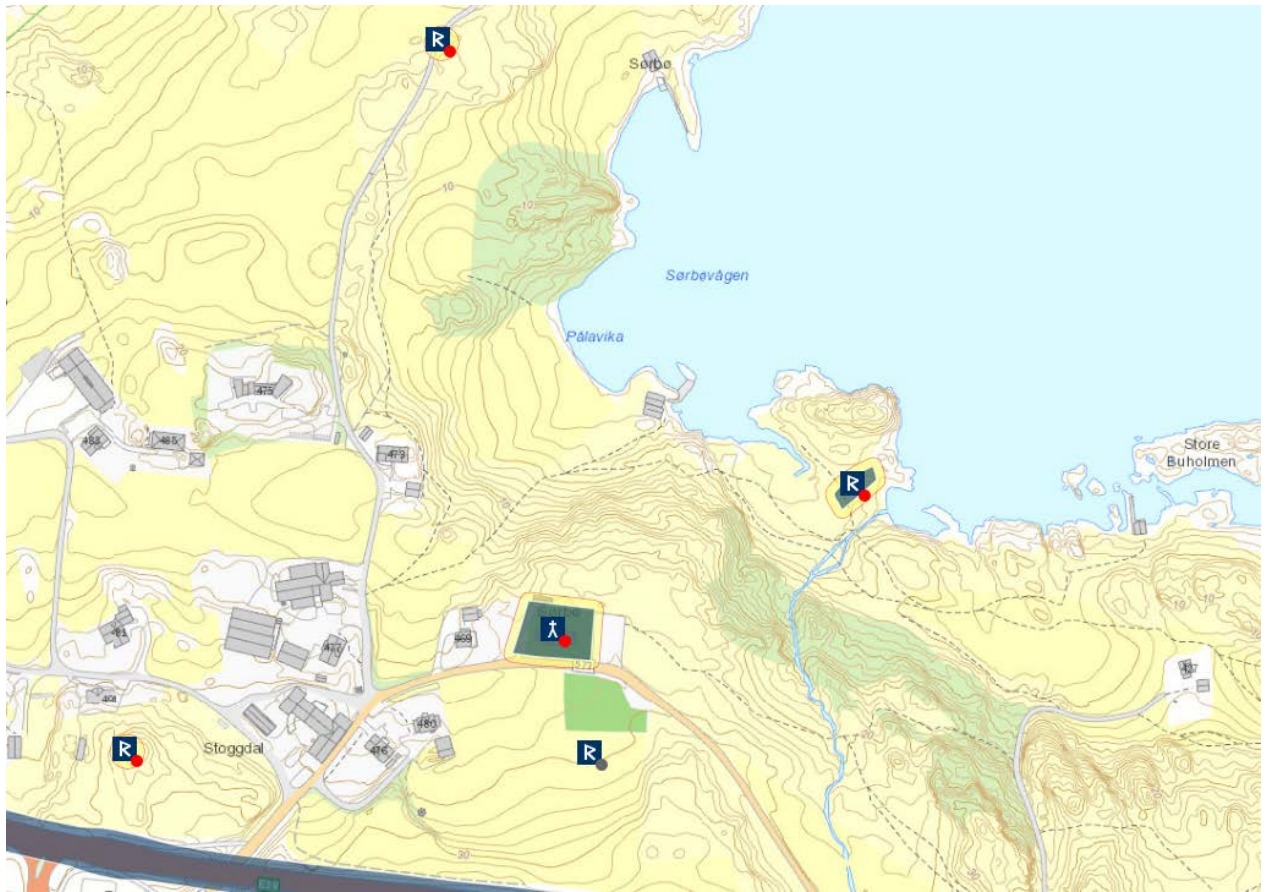
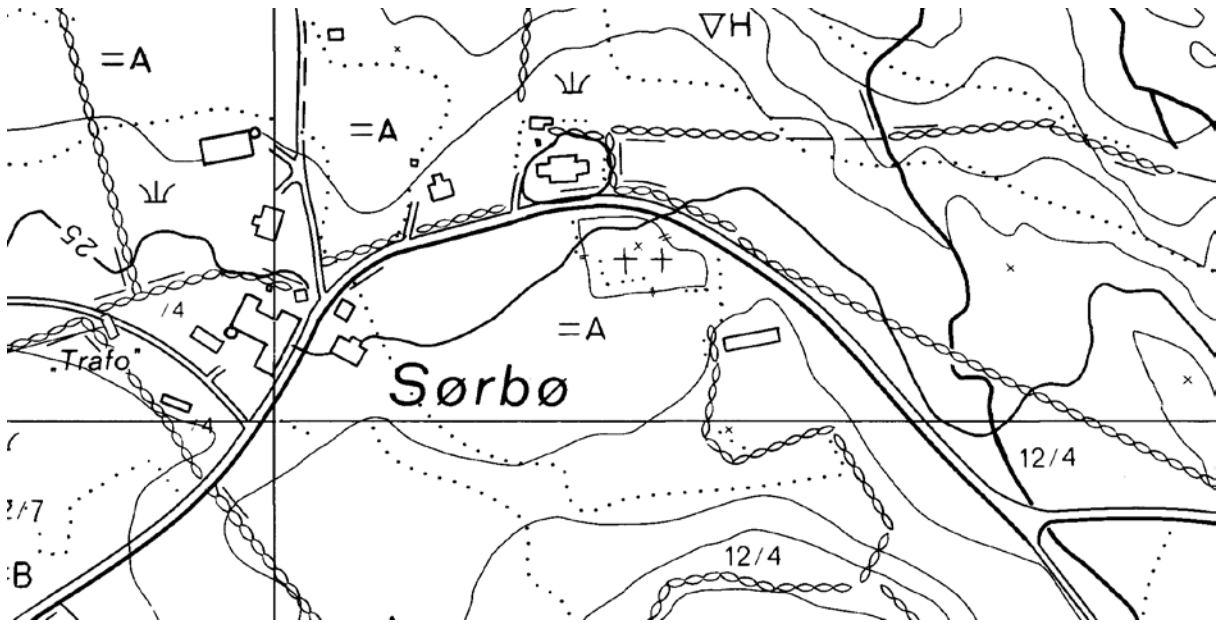

SØRBØ ST. PETER, gnr. 12 Sørbo (Sørbo sogn). Rennesøy kommune.

ID 85046

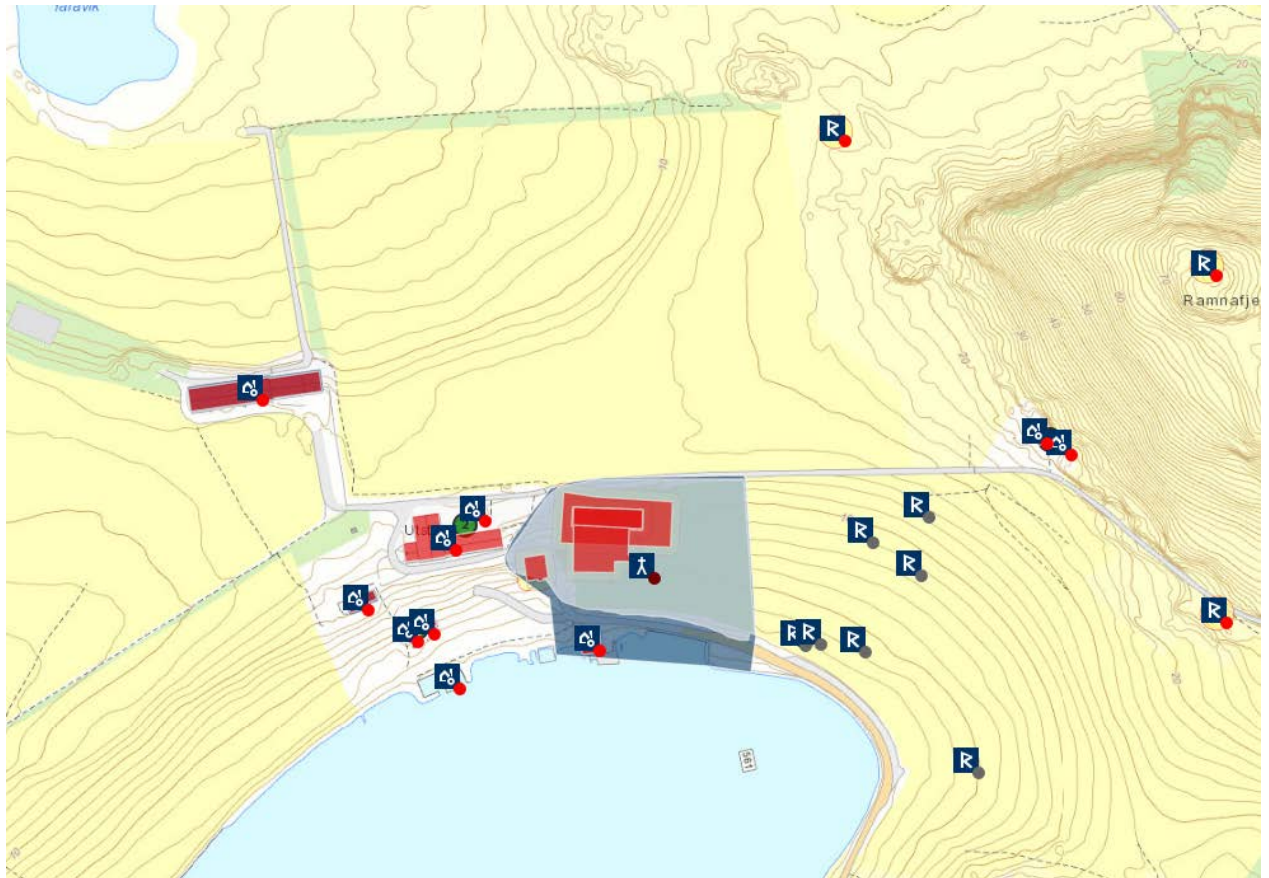
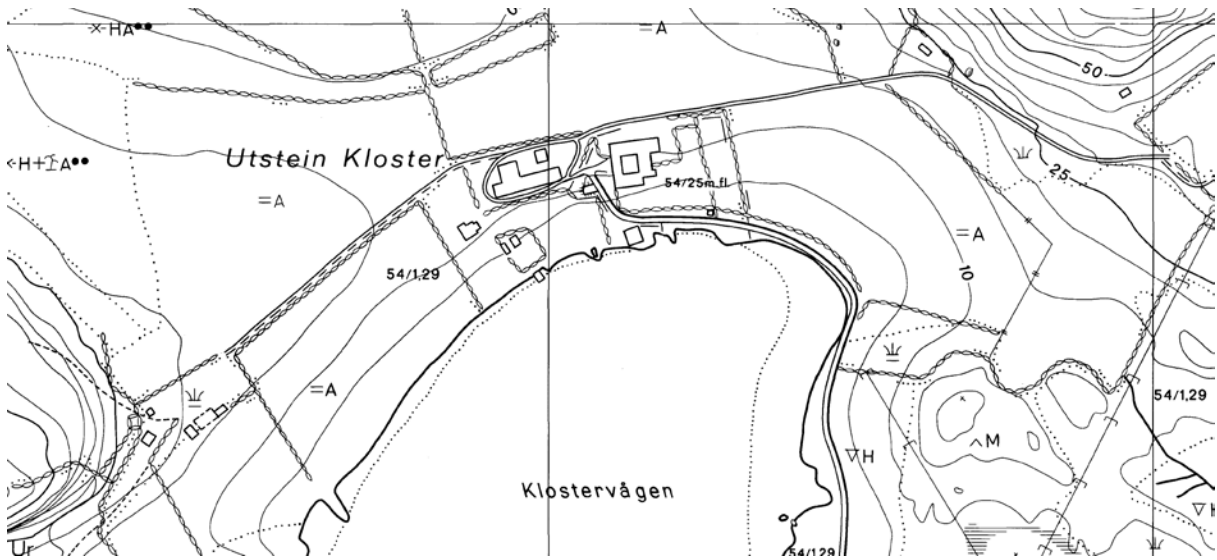
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 12) Sørbo er i 1280 (*Sæbiar kirkiu*, DN I:70). Den er ikke nevnt med sogn i de skriftlige kilder, men den har både en døpefont i kleber fra rundt 1300 (Solhaug 2001:90) og kirkegård, hvilket viser at den var en regulær sognekirke. Steinkirken fra rundt 1140 har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor samt tårn i vest. Ved restaureringen 1883 ble vinduene kraftig utvidet og fikk nygotisk form, tårnet (i 1801 omtalt som *Munketorn*) ble redusert til en forhall, vestportalen ble fjernet og bueåpningene mellom tårnet og skipet og mellom skipet og koret ble fjernet for å gjøre veggåpningene større (Lexow 1958:42f). Kirken står inntil og øst for nåværende gårdstun. Lokaliteten kalles Kyrkjebakken. Gården var i middelalderen krongods og kirken var ett av de 14 kongelige kapeller (jf. Daae 1899:332f). Ifølge lokal tradisjon skal kirken ha tilhørt dronning Margrete Skulesdatter. Daae (1899:117) antar at Peterskirken i Stavanger, sammen med to av de tre kirkene Sørbo, Huseby og Husabø/Egersund, var arv etter dronning Margrete Skulesdatter [1208-1270] (jf. DN VIII:6). I 1514 ved kroningen ga kongen Sørbo kirke – eller i det minste dens inntekter – til Utstein kloster, noe Stavangerbispen motsatte seg (jf Daae 1899:118). Året etter klaget således abbeden på Utstein (*ether naadhess closther Wtsten och meg fattig mandh*) over at biskop Hoskuld i Stavanger hadde fratatt abbeden «*fran kyrcken Sødherby alle henness landskyll och rettighet*» (DN VII:540). Rundt 1620 var Hauskje (Rennesøy) hovedkirke med annekser på Sørbo, Aske, Naustvoll og Utstein (St.S. 89f). Den middelalderske korbueåpningen var meget smal, ”so ein såg lite av koret når ein sat i skipet”. Det er påført jord på kirkegården i 1901 og 1924 (Rennesøy prestegjeld s. 34). På kirkegårdsmuren ligger følgende gjenstander fra middelalderen: 2 kistelokk i kleber, 2 gravheller hvorav den ene med buet overside, fragment av steinkors samt 1 trapesformet gravkiste i kleber. Kirken ble trolig reist i et gravfelt, for på kirkegårdsmuren ligger følgende: 3 heller som trolig er bautasteiner samt 2 runesteiner. Nær kirken lå tidligere en gravhaug kalt Krosshaug, og materialet til de middelalderske gravkistene skal stamme fra et gammelt klebersteinsbrudd på Ertenstein lenger sør på Rennesøy (Lexow 1958:43f). Rundt 1620 var det noe usikkerhet rundt eierretten til (deler av) Ertenstein, for en skyldpart på 3 vetter korn lå da til presten ved hovedkirken på Hauskje: «*Her hoes er en øe wed naffn Eerkneszøe som med rette legger till Eercknesteenn naar grunden ret forfaris; denn haffuer Kongens fougedt leiedt henn och lagt denn wnder Sørboe, fordi gamble mend widner at denn haffuer lenge werett brugt vnder forskreffne Sørboe men wed icke om prestenn eller Kongen haffuer leiedt denn aff Arilds tidt thill dennem paa Sørboe*» (St.S. 92). (kartreferanse: AK 027-5-3).

UTSTEIN ST. LAVRANS (klosterkirke, tidligere høgendeskirke), gnr. 14 (=54) Utstein Kloster (Moster sogn). Rennesøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 87030 – Klosteranlegg

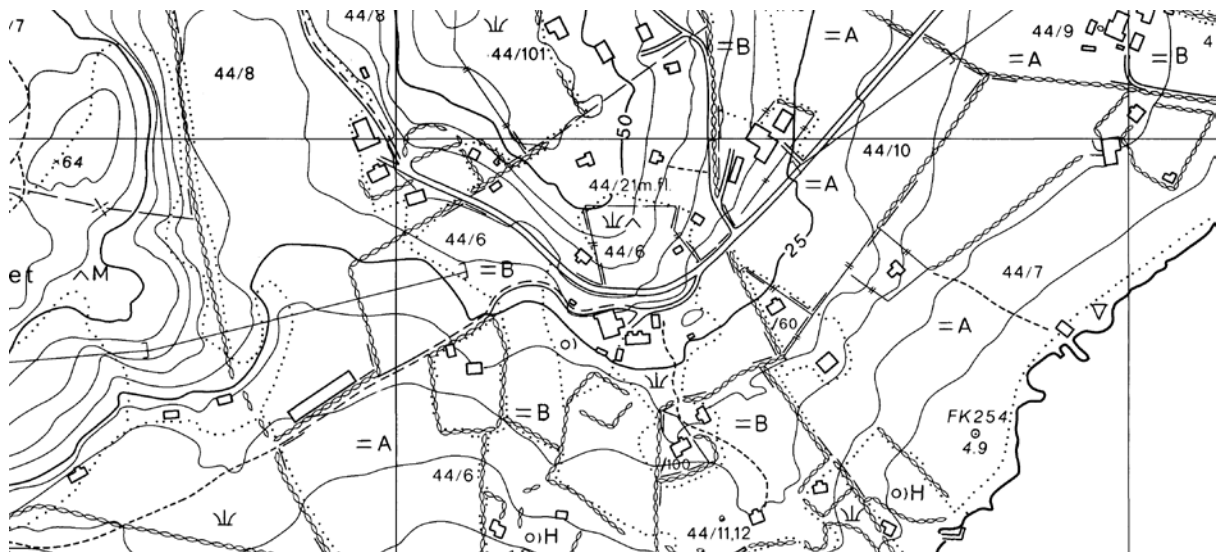
Gården Utstein var krongods fra seint på 800-tallet, og fra slutten av 1160-tallet sted for et augustinerkloster (Iversen 2008:21ff m/ref., Ekroll & Haug 2007). I 1526 forsøkte befalingsmann på Bergenhus Vincent Lunge å skaffe seg kontroll med klosteret ved å avsette abbed Hoskuld og innsette en fogd i hans sted. Abbeden klarte å forhindre overtagelsen og klosteret ble i munkenes besittelse fram til reformasjonen – «rigtignok under stor Trang og Nød» (Daae 1899:54). Etter reformasjonen ble klosterkirken brukt som sognekirke fram til 1899 (NG 272). Rundt 1620 var Hauskje (Rennesøy) hovedkirke med annekser på Sørbø, Aske, Naustvoll og Utstein (St.S. 89f). Kirken har den vanlige rektangulære form, i tillegg til at den har et sentraltårn over midtpartiet som gjør at tårnfoten blir et eget rom mellom kor og skip. Koret har steinhvelv. Klosteret ble plyndret og trolig brent ved to anledninger i første halvdel av 1500-tallet, og kun koret ble benyttet fram til også skipet fikk tak i 1957. Tidligere var det bevart et romansk terningkapitel på gården (Lexow 1958:54ff). Kirken har dessuten en døpefont i kleber, datert til 1150-1175 (Solhaug 2001:98f). Solhaug antar, som Lexow, at den er ført hit fra Olavsklosteret i Stavanger (benedictinere) da klosteret på Utstein ble opprettet, og således at klosterkirken ble reist i andre halvdel av 1200-tallet. Lexow mener at også terningkapitelet ble overført fra Olavsklosteret i Stavanger. Samtidig beskriver han bygningen ut fra det premiss at den eldste delen av klosterkirken (koret og den indre del av tårnet) ble reist som høgendeskirke. For det første var ikke dåp et framtrekkende trekk ved benedictinernes liv og virke, selv om det kunne skje. Derimot er det langt mer sannsynlig at så vel døpefont som terningkapitel har hørt til en eldre kirke på stedet, slik Lexow antyder. En slik tolkning kan ha mye for seg – at det sto en 1100-talls steinkirke på gården her ute før klosteret ble etablert og den nåværende kirke fikk sin form (jfr. også Ekroll & Haug 2007). Lignende overtagelse av stogårder med eldre kirker finnes for cistercienserklosteret på Hovedøya ved Oslo (Brendalsmo & Molaug 2014), domkirken på Hamar (Reed 2004: 42) og trolig også cistercienserklosteret på Tautra i Nord-Trøndelag (Brendalsmo 2006:574). Et steinhus sør for klosterkirken hører sammen med den eldre kirken (Ekroll & Haug 2007). Klosterets gravplass blir fortsatt benyttet til familiegraver, helt i nordvest, vest for kirken. I 1537 ble klosteret gitt som forlening til Trond Ivarsson. Utstein er landets best bevarte anlegg, der store deler av anlegget fortsatt er i bruk, men nå i kultur- og turismeøyemed. Restaureringsarbeider ble foretatt på kirken i 1900-04 (J. Meyer og E. Halleland), og i 1965 la Gerhard Fischer – etter en årrekke med undersøkelser – fram restaureringsplaner for anlegget. Bukta ned/sør for klosteret heter Klostervågen, og sørøst for denne heter det Klosterhamn. (kartreferanse: AJ 026-5-2).

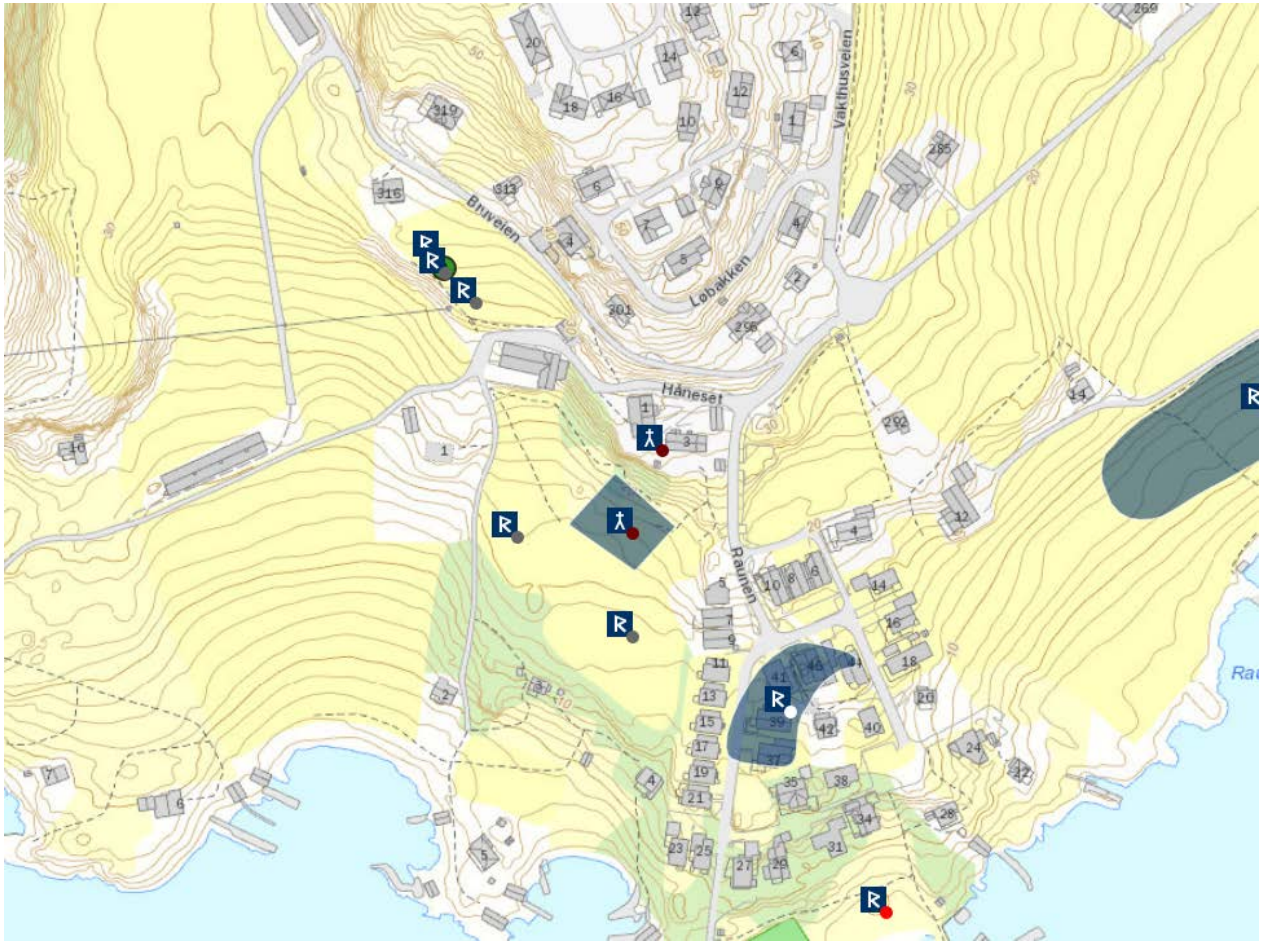

BRU, gnr. 4 (=44) Bru (Moster sogn). Rennesøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 5176

Det er ikke kjent skriftlig omtale i middelalderen av en kirke på (gnr. 44/6) Bru (jf. NG 267, 272), ei heller i Stavanger bispedømmes jordebok fra ca. 1620, så den må være lagt ned før denne tid. Gården var krongods og sete for en gammel stormannssett. Steinkirken som ble revet i 1880 hadde rektangulært grunnplan med portal kun i vest. Enkelte unggotiske detaljer ved de bevarte kleberkvaderne kan tidfeste om ikke kirken så i alle fall portalen til midten av 1220-årene (Lexow 1958:34f). Hestvold (1985:47) hevder at den skulle være vigslet i 1145, men fører ikke belegg for dette. I 1745 sto fortsatt murene, og de ble da beskrevet med kleberkvader i hjørnene og i samtlige veggåpninger. «Ho stod der A.M. Nesheim si løda no [1938] står, og mykje av steinen frå henne skal vera nytta i lødemuren» (Rennesøy prestegjeld 1938:16). I 1273 var Stavangerbiskop Thorgils på Bru, der han utferdiget et brev hvor han ga sine kanniker Sola kirke med alle dens inntekter til sitt felles bordhold. Brevet er signert Dagfinn Kapellan og Johannes Albus (DN II:15). Hvilken relasjon biskopen hadde til Bru er ukjent, men en mulighet er at kirken da lå til bispesetet og at Dagfinn var kapellprest i den. Daae (1899:69f) påpeker at Bru kirke må ha ligget i Kirkens eie, i og med at den var tillagt de lutherske biskoper etter reformasjonen. Han antyder muligheten av at gården kan ha vært avlsgård for Stavangerbispen. Bru er navnet på ei lita øy 9 km rett nordnordvest for Stavanger domkirke. Gårdsvallet utgjør opprinnelig hele øya. I en gravhaug med bautastein på, i nærheten av kirken, er det funnet et sølvkrusifiks enten fra 1000- eller fra 1200-tallet (de Fine 1870:153), men det kan være vanskelig å knytte dette til kirken. Ved Soknasundet på nordsiden av øya står det et steinkors. (kartreferanse: AK 025-5-3).

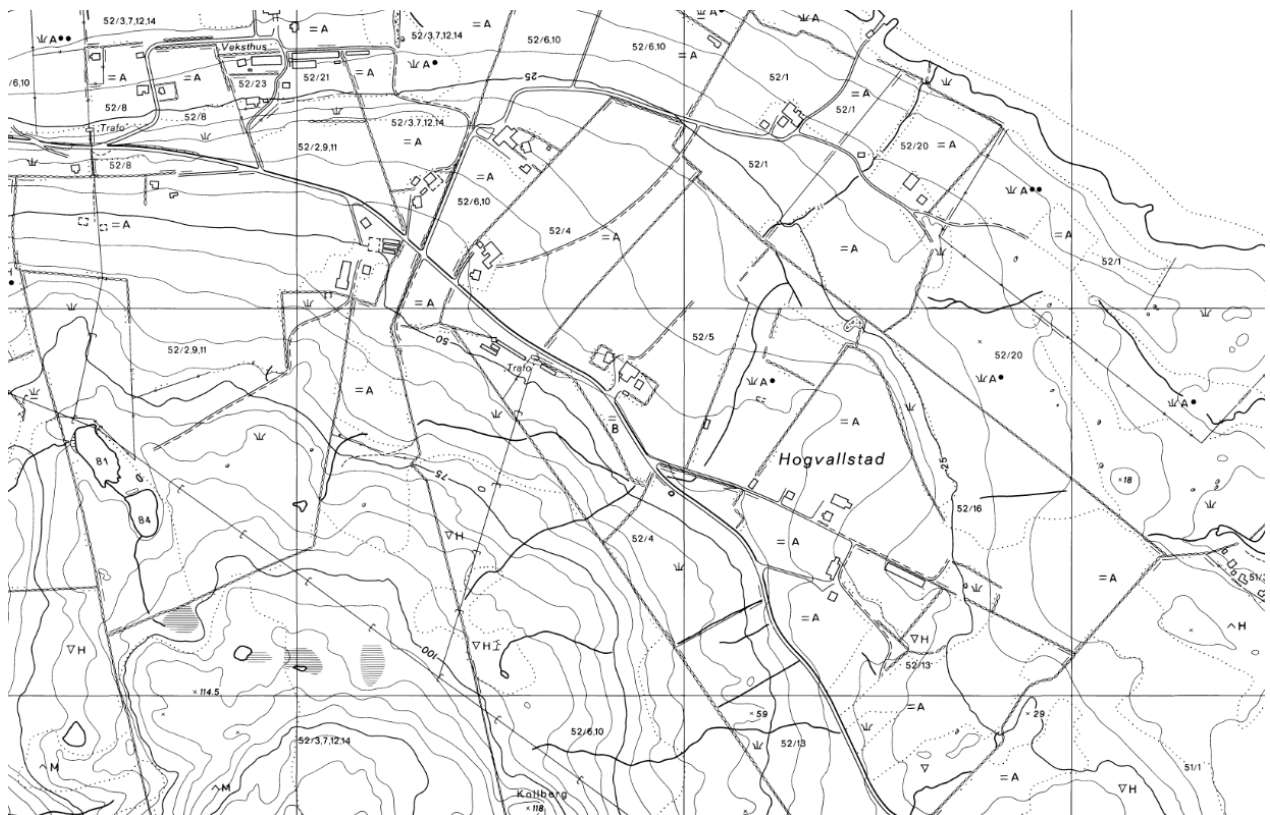

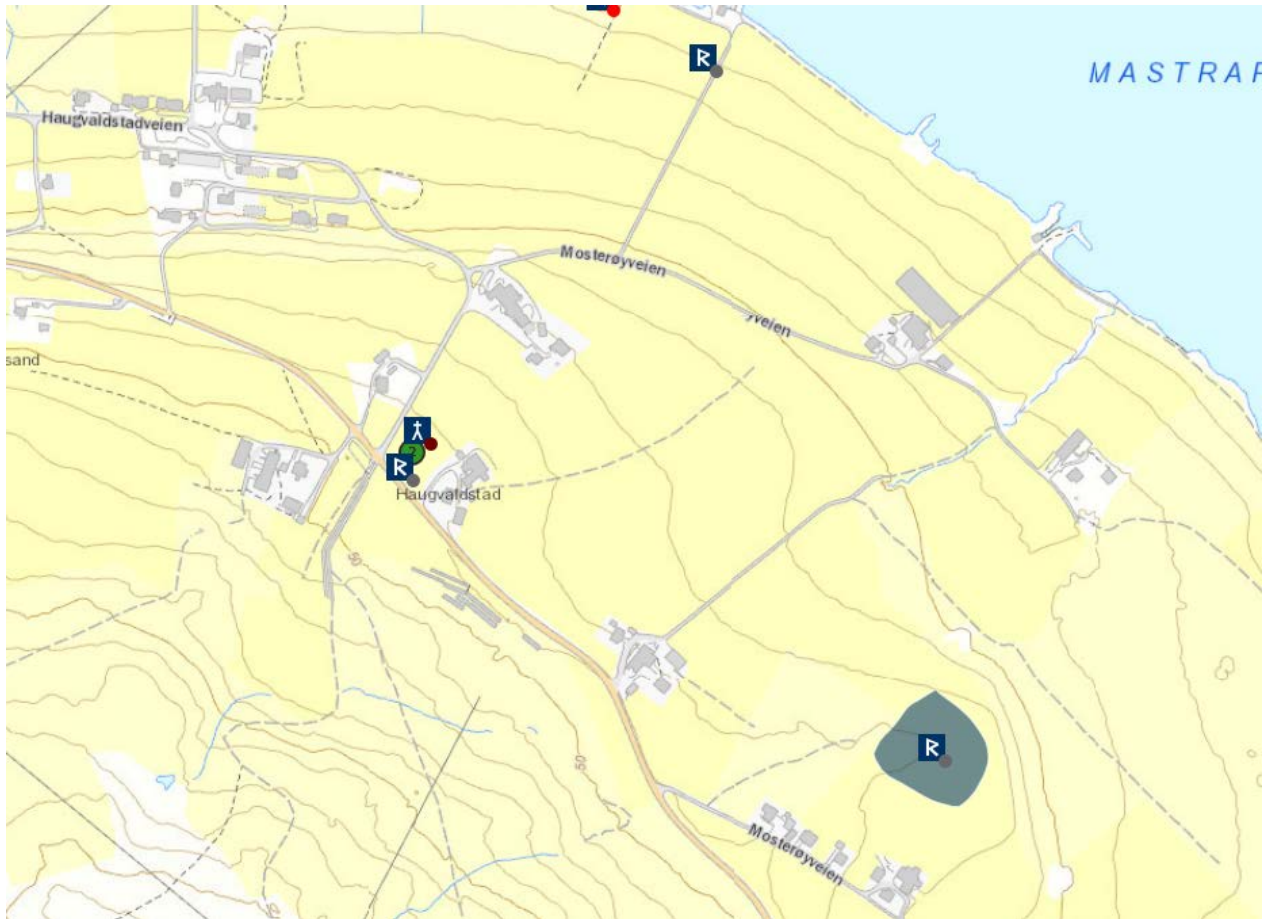

HOGVALLSTAD [Haugvaldstad] **STA. AGATE**, gnr. 12 (=52) Hogvallstad (Moster sogn).
Rennesøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 14993

Det er ikke kjent skriftlig omtale i middelalderen av en kirke på (gnr. 52) Hogvallstad, ei heller i Stavanger bispedømmes jordebok fra ca. 1620, så den må være lagt ned før denne tid. Gården ligger nord på Mosterøy, 2 km sørøst for Utstein kloster. Kirken skal ha stått rett nord for gårdstunet der det er registrert kalkmørtel ved jordarbeider. 1745 stod fortsatt murene men kirken var for lengst nedlagt, og ved kirken fantes Agathes kilde som aldri frøys eller gikk tørr. Bygningen skal ha hatt en rektangulær grunnplan og kan være bygd før slutten av 1200-tallet. I følge et lokalt sagn skal den være reist av en jomfru ved navn Agathe, men hun døde innen den ble ferdigstilt, og slektningene skal ikke ha fullført arbeidet. I samme beretning hevdes det at murene var så solide at de knapt lot seg rive. Trolig er kirkens dedikasjon basert på kildens navn (de Fine 1870:151, Nicolaysen 1862-66:326, Lexow 1958:34). (kartreferanse: AK 026-5-3).

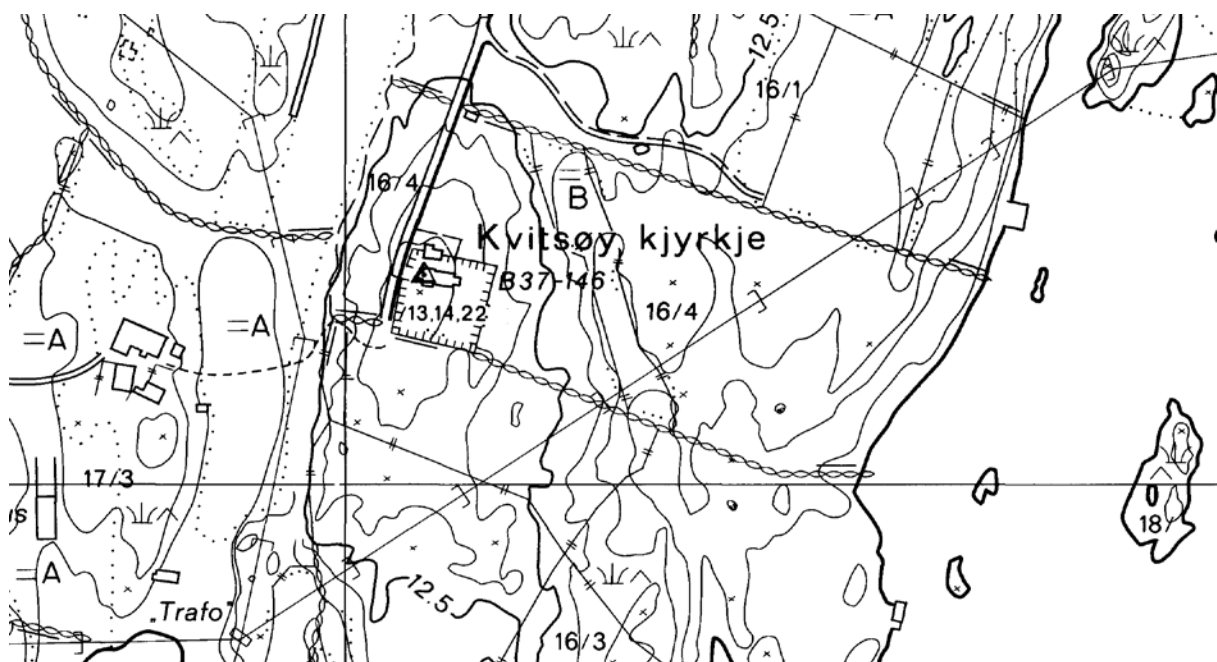

KVITSØY KOMMUNE

NAUSTVOLL [Kvitsøy], gnr. 16 Nordbø (Kvitsøy sogn). Kvitsøy kommune.

ID 84872

Første gang kirken på (gnr. 16) Nordbø nevnes er i 1293, da bygselbøndene på Kvitsøy ble pålagt av abbeden i Munkeliv kloster i Bergen – som eide grunnen – å vedlikeholde gårdshusene samt holde kirken med lys som del av bygselkontrakten (DN XII:16). Gårdene som nevnes er Nordbø, (18) Meling, (20) Ystebø og (19) Håland med Rossøy, det vil si samtlige gårder som da fantes på den største øya i øygruppa Kvitsøy. I 1620 kalles kirken for «*Nøstwold kiercke*» og sognet «*Huidingsøe*». Naustvoll er en yngre utskilt gård, første gang nevnt på midten av 1400-tallet (DN XII:232). Dette er således ikke samme kirke som den kirkeruinen som ligger på Krossøyna på (15) Vidding, ei mindre øy rett øst for den største øya. I 1441 sto trolig kirken til nedfalls, for da nevner biskop Audun i Stavanger i et brev til kommuniteten i Munkeliv i Bergen at *capelle de Hwittings øøy* skal bygges (DN XVI:135). Samtidig ga han munkene bispetienden av Kvitsøy. Daae (1899:36) mener brevet omhandler kirkebygningen på Eime (se denne), hvilket trolig er feil. Nåværende kirke står rimeligvis på samme sted som middelalderkirken. I en fortegnelse over inventar i kirken i 1620 nevnes det sedvanlige (kalk og disk av sølv, alterduk, en lysestake av tre og en av jern, en klokke, en tjærekjele og en stige, et timeglass) samt at messeserk og messehagel da var «ringe» dvs. utslitt. Kirken tok tiende men hadde ingen landskyld, og på dette tidspunkt «er der nu jngen kirkekjør». Det er således liten tvil om at kirkestedet er middelaldersk. Rundt 1620 var Hauskje (Rennesøy) hovedkirke med annekser på Sørbo, Aske, Naustvoll og Utstein (St.S. 89f). Kirken har en altertavle fra 1620 og en døpefont fra ca. 1300. Det er ingen tradisjon lokalt om at denne skal ha kommet fra den revne kirken på Vidding. Kirken på Nordbø fikk i 1779 bygd til nytt kor, og i 1841 ble den utvidet og istandsatt. Tømmeret i nåværende kirke skal være godt dimensjonert. I 1870 ble kirkegården utvidet (uvisst i hvilken retning), i 1845 med 325 alen², i 1899 ble kirkegårdsmuren mot øst flyttet 4,5 m utover, i 1907 ble det igjen tillatt å jordfeste på ”den gamle delen av kirkegården”, i 1911 ble muren mot øst nok en gang flyttet utover – 7-8 m, og i 1924 ble det påført masser (Rennesøy prestegjeld s. 37ff). Sundet ut/øst for kirken heter Kjørkjesundet. Nordbø lå fortsatt til Munkeliv i 1427 (DN XII:190) og 1463 (DN XII:232). (kartreferanse: AH 025-5-1).

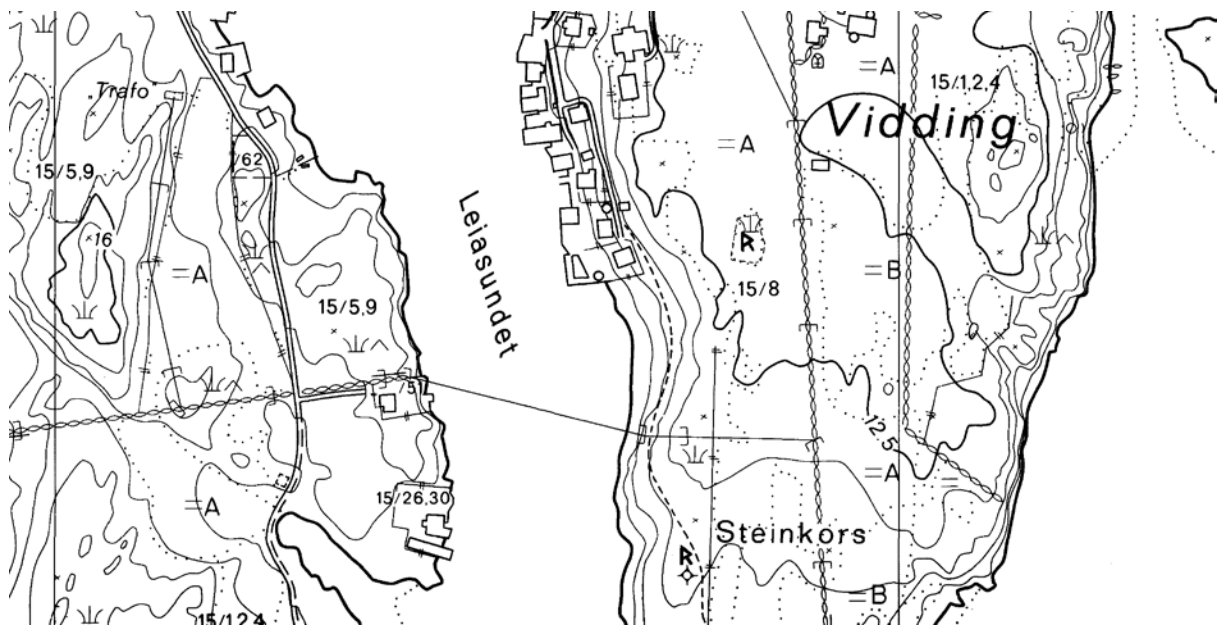

VIDDING (KVITSØY), gnr. 15 Vidding (Kvitsøy sogn). Kvitsøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 44305 – jf. ID 64459

En kirke på (gnr. 15) Vidding på Krossøy ved Kvitsøy er ikke nevnt i skriftlige kilder i middelalderen eller i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620, så den må være lagt ned før denne tid. Både Gjessing (1918) og Lexow (1958:38f) identifiserer – trolig feilaktig – en kirke på Eime nevnt 1146 (DN XII:1, *jnsulas que dicuntur Aumas cum ecclesia sancti Clementis*) med kirkeruinen på Vidding. Ruinen ligger om lag 100 m sør for nåværende gårdstun og ble undersøkt arkeologisk i 1915. Kirken hadde et nær kvadratisk skip, uten tradisjonelt kor men der det i øst var føyd til en smal apside. Eneste inngang ser ut til å ha vært vest i skipet. I følge Nicolaysen (1862-66:327) var ruinen omgitt av en «cirkelrund indhegning». Muligens sto kirken i forfall rundt 1600, for ifølge tolkningene til Gjessing ble da kirkens døpefont, alterkalk og en lysestake overført til kirken på (17) Naustvoll, og som han – nok feilaktig – mente da var et nybygg. Kalken og lysestaken er fra slutten av 1400-årene (Lexow 1958:38f), men døpefonten er fra 1150-1175 (Solhaug 2001:61f) og trolig jevngammel med kirken. Gården Vidding består av fire av øyene i øygruppen Kvitsøy: Longøyyna, Hedlesøyyna, Krossøyyna og Hestholmen (dvs. *au'st-i-øinå*, NG 270). Mellom Krossøyyna og Longøyyna går Leisundet, en antydning om gårdens sentrale beliggenhet i forhold til skipsfart langs kysten. Rundt 100 m sør for kirkeruinen står et steinkors på en odde over Leiasundets østside: «(et) højt stenkors af en hel sten 6 ½ højt; krysset er 3 ½ alen bred og stammen 3 kvarter bred, tykkelsen henimod et kvarter; samme er meget net hugget og slet paa den vestre side, men paa den østre side vises nogle grove og tykke indhugninger langs opefter korset, dog uden nogen kjennelig runeskrift» (de Fine 1870:220). (kartreferanse: AH 025-5-1).

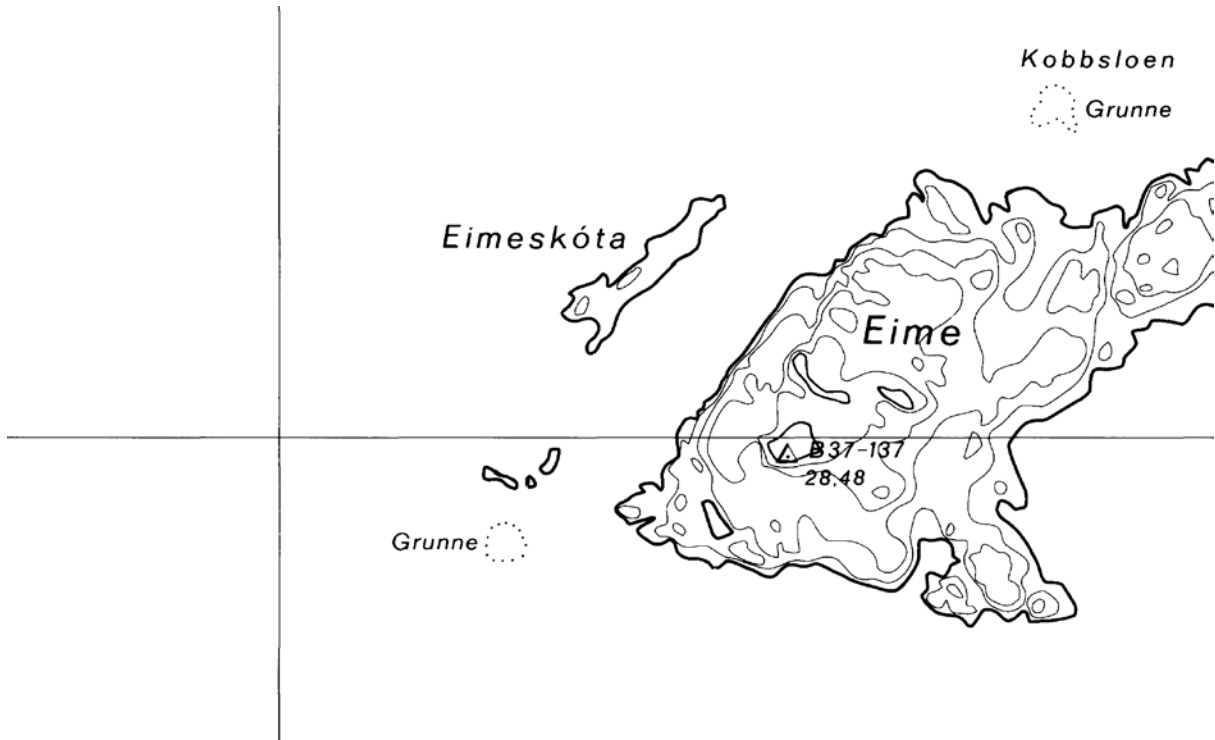

EIME ST. CLEMENS, umatrikulert grunn i 2016, (Kvitsøy sogn). Kvitsøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 221768 - kirke tradisjon

I et brev 1146, der pave Eugenius III tar Munkeliv kloster og dets eiendommer under sitt vern, omtales en kirke dedisert St. Clemens. Den nevnes i sammenheng med en rekke øyer: «*jnsulas que dicuntur Aumas cum ecclesia sancti Clementis*» (DN XII:1). Det har vært forskjellige tolkninger av hvor denne kirken har stått, hvorvidt på Eime nordøst for Kvitsøy (NG 272, Daae 1899:105, 35f), om den skulle være identisk med ruinen av en steinkirke på (gnr. 15) Vidding på Krossøy rett øst for/inntil Kvitsøy (Lexow 1958:38, RN I:83), eller om den – feilaktig – skulle være identisk med kirken på Bru (Dietrichson 1888:68). Eime er ei liten øy og noen få holmer nordøst for kirkestedet på Krossøy. Naboøya rett i sør, Tednøya (Ternøya), ligger i dag til gården Vidding, hvilket trolig også Eime gjør. Omtalen 1146 kunne derfor dreie seg om kirken på Vidding på Krossøy. Dette er likevel mindre sannsynlig da Eime kirke med underliggende øyer ifølge brevet av 1146 lå til Munkeliv kloster, samtidig som et kongelig brev i 1299 ble utferdiget *j Huitingsoeyium* (DN II:53) – hvilket vel må forstås dit hen at gården Vidding med kirke da var i kongelig eie. Dette skillet mellom Eime og de andre øyene bør også kunne leses ut av Munkeliv klostres jordebok 1480-1490 (DN XII:257). Her blir Eime listet opp som en separat enhet og ikke som en del av Kvitsøy: *Aff Hwitingxøy, Aff Oumum, Aff Midlinge* og *Aff Yztabø*. De to sistnevnte er gårdene (18) Meling og (20) Ystebø på den største av øyene, som i dag kalles Kvitsøy. Deretter følger innførselen *Aff Oumum ollum*, hvilket kan antyde at hele gruppen mindre øyer og holmer sør for øya Eime da gikk under navnet Eime, noe som i sin tur overensstemmer med bruken av flertall (*insulas que dicuntur aumas*) i brevet 1146. Ifølge Rygh kan navnet Eime ha betydningen gunst eller beskyttelse, evt. forstått i den betydning at Eime er den første øya etter den åpne strekningen over Boknafjorden og at den hadde god havn (NG 271, jf Soga om Håkon Håkonsson kap 141). Gjessing (1918:188) refererer lokal tradisjon om at Kvitsøys ungdom tidvis dro til Eime, til et sted kalt *Eimekirken*. Han dro til øya, fant spor av tidligere rydding av åkerområder, men ingen bygningstufter. Han konkluderte med at betegnelsen Eimekirken refererte til «et fremtrædende fjeldparti, hvorpaa der var bygget en liten stenvarde». En kirke på Eime er ikke nevnt i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620, og den må i så fall være lagt ned før denne tid. (kartreferanse: AH 026-5-0).

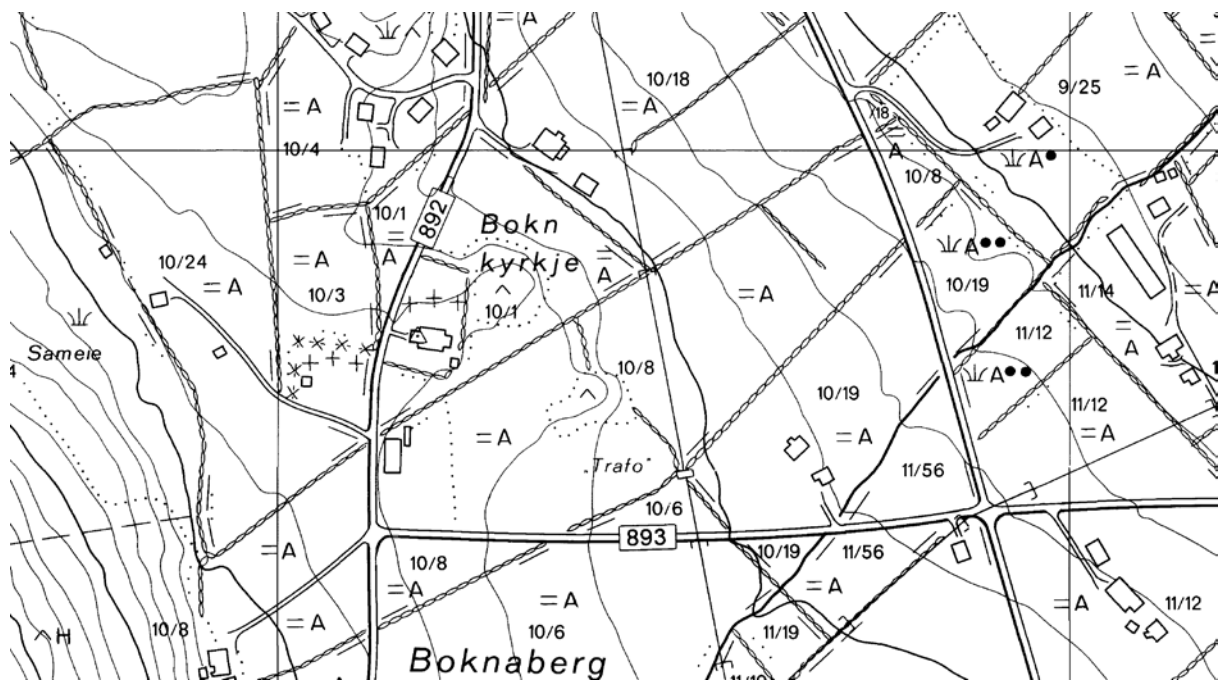

BOKN KOMMUNE

BOKN, gnr. 10 Boknaberg (Bokn sogn). Bokn kommune.

ID 83923

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 10) Boknaberg er i 1620 (*Buckns kiercke*). Kirken har en døpefont i kleber, datert til 1100-tallet (Solhaug 2001:31), så kirkestedet må likevel regnes å være fra middelalderen – spesielt også fordi det ikke knytter seg noen tradisjon til at døpefonten skal være flyttet til Bokn fra en annen kirke. Kirken på den gamle storgården Boknaberg har til alle tider stått ved Kyrkjehaugen i den nordøstre del av middelaldertunet. I 1664 var gården fortsatt adelsgoods. Muligens var kirken som ble revet i 1686 en middelaldersk stavkonstruksjon. Denne ble erstattet av en liten tømmerkirke. I 1847 ble ny kirke vigslet på samme tuft som den eldre, som var revet i forkant. I mellomtiden ble kirkelige tjenester holdt i den da nybygde løa på gården Laupland. Sakristi og kor ble bygd til i 1933. Nabogården (9) Sæbø i nordøst var på 1500-tallet bortbygset mensalgods, noe som er en indikasjon på et tidligere prestebol til Bokn kirke, hvilket er i overensstemmelse med lokal og lokalkirkelig tradisjon (Lindanger 2001:292ff). Rundt 1620 var Falnes hovedkirke med annekser på Bokn, Ferkingstad og Åkra (St.S. 128f). Kirkegården er blitt utvidet i 1950 (to dekar mot vest, på andre sida av veien), i 1990 (fire dekar mot nordøst (Lindanger 1997). (kartreferanse: AH 029-5-4).

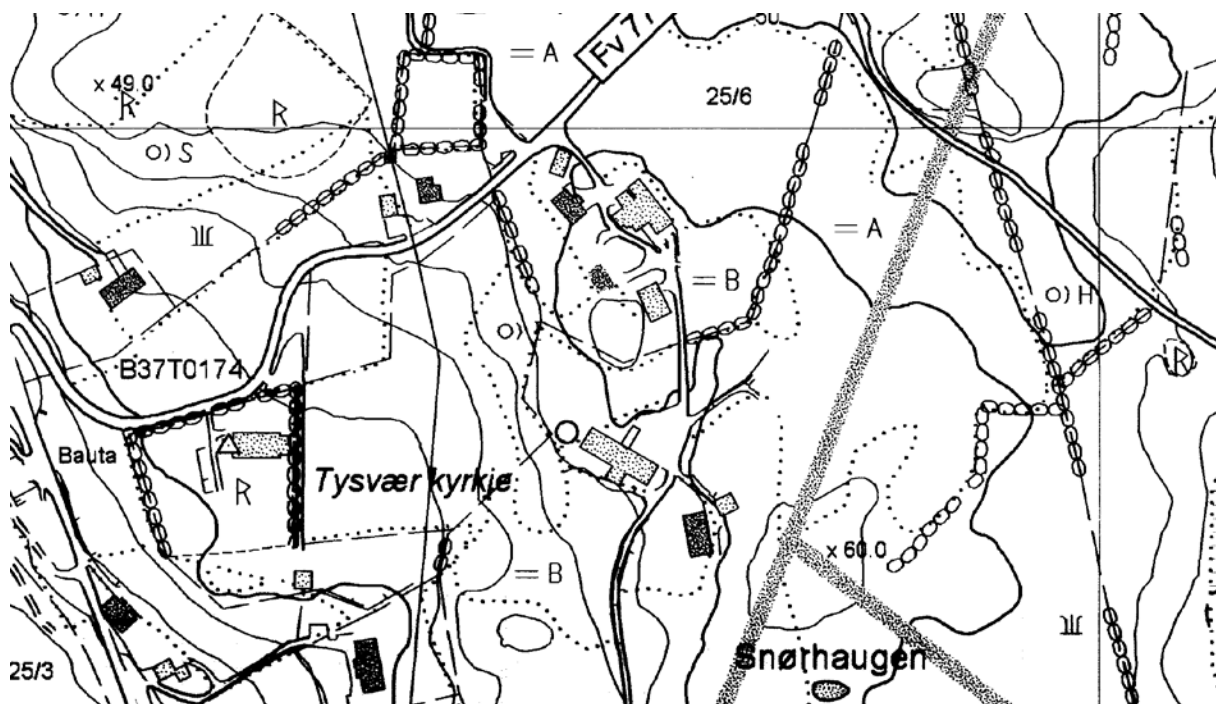

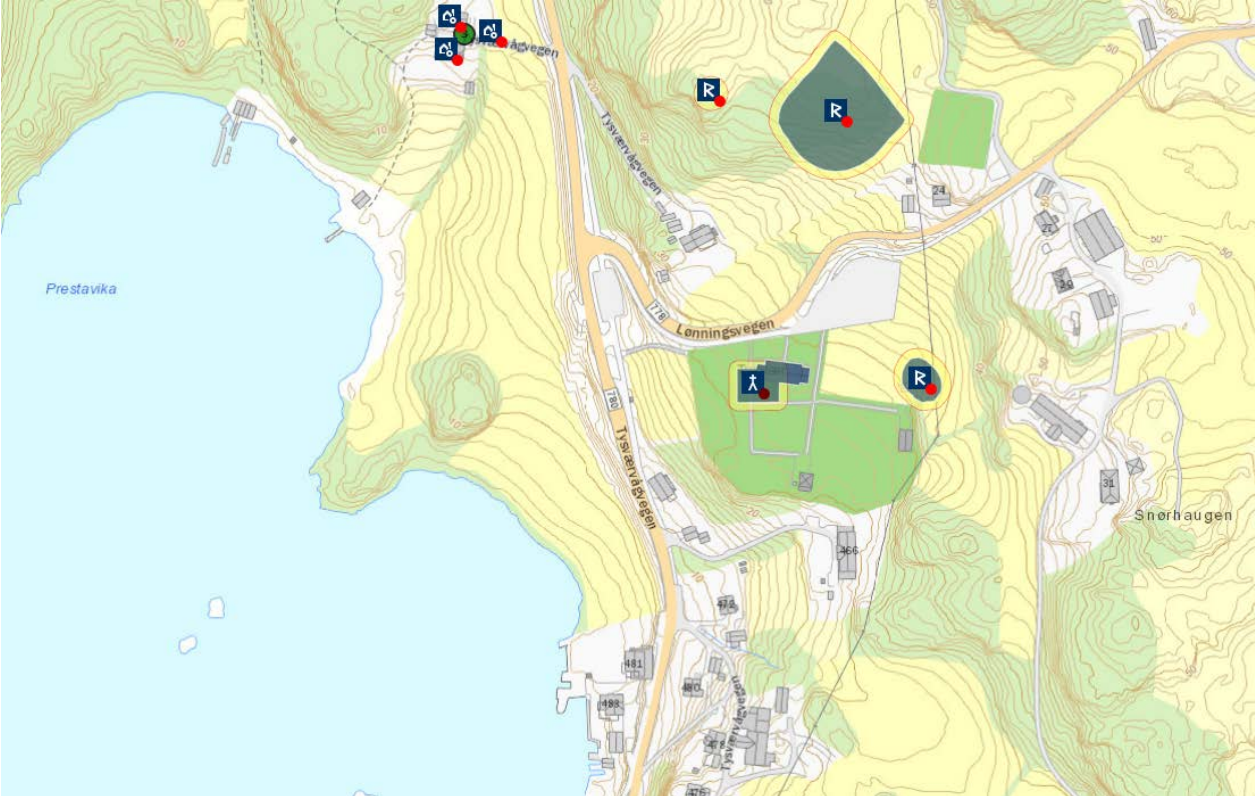
TYSVÆR KOMMUNE

TYSFJORD (TYSVÆR), gnr. 25 Tysvær (Tysvær sogn). Tysvær kommune.

ID 85700

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 25) Tysvær er i 1338 (*Tæizfiordr*, DN I:253). I den forbindelse overførte adelskvinnen Margreta Filippusdatter til sønnen Jon, som hun hadde med presten *sira Haldors Jons sonar*, en større skyldpart i gården Tysfjord. Dette tyder på at Tysfjord var gammelt adelsgods. Gårdens navn er over tid «forvansket» til Tysvær (NG 424). Kirken er likevel betydelig eldre, og den har en døpefont i kleber, datert til (antagelig) 1200-tallet (Solhaug 2001:96). Rundt 1620 var Skjold hovedkirke med annekser på Vats og Tysfjord (St.S. 122f). Middelalderkirken var trolig en stavbygning. Den ble erstattet rundt 1630 av en laftet tømmerkirke som ble reparert ved flere anledninger, bl.a. som følge av stormskader i 1819. I 1852 ble nåværende kirke reist til erstatning for tømmerkirken, og denne ble same år solgt på auksjon. Nykirken ble bygd inntil og litt øst for den eldre kirken. Samtidig med nybyggingen ble kirkegården utvidet, trolig mot sør. Ny utvidelse – eller snarere restaurering – skjedde i 1914, mot vest der den eldre kirken hadde stått. I 1945 ble det utvidet mot sør og sørvest. I 1970 ble det nok en utvidelse (mot sør?) for bl.a. å gi plass til bårhus, samt ytterligere arealutvidelse i 2001. Den frittliggende kirkegården om lag 200 m nord for kirken ble trolig opprettet rundt 1840 (Hellesøy 2002). Under grøfting på kirkegården rett sør for nåværende kirkes hovedinngang, trolig i 1905, ble det funnet ei steinhelle med innhagd kors, nå oppsatt på kirkegården inntil/sør for kirken (Hellesøy 2002:13, 74). Om lag 100 m nord for kirken ligger rester av et gravfelt. Et stykke nordvest for kirken, mot Førlandsfjorden, heter det Prestneset. Rett vest for kirken heter det Prestavika, og Prestaneset litt lenger ute i Tysværågen. Over noen åser i øst, under (43) Evje, heter det Kjørkjeleitet (Kjørkjeleitet?), trolig en navnsetting i forbindelse med kirkeveien. (kartreferanse: AJ 031-5-1).

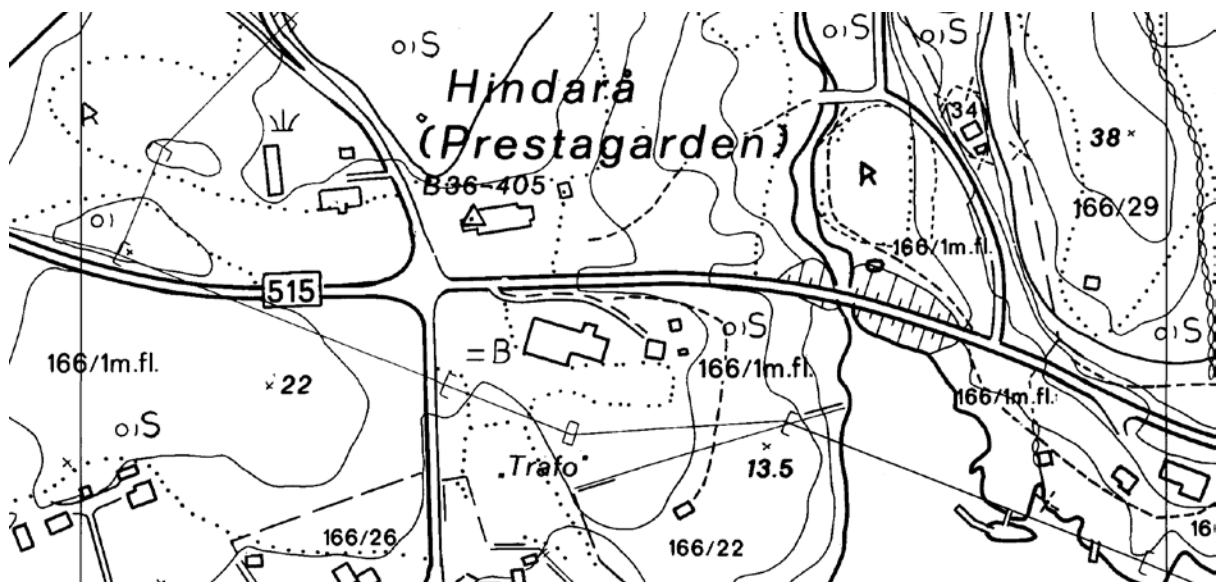

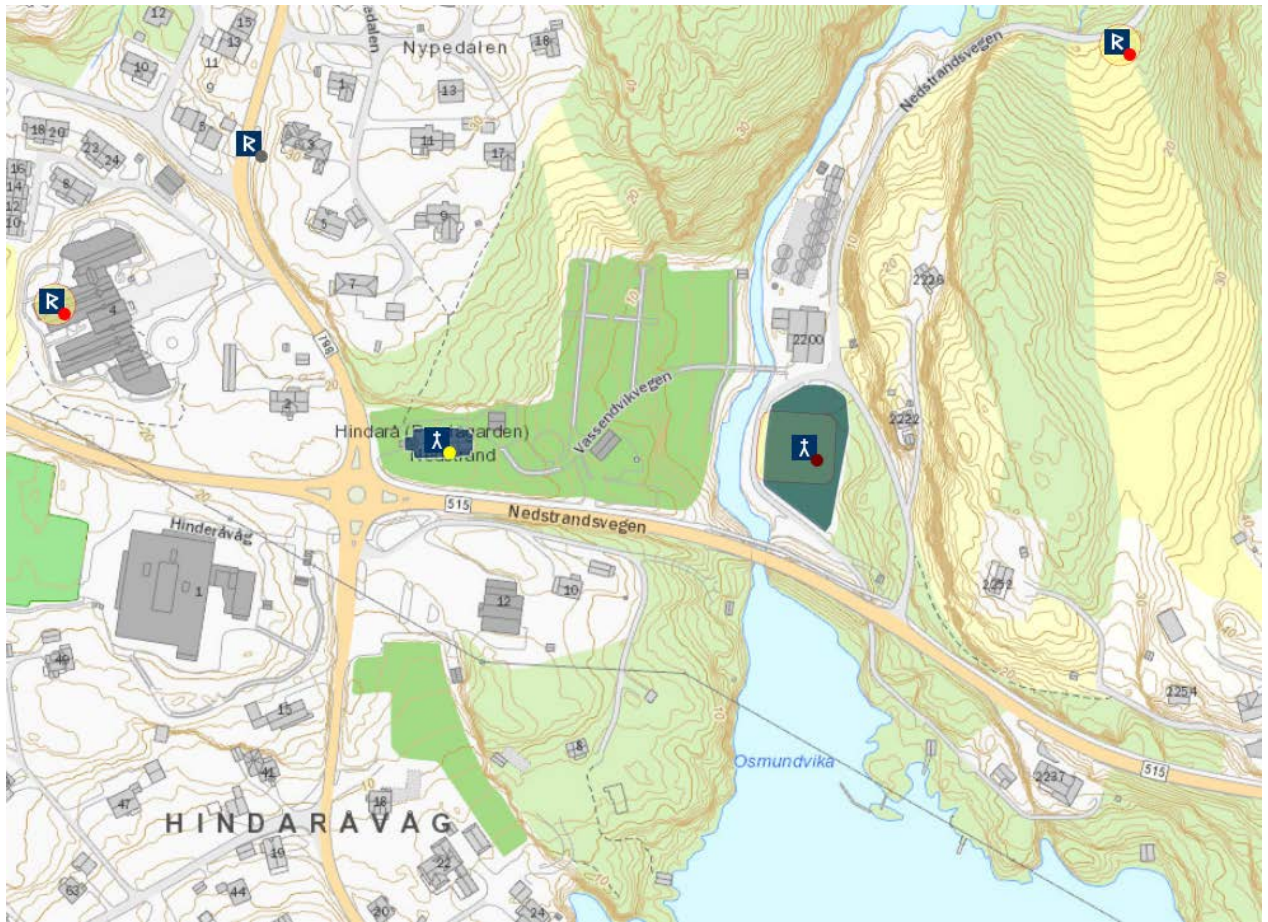

HINDERÅ (NEDSTRAND, hovedkirke), gnr. 34 (=166) Prestegården (Nerstrand sogn).
Tysvær kommune.

ID 44804

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 166) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Hinderå (NG 297), er i 1280 (*Hinndarar kirkiv*, DN I:70). Navnet Hinderå, som var gått av bruk i dagligtale på slutten av 1800-tallet, ble avskaffet ved resolusjon i 1881. Sognet ble i stedet oppkalt etter det daværende strandstedet Nerstrand (NG 292). Nåværende kirke står oppe ved prestegårdstunet. Den gamle kirkegården ligger om lag 150 m mot øst, nede ved elveosen der Hinderåa munner ut i Hinderåvågen. En eldre kirke sto midt på kirkegården og ble revet 1868. Denne ser ut til å ha vært en middelalderkirke som på 1600-tallet ble ombygd og utvidet, slik at den ved rivningen i 1868 hadde utseende av en tømmerbygning. Den gamle prestegården lå tidligere nede på elvesletta ved siden av den gamle kirkegården, men ved nybyggingen i 1868 ble våningshuset flyttet opp rett nord for nåværende kirke (Næss 2001:721f). Den gamle kirkegården er fortsatt i bruk. Rundt 1620 var Hinderå hovedkirke med kirken på Sjernarøy som anneks (St.S. 118). Biskopens og to kannikers tilstedeværelse på Hinderå 21. oktober 1446 skyldtes trolig visitas (DN IV:898). Rett nord for kirken, oppe i heiene, heter det Prestaneset. Et skar sør i heiene heter Kjørkjeleitet. En gapestokk rett utenfor kirkegårdsmuren i vest er trolig en gjenanvendt bautastein. Et lite korsmerke er hogd inn i steinen. (kartreferanse: AL 032-5-4).

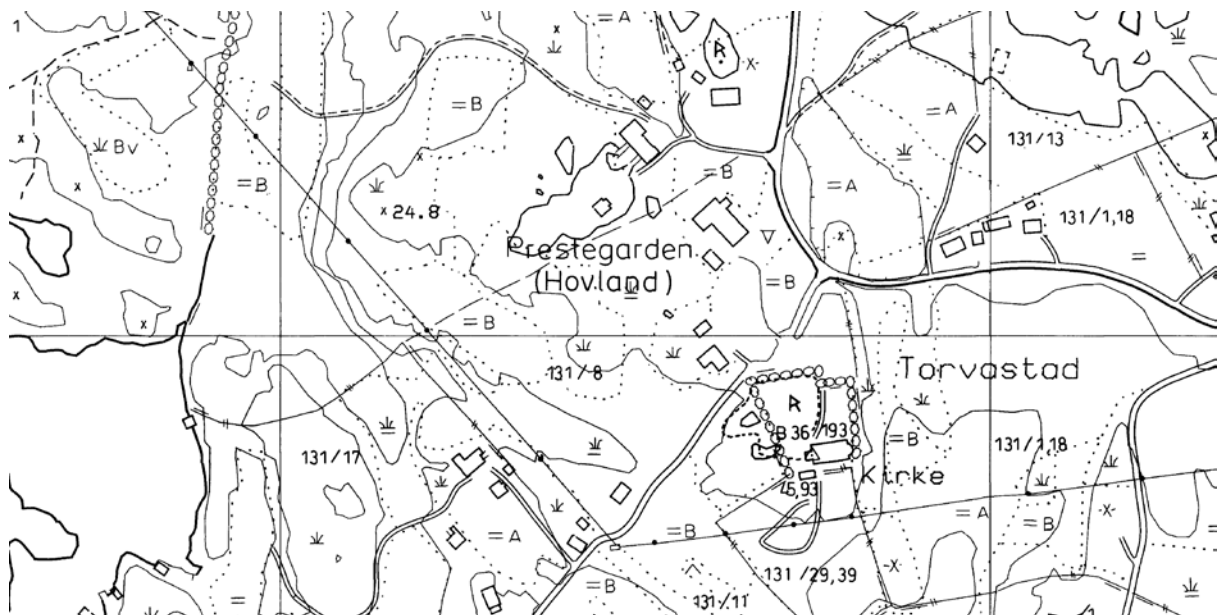

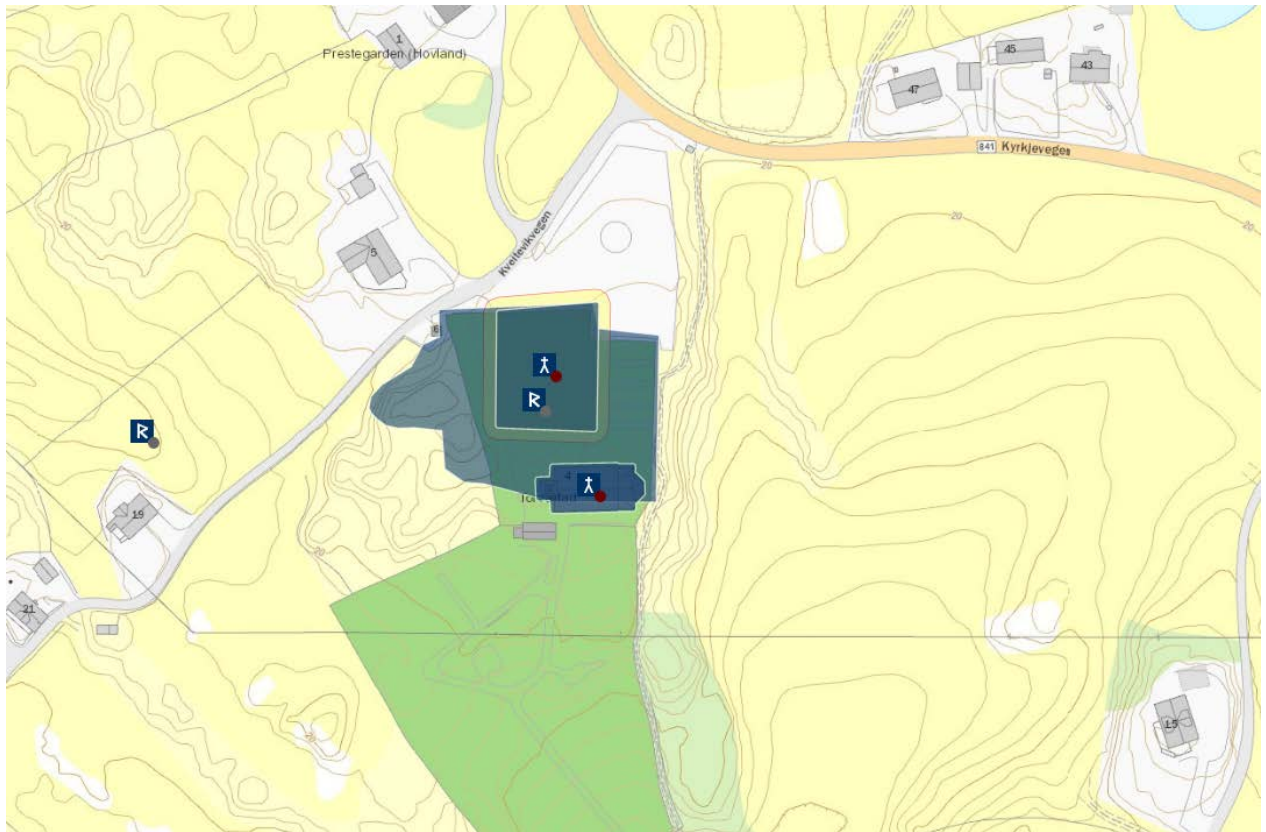

KARMØY KOMMUNE

TORVASTAD (hovedkirke), gnr. 6 (=131) Torvastad (Torvestad sogn). Karmøy kommune.
ID 85655

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 131) Torvastad er i 1382 (*Torfua stodhom kirkiu*, DN XXI:165), men presten nevnes allerede i 1301 (DN IV:50). Da 1600-tallskirken ble revet i 1880 ble det i korveggen funnet et dragehode fra mønet på et husformet relikvieskrin fra 1100-tallet (Lexow 1958:37), og det er svært sannsynlig at Torvastad hadde kirke på denne tiden. Torvastad er en av de største gårdene på Karmøy og gammelt krongods i heleie (Bjørkvik 1999:11ff). Fra de eldste kirkeregnskapene ser det ut til at middelalderkirken var en stavbygning. På 1620-tallet ble det gjennomført større reparasjonsarbeider på den. Denne kirken ble revet i 1635, og en liten tømmerkirke ble bygd litt nordvest for der nåværende kirke står. På begynnelsen av 1880-tallet ble så tømmerkirken revet, og den nåværende kirke reist like ved (med andre ord i sørøst) og ble innviet i 1880. Pr. 1980 hadde Torvastad kirke 4-5 kirkegårder i bruk: Vestre kyrkjegard ved kirken I; den eldste, som ikke ser ut til å være utvidet utover det som skjedde ved nybygging av kirken i 1880; vestre kyrkjegard II på bnr. 11 av Torvastad få titalls meter sørvest for kirken; Minnekyrkjegarden med gamle gravplater rett på sørsiden av kirken; austre kyrkjegard på Mikkelsmyra sør for Munkaskar, opprettet 1898-99; Nordheim kyrkjegard dvs. Vår Frelsers gravlund i Haugesund (Øvrebø 1914, Jubileumsskrift 1980). Vestre kirkegård I, nordvest for nåværende kirke og stedet der de eldre kirkene sto, er fortsatt i bruk. 15. mai 1301 var biskop Arne på visitas på Karmøy og gjorde opp regnskap for prestene på Avaldsnes, Bø, Torvastad og Åkra (DN IV:50). Rundt 1620 var Torvastad hovedkirke med annekser på Haugo/Skåre og Utsira (St.S. 134f). Prestegården Hovland (opprinnelig Haugaland, NG 407), tidligere (gnr. 7) Prestegarden, er nå bnr. 8 av Torvastad, og den må på et tidspunkt være utgått av Torvastad. Både prestegårdstunet og kirken er situert midt i et større gravfelt, av hvilket svært lite er bevart. (kartreferanse: AF 033-5-4).

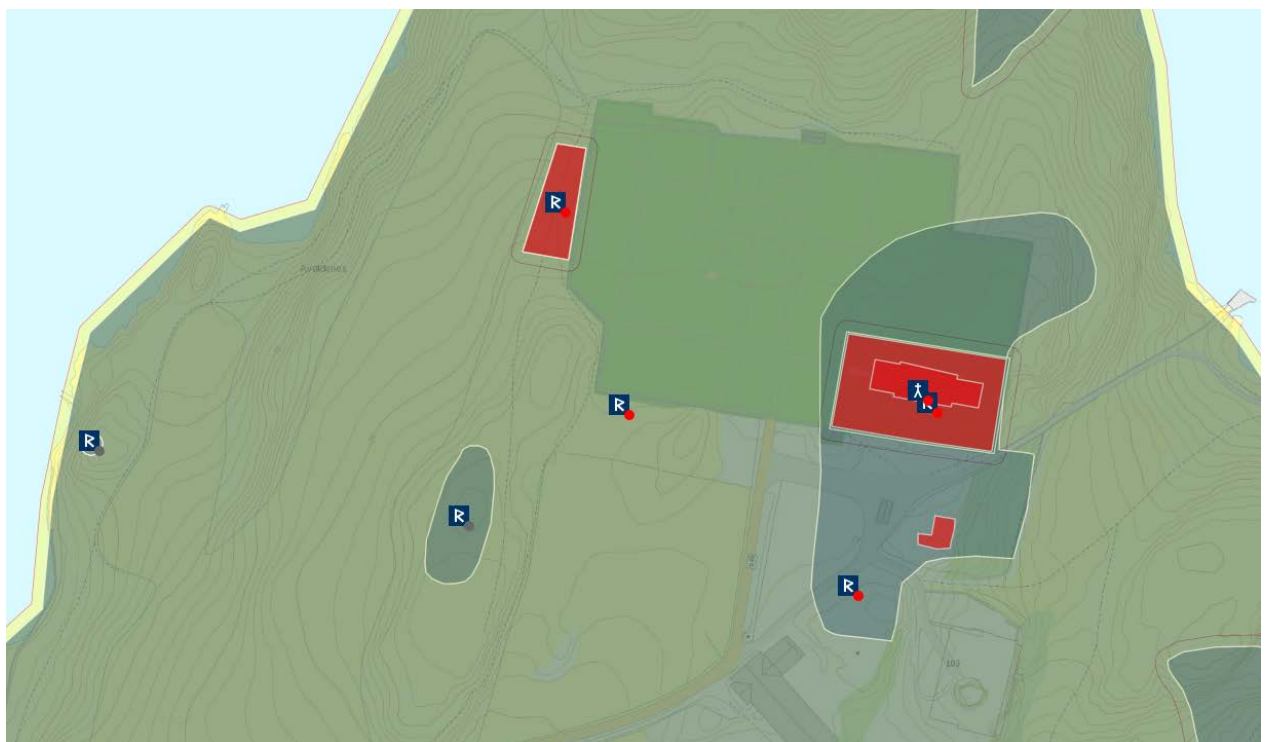
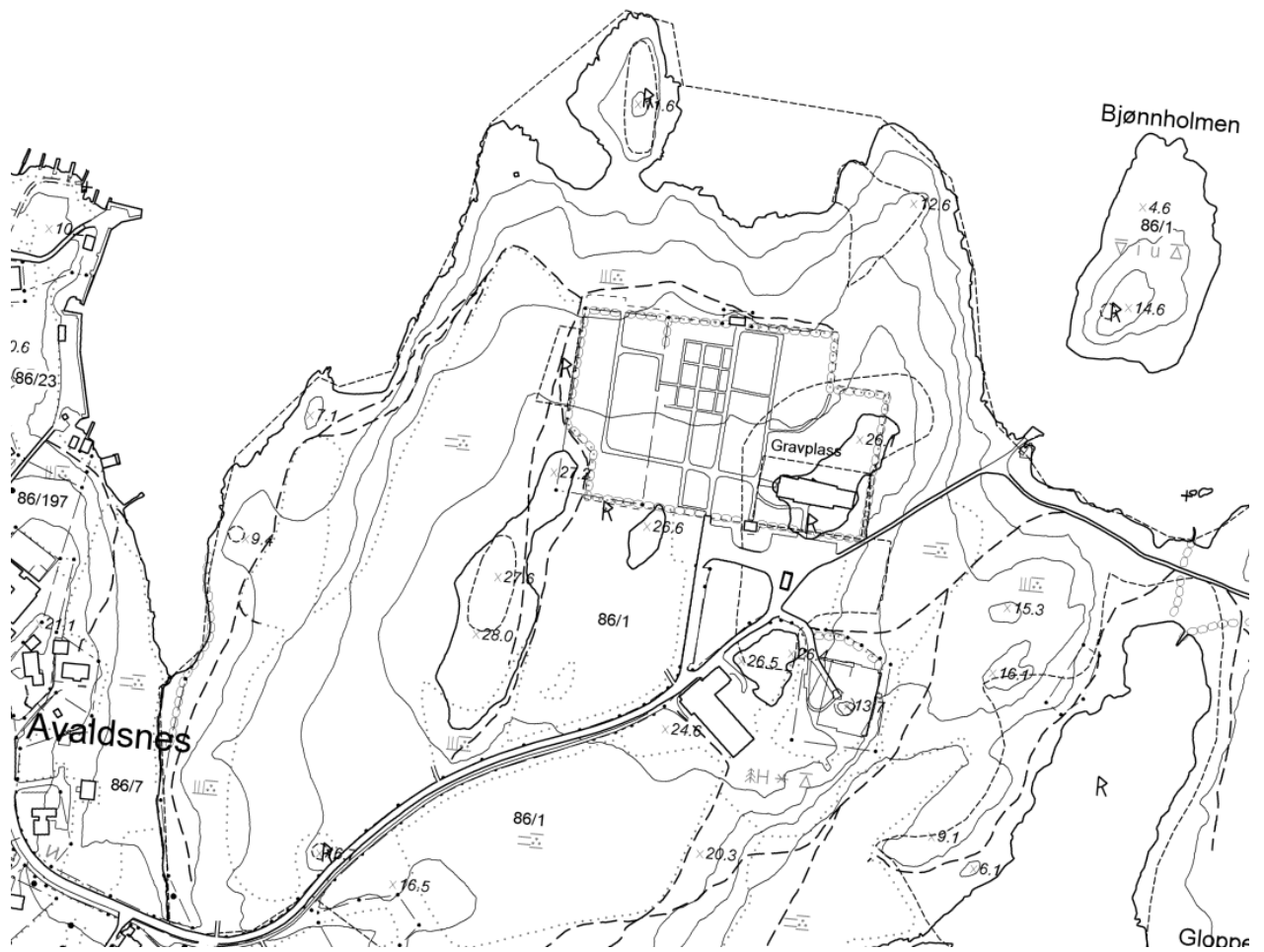

AVALDSNES ST. OLAV (hovedkirke), gnr. 27 (=86) Prestegården (Avaldsnes sogn).
Karmøy kommune.

ID 83833

Ifølge Snorre stod det kirke på (gnr. 86) Avaldsnes allerede tidlig på 1000-tallet: «Kongen og heile allmugen stod inne og lydde messa» (Soga om Olav den heilage, kap. 119). Steinkirken fra rundt 1250 har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor samt et kraftig tårn i vest. Straks sør for koret stod fortsatt rundt 1600 et lite åttekantet kapell, trolig et kapittelhus. I 1599 var kun koret i tilstrekkelig stand til å kunne benyttes for kirkelige handlinger. Kirken ble restaurert og istandsatt i 1839 og på 1920-tallet, og ved den siste anledningen ble tårnet fullstendig nybygd (Lexow 1958:50ff). Det lille kapellet er trolig identisk med hva Daae (1899:105) omtaler som «en anden mindre Stenkirke (Sognekirken)». Kirken ble 1745 beskrevet som en delvis ruin: «Den har været af en meget skjøn, stor og kostbar muret bygning, alt vinkelmæssige vekstene [kleberstein] udi alle hjørner, samt vindueshuller og døre, hvor kanterne inden og uden ere af vekstene indmurede i sirligste orden paa gammel gotisk brugelig bygningsmaade, med adskillige udhugne indhulinger og et højt taarn med vindeltrapper udi af skjønne tilhugne vekstene, dog er den store kirkemur forfallen og uden hvelving og tag». Kleberen skulle være tatt ut i et brudd ved gården Grønhaug i Skåre (de Fine 1870:154). Avaldsnes var gammelt krongods og en av Harald Hårfagres sentralgårder på Sørvestlandet (Bjørkvik 1999, Iversen 2008:21ff m/ref.). Kirken ble i 1305 anerkjent som et av de 14 kongelige kapeller i Norgesriket og i 1308 et av de fire blant disse med prestekollegium (DN I:113, 114). 15. mai 1301 var biskop Arne på visitas på Karmøy og gjorde opp regnskap for prestene på Avaldsnes, Bø, Torvastad og Åkra (DN IV:50). I 1531 var Mikkell Jude, en tro tilhenger av kong Christiern, blitt forlent med det kongelige kapell på Avaldsnes (Daae 1899:59). Rundt 1620 var Avaldsnes hovedkirke i et prestegjeld, men det lå ingen annekser til den (St.S. 132). Avaldsnes kirke og prest hadde store inntekter. Rundt 1350 dro de til sammen ca. 450 mmb i landskyld, og dette store bløpet skyldtes nok kirkens status som kongelig kapell. Til sammenligning disponerte Vang kirke (107 lauper smør) og prest (122 lauper) på Voss mest landskyld av samtlige landskirker i Bergen stift. Deretter kom Kinsarvik (102,5 mmb samlet), Ullensvang (110 mmb), Ulvik (63 mmb) og Hamre (41 mmb) (Bjørkvik 1999:49f). Bjørkvik regner derfor Vang, Avaldsnes, Hamre, Ullensvang og/eller Kinsarvik for hovedkirker. Avaldsnes kirke står på Prestegården hvis opprinnelige navn er Avaldsnes (NG 397). Under prestegården ligger (bnr. 3) Munkhaug, et navn som trolig refererer til bostedsområde for prester i middelalderen. Rett nedenfor kirken i sør er bevart enkelte bygninger fra en eldre prestegård. Kirken er bygd midt i et stort gravfelt, og fortsatt står en drøye 7 m høy bautastein inntil skipets nordvegg. (kartreferanse: AG 032-5-3).

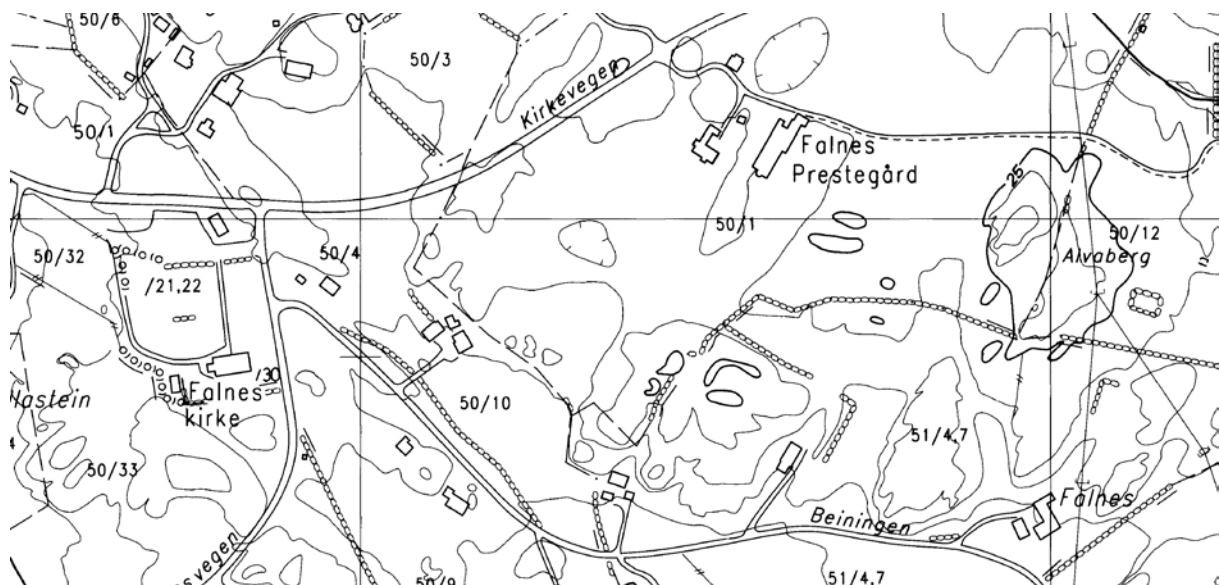

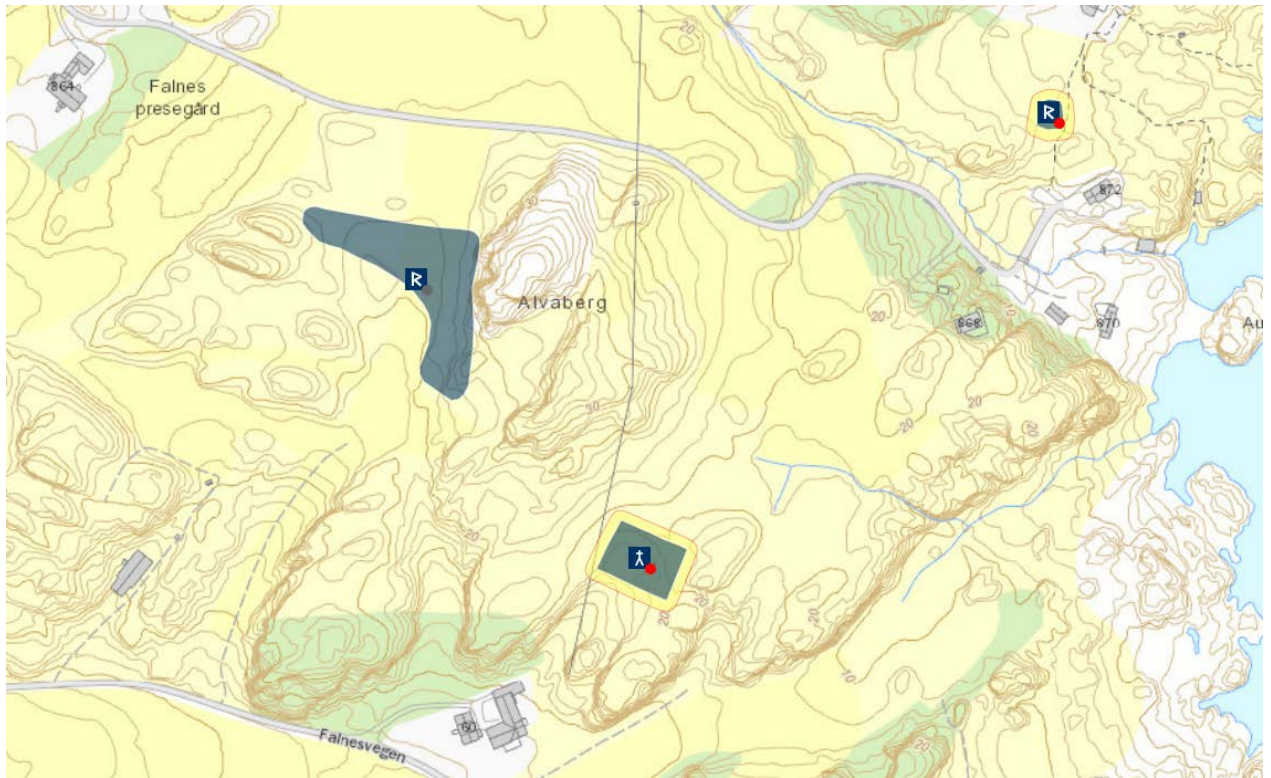

FALNES (hovedkirke), gnr. 50 Prestegården (Falnes sogn). Karmøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 43994

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 50) Prestegården er i 1620 (*Falnes hoffuedkiercke*, St.S. 128), og det er ikke bevart middelalderbrev som omtaler verken kirke, sogn eller prest på Falnes. Kirkestedet er likevel fra middelalderen, i og med at det i 1620 lå landskyld til den fra gårder i eget og flere omliggende sogn (St.S. 130f). Prestegård er skilt ut fra Falnes, rettene Øvre Falnes, i løpet av seinmiddelalderen (jf. NG 388). En kirke bygd 1642-46 sto på bnr. 12 Alvaberg under Prestegård. Rimeligvis sto også middelalderkirken her, en stavbygning. I 1851 ble kirken fra 1646 revet, og det meste av den ble solgt på auksjon. Samme året ble ny kirke, den nåværende på bnr. 21, 22 av Falnes, tatt i bruk (Telhaug 1951, jubileumsskrift 2001). Rundt 1620 var Falnes hovedkirke med annekser på Bokn, Ferkingstad og Åkra (St.S. 128f). Den gamle kirkegården ligger ute i beitemarka 340 m sørøst for tunet på Prestegården, 100 m opp/nordnordøst for tunet på Øvre Falnes og 650 m øst for nåværende kirke. Den er fortsatt intakt men ikke i bruk. Forbi kirken og øst mot prestegården går Kirkevegen. Denne starter over åsen i vest i Skudeneshavn. (kartreferanse: AG 027-5-1).

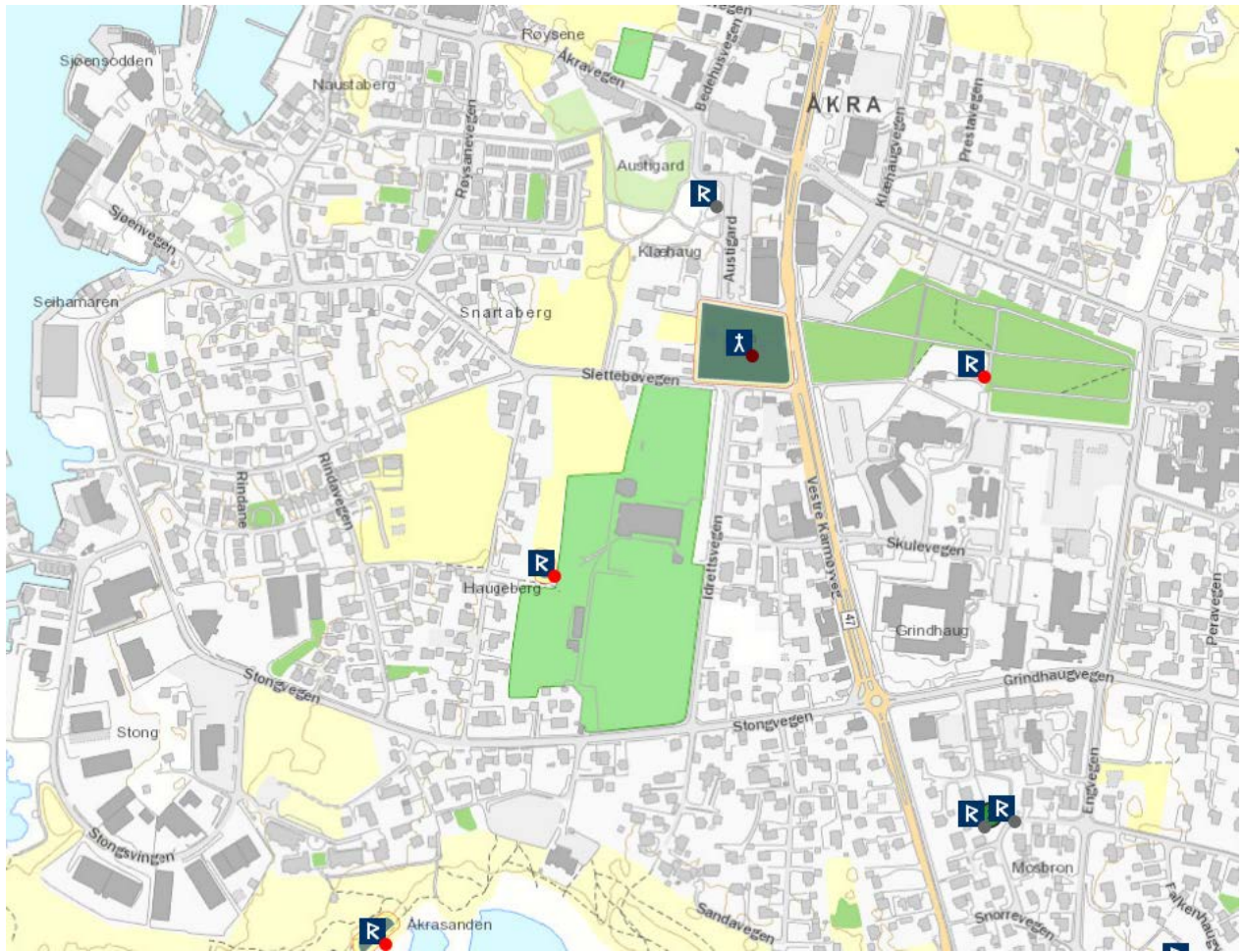

ÅKRE, gnr. 15 Åkra (Åkre sogn). Karmøy kommune.

ID 85953

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 15) Åkra er i 1392 (*Akra kirkio*, DN IV:609), men prest på stedet nevnes allerede i 1301 (*sira Hakon a Akrom*, DN IV:50). Middelalderkirken var trolig en stavbygning. I 1674 omtales en kirke på stedet som meget brøstfeldig, og større reparasjoner gjøres. I løpet av 1820 rives den gamle kirken, som enten er en over årene totalt ombygd stavkirke eller en tømmerkirke reist rundt 1600. Ny kirke – den nåværende – stod ferdig seinere samme år. I 1852 ble kirken forlenget noe mot vest, og i 1899 fikk den tilbygd sakristi i øst (Ytreland 1970). Rundt 1620 var Falnes hovedkirke med annekser på Bokn, Ferkingstad og Åkra (St.S. 128f). I 1908 ble det diskutert kirkegårdsutvidelse, og det ble hevdet at en måtte grave opp «den gamle teigen» – hvilket må bety at nåværende kirke er bygd noe til side for den forrige. Det nevnes samtidig at kirkegården burde utvides vestover, «så kjem heile gravplassen til å hanga saman». I stedet ble kirkegården utvidet østover, på østsida av den gamle veien som tydeligvis gikk tett opp mot kirken i øst (nåværende RV 47). I 1936 ble kirkegården utvidet ytterligere mot øst. Den gamle kirken står fortsatt, men kirkegården gikk ut av bruk i løpet av 1940-årene. Åkra var i seinmiddelalderen i det store og hele odelsgoods (Bjørkvik 1999:14). 15. mai 1301 var biskop Arne på visitas på Karmøy og gjorde opp regnskap for prestene på Avaldsnes, Bø, Torvastad og Åkra (DN IV:50). Kyrkjevegen løper fra stranda og øst opp langs kirkegårdens sørside, og Prestavegen løper fra øst mot kirken på nordsiden. (kartreferanse: AF 030-5-3).

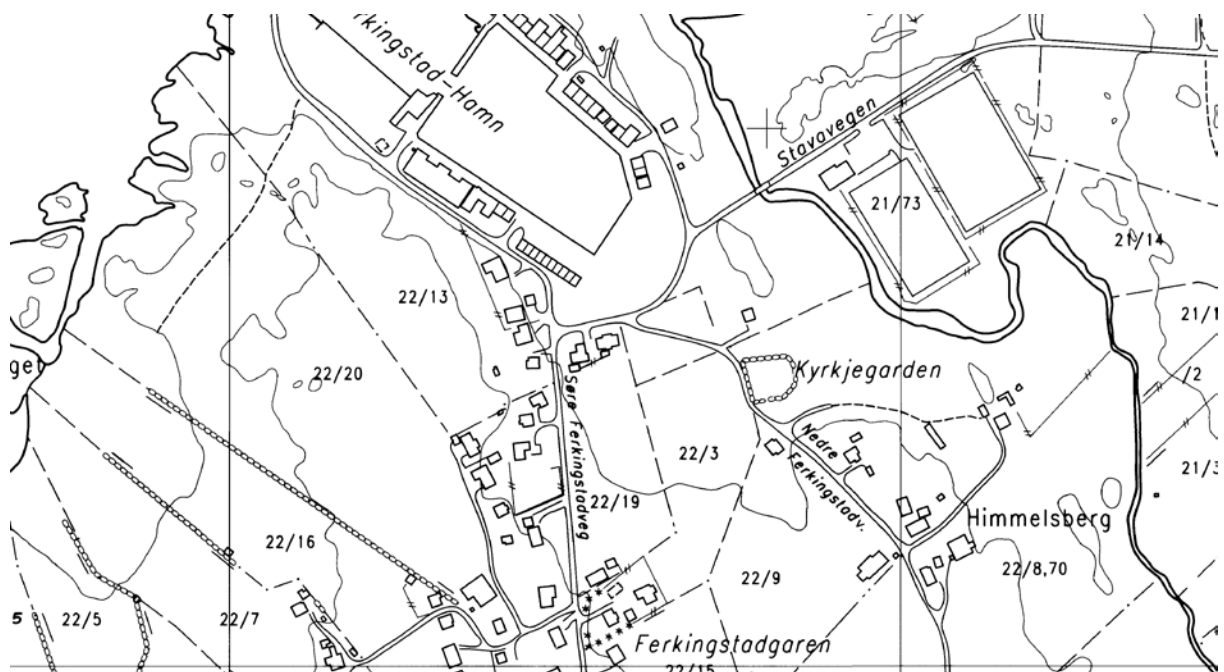

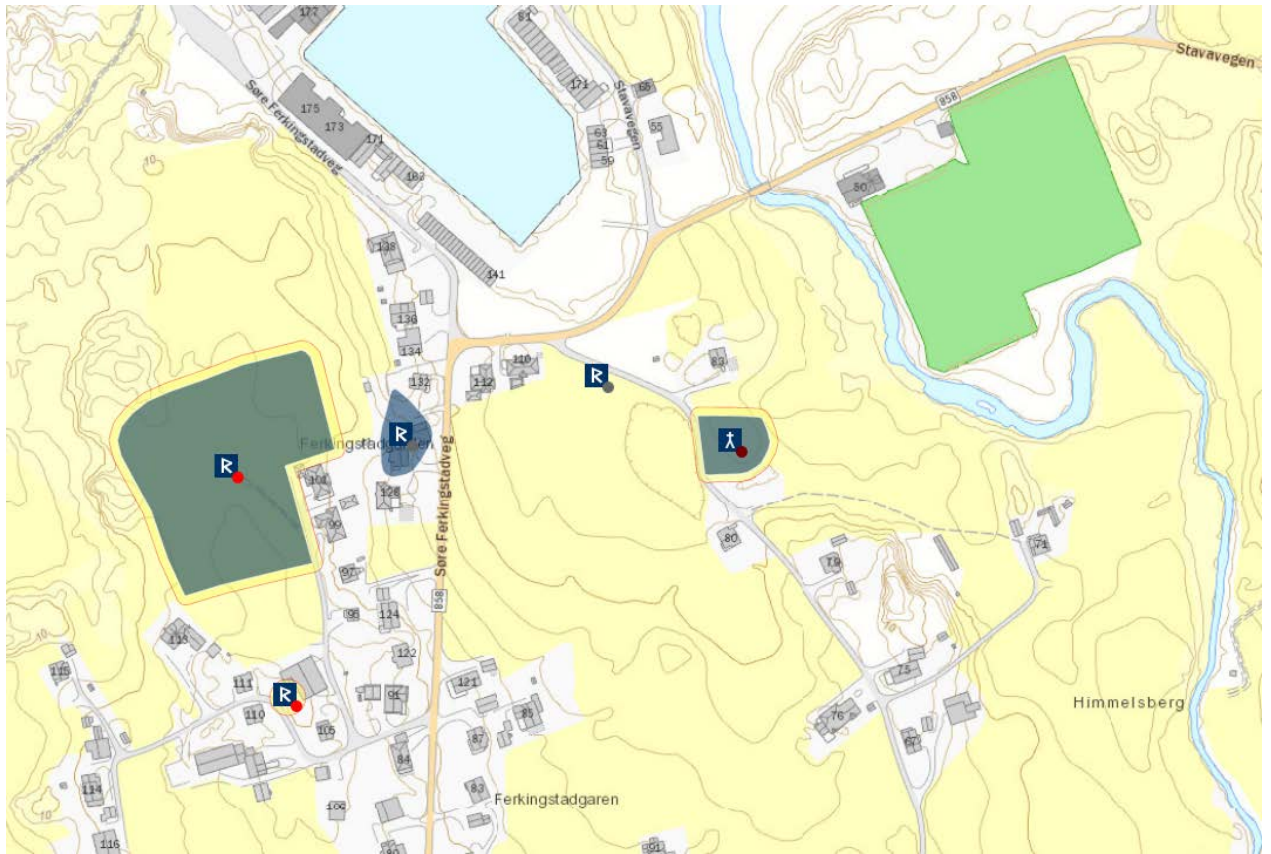

FERKINGSTAD, gnr. 22 Ferkingstad (Ferkingstad sogn). Karmøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 24058

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 22) Ferkingstad er ca. 1620 (*Ferckingstad kiercke*). Det er ikke bevart middelalderbrev som omtaler kirke, sogn eller prest på Ferkingstad, men kirkestedet må likevel være etablert i middelalderen, da deler av dens inventar tidlig på 1600-tallet beskrives som gammelt og slitt. Den eldste kjente kirken stod på bnr. 9 av Ferkingstad, der den opprinnelige runde eller ovale kirkegården fortsatt er bevart men ikke i bruk. Ny kirke ble bygd før ca. 1600, og denne ble revet da nåværende kirke sto ferdig i 1853 (Bakkevig 1934). Denne står trolig enten på (25) Langåker eller (26) Kvilhaug, 2,5 kilometer sør for Ferkingstad. Rundt 1620 var Falnes hovedkirke med annekser på Bokn, Ferkingstad og Åkra (St.S. 128f). I seinmiddelalderen lå gården Ferkingstad i heleie til Utstein kloster (Bjørkvik 1999:11). Ferkingstad er nabogård i sør til kirkestedsgården Åkra. Kirken ble trolig reist i et gravfelt, da en bauta som nå er reist i kirkegårdens nordvesthjørne tidligere lå inntil kirkegårdsmuren på utsiden. «Daa dei bygde kyrkja paa Fertingstad, var det strid um kvar dei skulde setja ho. Sume vilde hava ho attmed Fertingstadtunet, og der tok dei til aa byggja. Timberet var fram-kome, muren var ferdug og grunnstokkarne lagde. Men so var det sume som helst vilde hava kyrkja lenger uppe, mest attmed Himmelberget [22/8, 70 Himmelsberg], og ei natt vart grunnstokkarne flutte dit. Dei trudde det var underjordiske som hadde gjort det, og torde ikkje gjera annleis en dei vilde hava det, og so fekk dei flutt timberet og bygde kyrkja attmed Himmelberget, der som kyrkjegarden enno er» (Folkeminne frå Rogaland, Bind 2, Norsk Folkeminnelag nr. 26, Oslo 1931). Muligens kan dette flyttingssagnet være en antydning om at kirkestedet er blitt flyttet innenfor Ferkingstads gårdsvall i løpet av middelalderen. (kartreferanse: AF 029-5-1).

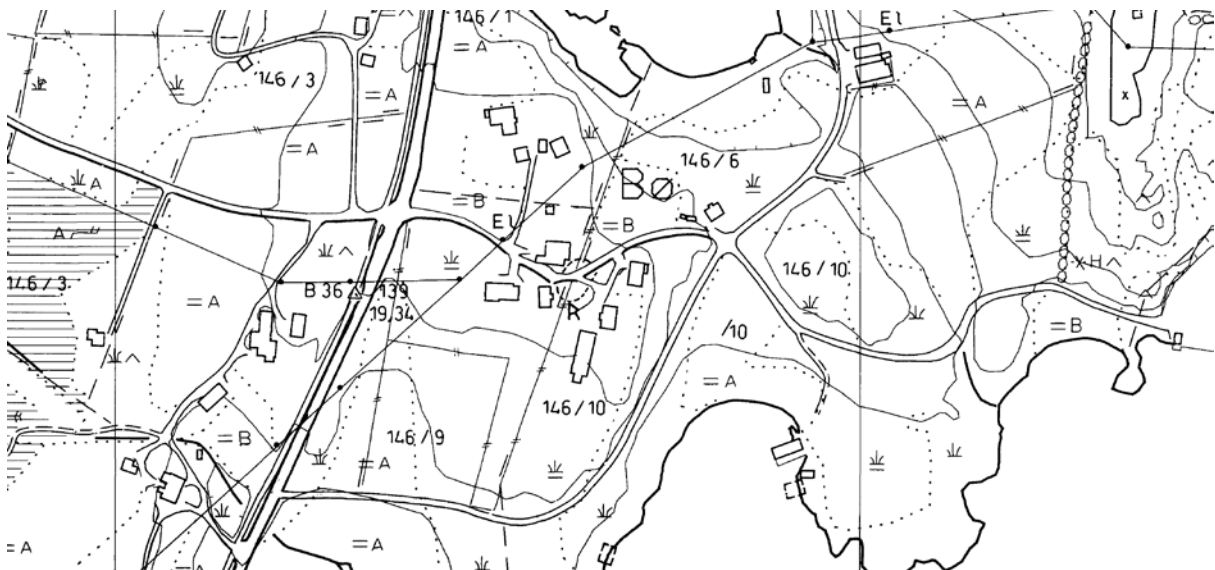

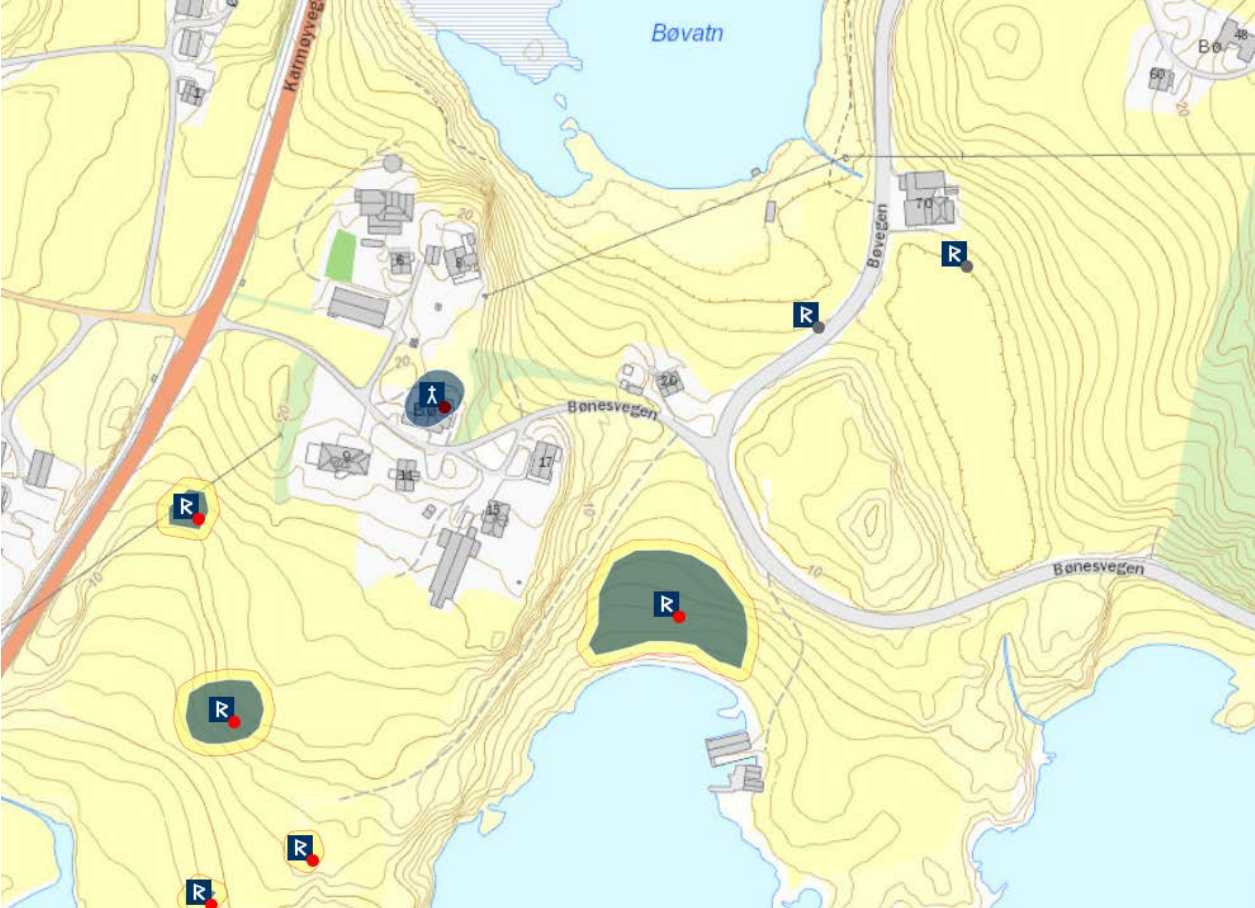

BØ, gnr. 22 (=146) Bø (Torvestad sogn). Karmøy kommune. Nedlagt kirkested.

ID 24508

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 146) Bø er i 1301. Da var Stavangerbiskop Arne på visitas på Karmøy, og ifølge regnskapene hadde da *sira Sigurðr j Bø* 12 øre og 3 kyr til gode fra kirken til prestebordet (DN IV:50). 15 år seinere vitnet *Nicholas prestr j Boe* at han sammen med sira Halgeir på Torvestad hadde vært til stede i kapitelsalen i klosteret hos munkene på Halsnøy da et brev ble lest opp (DN IV:114). Deretter blir det helt tyst om kirken på Bø, og den er heller ikke nevnt i biskopens jordebok Grågås rundt 1620 og var rimeligvis nedlagt ved dette tidspunkt. Den nedlagte kirkegården ligger i dag midt i gårdstunet på Bø men uten synlige markeringer i terrenget. Trolig viser en rune-R på ØK til stedet. Så seint som i 1780-90 årene var ruinene fortsatt godt synlige. Da var det forhøyninger etter graver både inne i og utenfor ruinen (Øvrebø 1914). Kirken var bygd av stein (med kleberkvader kun i veggåpningene?) og hadde ut fra opplysninger om de få rester som ennå fantes på 1840-tallet trolig rektangulært grunnplan (Lexow 1958:36f). Ved siden av Avaldsnes var Bø sentralgården ved Karmsundet, og den var adelsgods (Trond Benkestokk, død 1558) til langt opp i tid, og Bø er stedet der skipsgraven Grønhaug ligger (Bjørkvik 1999:11). 15. mai 1301 var biskop Arne på visitas på Karmøy og gjorde opp regnskap for prestene på Avaldsnes, Bø, Torvestad og Åkra (DN IV:50). «Paa garden Bø skal ha stade ei kyrkja. Der er nokre likkistesteinar som tyder paa at det er so. Eit stykke nedanfy Bø fann dei ikring 1880 ein stor kjellar under jordi. Nede i kjellaren stod tvo urnor; men dei vart til mold so snart folk kom nære deim. Dess umfram var det nokre brende bein» (Folkeminne frå Rogaland, bind 2, 1931). (kartreferanse: AG 032-5-1).

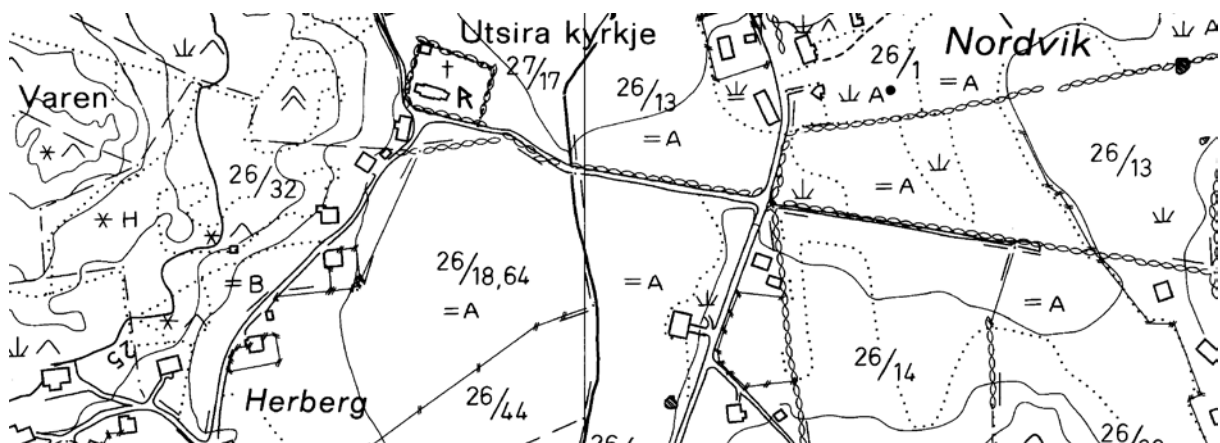

UTSIRA KOMMUNE

UTSIRA, gnr. 26 Austreim (Utsira sogn). Utsira kommune.

ID 85734

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 26) Nordvik på Utsira er ca. 1620 (*Vdsirre kiercke*), (St.S. 135), men det er liten tvil om at det var kirke der også tidligere. Utsira lå i seinmiddelalderen til Halsnøy kloster (Bjørkvik 1999:11), og rundt 1620 het det at klosteret da tok all tienden av fiskerbøndene der ute: «*Dette er it armtt fiischeleyer*». Kirken hadde da verken inventar eller ornamenter, het det (St.S. 135f). Til samme tid var Torvastad hovedkirke med annekser på Haugo/Skåre og Utsira (St.S. 134f). I 1704 ble kirken betjent fra Torvastad, og presten hadde med seg egen bibel. I 1704 skjedde et større reparasjonsarbeid, og ut fra beskrivelsen ser det ut til at kirken da var en liten laftebygning i tømmer. Denne ble i 1785 blitt erstattet av ny kirke, hvilken i hovedsak fortsatt står. Hele øya lå til Halsnøy kloster og var således trolig gammelt krongods (Svendsen & Erslund 2000:67ff, 186ff, 676ff). Den gamle gravplassen rundt kirken ser ut til å ha gått ut av bruk på 1970-tallet. Om lag 350 meten mot sør ligger en yngre gravplass. Nordvest for kirken, ute på odden, heter det Krossbarmen, Krossbergsvika og Krossbergsskjeret, vel en referanse til et tidligere kors i friluft. 1745 bodde det på Utsira «13 bønder og staar en liden kirke, hvori holdes 3 gange om aaret prædiken, nemlig St. Hans, Mikels og midfaste tider» (de Fine 1870:155). Ifølge utenlandske kilder skal en irsk eremitt i middelalderen ha bosatt seg på Utsira og bygget et lite kapell her (Svendsen & Erslund 2000:68, note 73). (kartreferanse: AC 031-5-4).

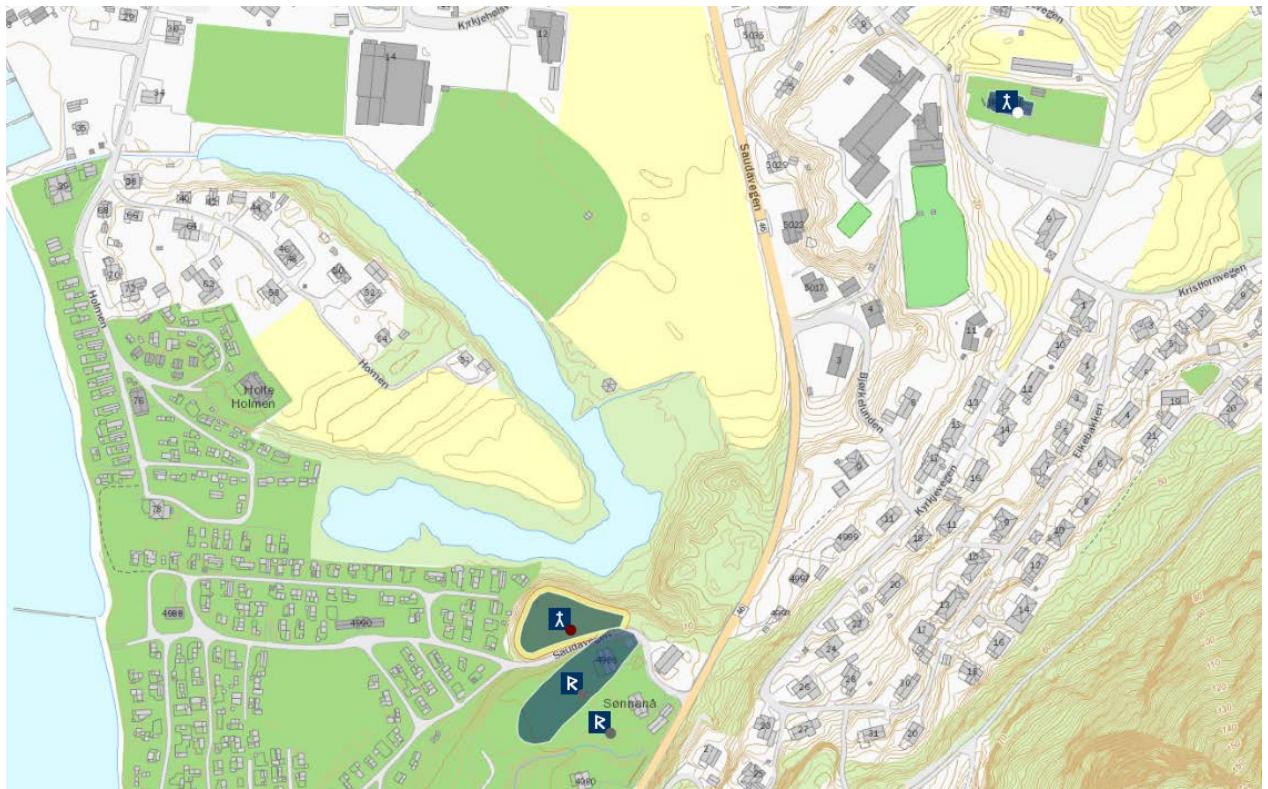
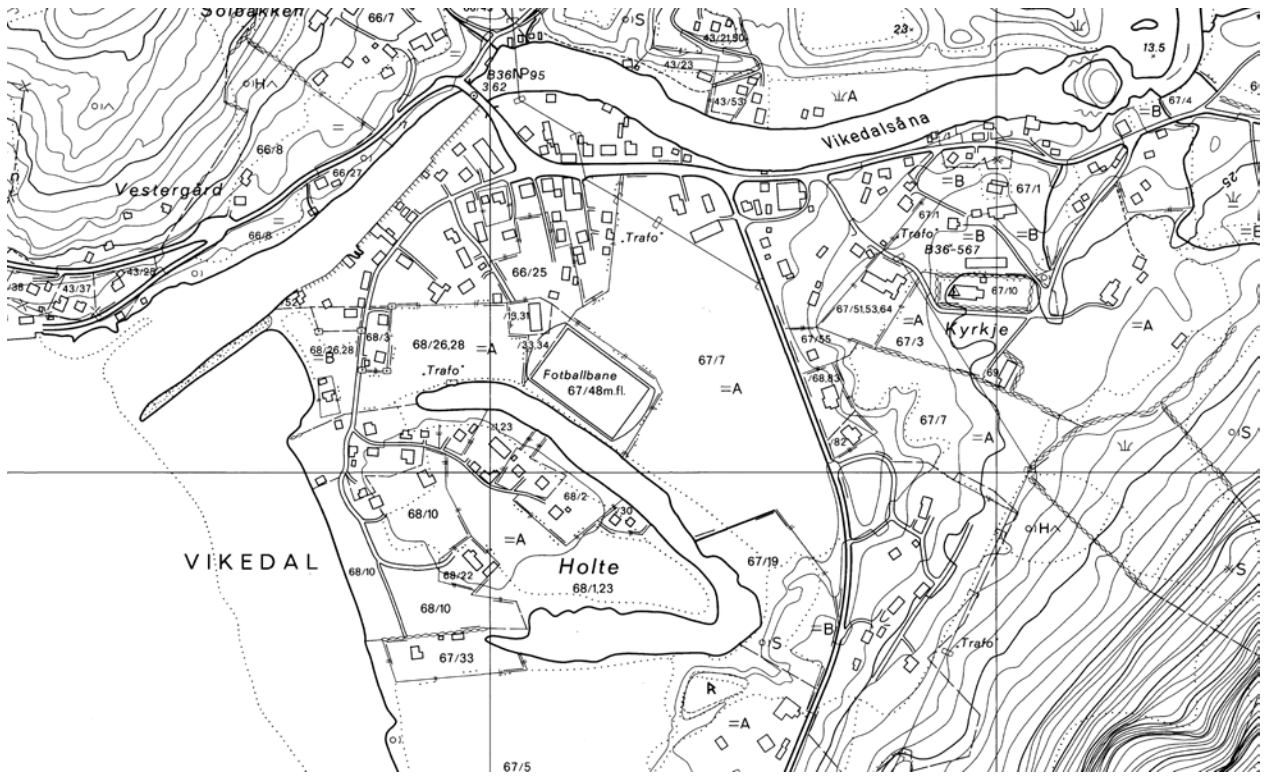

VINDAFJORD KOMMUNE

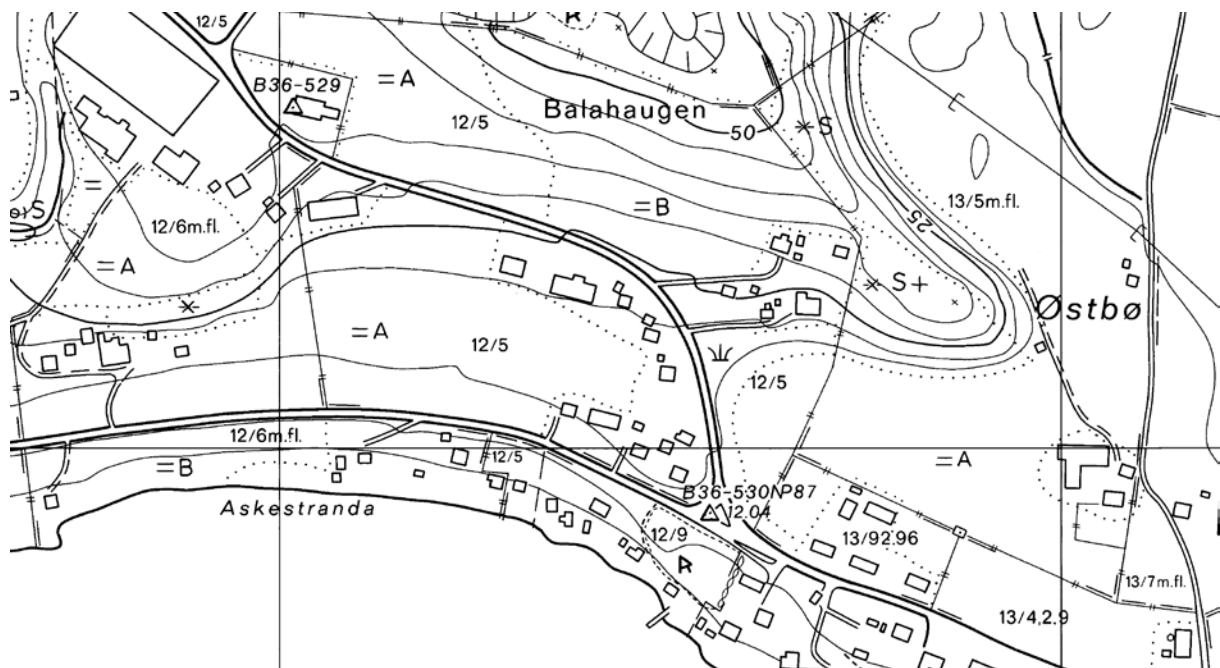
VIKEDAL [gamle] (**hovedkirke**), gnr. 67 Sønnanå (Vikedal sogn). Vindafjord kommune. ID 72610

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 67) Sønnanå er i 1534 (*Wigedalz kirkio*, DN III:1134), sognet nevnes 100 år tidligere (DN III:1134) og prest allerede i 1311 (*sira Halwarðr j Uika dale*, DN IV:90). Dessuten er bevart kummen av en døpefont i kleber fra 1100-tallet (Solhaug 2001:104). Middelalderkirken ser ut til å ha vært en stavkirke. På 1620-tallet gjennomgikk denne en større reparasjon, og i 1670 ble den revet. Den nye kirken ble på slutten av 1820-tallet, samt i 1834 etter lynnedslag, kraftig reparert. I 1881 stod ny kirke, den nåværende, ferdig til vigsling, og gammelkirken ble revet 1883. Stiftsdireksjonen ga i 1880 løyve til nybygg «paa dertil udseet tomt paa gaarden Søndena, og at der sammesteds tillades anlagt en Begravelsesplads af lovbefalet Størrelse». Både den gamle og den nye gravplassen ble benyttet etter 1881 (Dybdal-Holthe 1981). Det framgår ikke av litteraturen nøyaktig hvor de eldre kirkene sto, og hvorvidt dette er langt fra der nykirken ble reist. Nåværende kirke står på Sønnanå på sørsiden av Vikadalsåna der denne munner ut i Osavika, rett øst for Opsalsfossen. Likevel er det klart, ut fra lokale informanter, at de eldre kirkene sto om lag 500 m sørvest for den nåværende og nær ved elvemunningen, på en elveterrasse merket med rune-R på ØK. På et tidlig tidspunkt har hele dalføret opp fra Osavika vært én gård med navnet Vik (jfr. NG 278), og der Sunnanå ble navnet på den bruksenheten der kirken ble reist, mens Vikedal som navn på kirkestedet fra ca. 1300 og utover er trolig et bygdenavn. Bruket Sunnanå ble på slutten av 1200-tallet gitt domkirken i Stavanger av adelsmannen «herr Sigurd» (DN II:31). Som sedvane var ble gården bygslet bort i fellesskap mellom biskopen og kannikene, noe som snart viste seg å være upraktisk da ingen av partene vedlikeholdt bygningsmassen. Dette gjorde det vanskelig å bygsle bort gården, og i 1319 makeskiftet partene slik at biskopen fikk Sunnanå mot at kannikene fikk hans rettigheter i gården Hanekam (DN III:116). Prestegården ble ca. 1620 kalt *Hallingstad phræstegaard* (St.S. 116), og også denne bør ha vært part av Vik. Rundt 1620 var Vikedal hovedkirke med annekser på Sandeid og Imsland (St.S. 114f). Nåværende Prestagarden utgjør Hallingstad nedre. En *Hælghi a Haddingsstodom* er nevnt 1311 som en av flere takstmenn i konflikten rundt laksefisket nær Sand i Jelsa prestegjeld, sammen med *sira Þorgæir a Sandom*, *sira Halwarðr j Uika dale*, *Pettar a Uppsalum*, *Sighurdr a Biarkhaugum oc Ogmundr j Hoggvande vik* (DN IV:90) – samtlige kjente størrelser i samtiden. Muligens kan denne Helge på Hallingstad eller en av hans etterkommere ha gitt halve gården til presten i Vikedal til bruk som prestegård. Med utgangspunkt i et brev fra 1534 (DN III:1134) antar Rygh at kirken var viet jomfru Maria (NG 278). I brevet nevnes det kun at kirken hadde et Mariaalter og at det lå inntekter til dette i form av landskyld (*iomffru Maria y Wigedalz kirke eygher ther [i nedre Holte] xviii marcke bool wdy thet fysket oc landskildh fore*), hvilket ikke nødvendigvis betyr at kirken var dedisert denne helgenen. Rundt 1620 var Vikedal hovedkirke med annekser på Sandeid og Imsland (St.S. 114f). Kirkens kleberfont ble i sin tid benyttet som vasstro under en slipestein på Sunnanå, og den gamle alterplata i stein lå lenge som trappestein foran sakristiet (Dybdal-Holthe 1981:16). Rett opp/sørøst for kirken heter det Preståsen. (kartreferanse: AM 035-5-2).

SANDEID [gamle], gnr. 12 Vestbø (Sandeid sogn). Vindafjord kommune. Nedlagt kirkested.
ID 66056

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 12) Vestabø er i 1425 (*Sanda kirkiu*, DN IV:826), men prest ved kirken nevnes allerede i 1311 (*sira Þorgæir a Sandom*, DN IV:90), og fra kirken er bevart et krusifiks fra rundt 1200 (Lærdal 1979:16). Rundt 1620 var Vikedal hovedkirke med annekser på Sandeid og Imsland (St.S. 114f). Gården som Vestbø og Østbø er utgått av het Sand: «Den nu alm. brugte Benævnelse paa Sognet forud-sætter en ældre Form *Sand(a)eið, sms. af det nævnte Gaardnavn og eið n.» (NG 273). Middelalderkirken sto på Vestbø nede på strandvollen på grensen mot (13) Austbø og var en stavkirke. Denne fikk nytt kor i laftet tømmer i 1628. I 1814 ble den gamle kirken erstattet av en langkirke i tømmer, og denne ble på 1850-tallet forlenget mot vest. I 1906 ble tømmerkirken revet etter at ny kirke var blitt vigslet i 1904. Denne var bygd om lag 400 m mot nordvest på samme gårds grunn. Da kirken ble revet i 1906 ble det funnet en rekke mynter under golvet, de eldste fra slutten av 1200-tallet (Lærdal 1979). Inne på kirkegården, på parsellen (12/90) under Vestbø, sto fram til ca. 1990 en fallosstein og et steinkors. Tidligere sto det flere gamle steinkors uten innskrift på kirkegården, men i dag er kun ett bevart. På (14-16) Helgevoll sto tidligere et steinkors som skiftestein mellom Midt- og Nord-Helgevoll (Lærdal 1979:7f). Disse korsene kan ha blitt satt opp som hjørnemarkører da kirkegården i sin tid ble etablert og velsignet. (kartreferanse: AM 036-5-1).

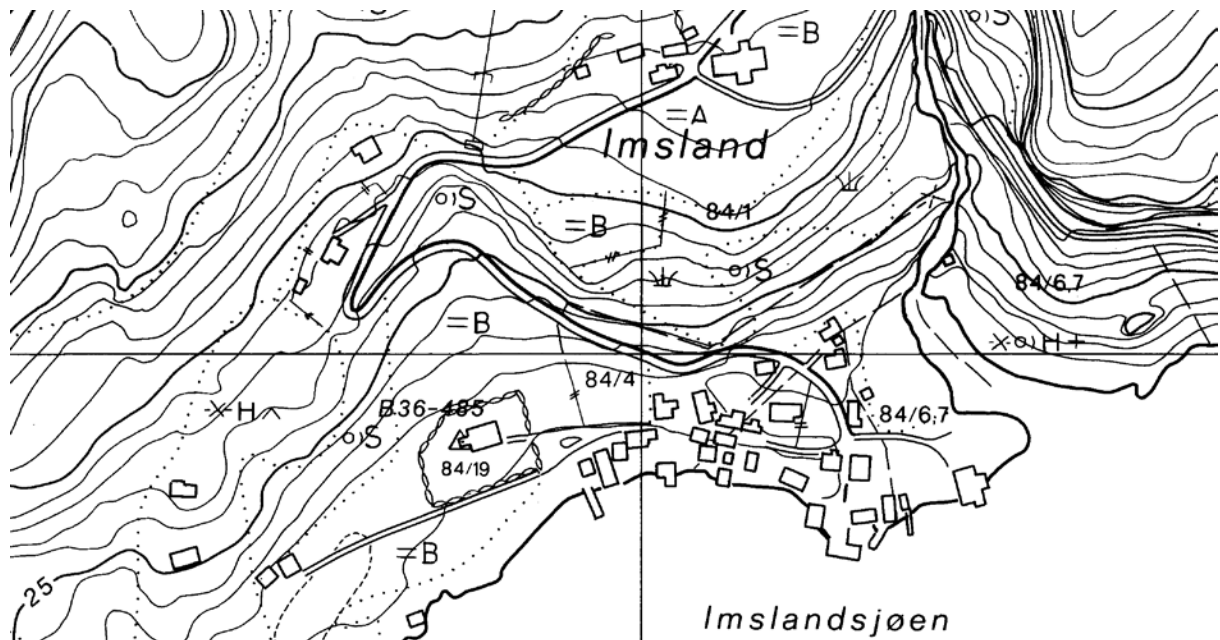

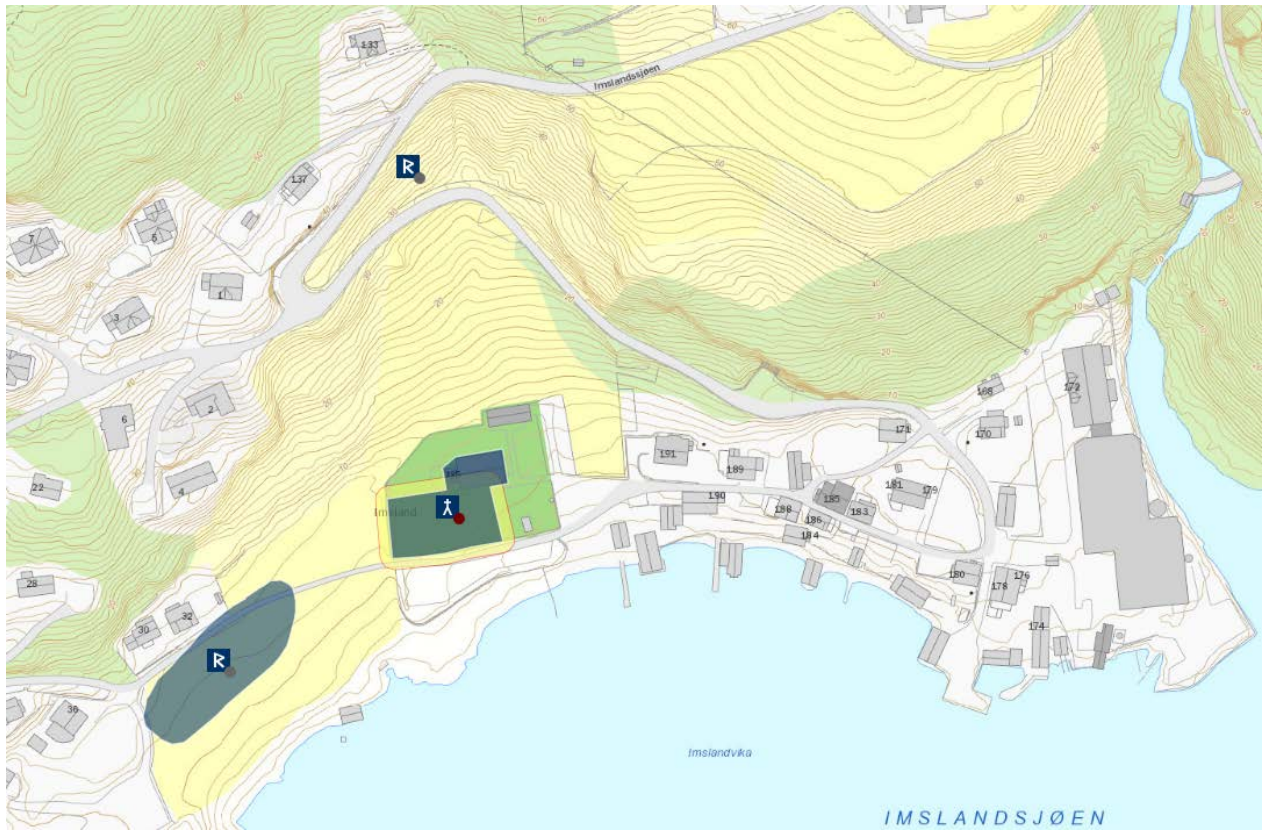
IMSLAND, gnr. 84 Imsland (Imsland sogn). Vindafjord kommune.

ID 84715

Eldste og eneste omtale av en kirke på (gnr. 84) Imsland er ca. 1620 (*Jmszland*). Kirken dro på dette tidspunktet landskyld av gårder i eget og andre nærliggende sogn, så gården må da ha vært kirkested allerede i flere hundre år. Til samme tid var Vikedal hovedkirke med annekser på Sandeid og Imsland (St.S. 114f). At Imsland kirke da hadde landskyldinntekter av gårder i Imsland, Jelsa, Vikedal og Sandeid sogn, antyder at Imsland kirke i en periode i seinmiddelalderen kan ha vært hovedkirke før Vikedal kirke fikk den rollen.

Middelalderkirken var en stavkirke med svalgang uten tårn. På 1670-tallet ble ny kirke, en liten langkirke i tømmer, reist på samme tuftsted som den eldre etter at denne var falt ned. Nåværende kirke ble bygd 1861, og året etter ble gammelkirken revet og solgt. Kirkegården var blitt utvidet samtidig med nybyggingen, og i 1959 ble den igjen utvidet (Jubileumshefte s. 5f). Nåværende kirke ser således ut til å være reist noe til side for det gamle tuftstedet. Kirken står på ei slette nede ved Vindafjorden der elva fra Ølmedalsvatnet munner ut. (kartreferanse: AN 035-5-3).

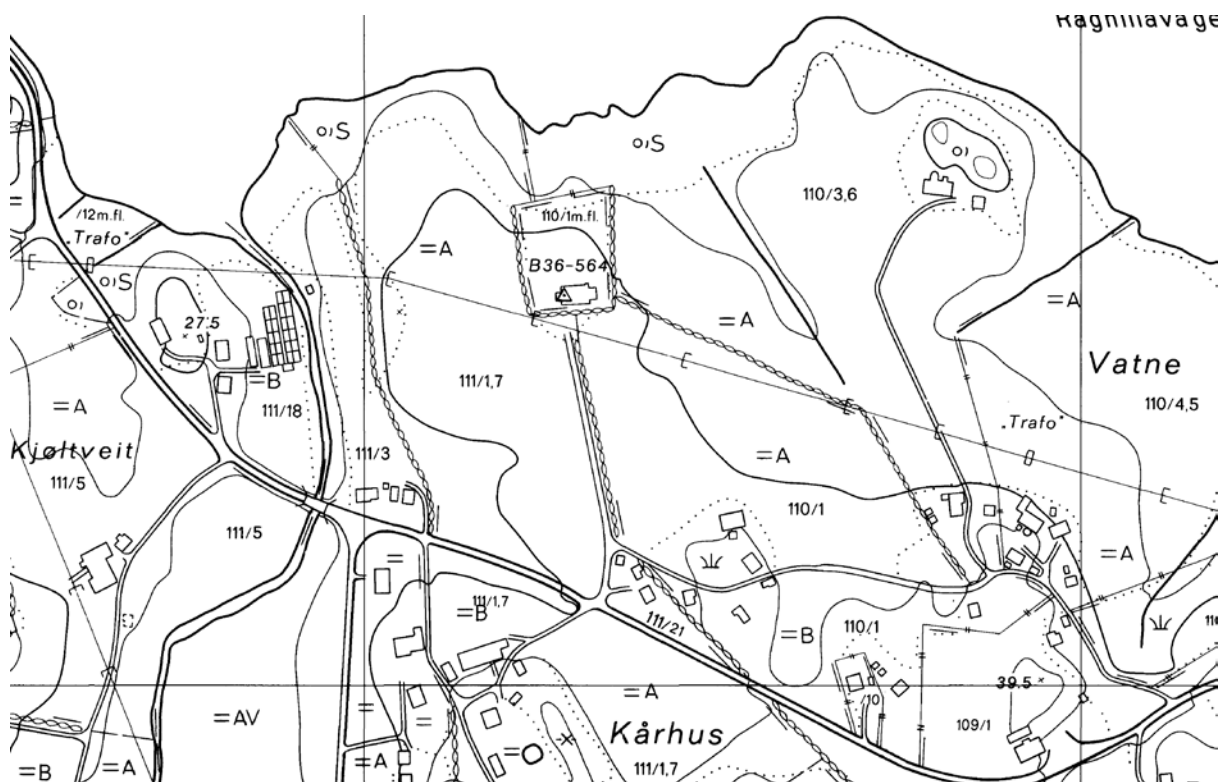

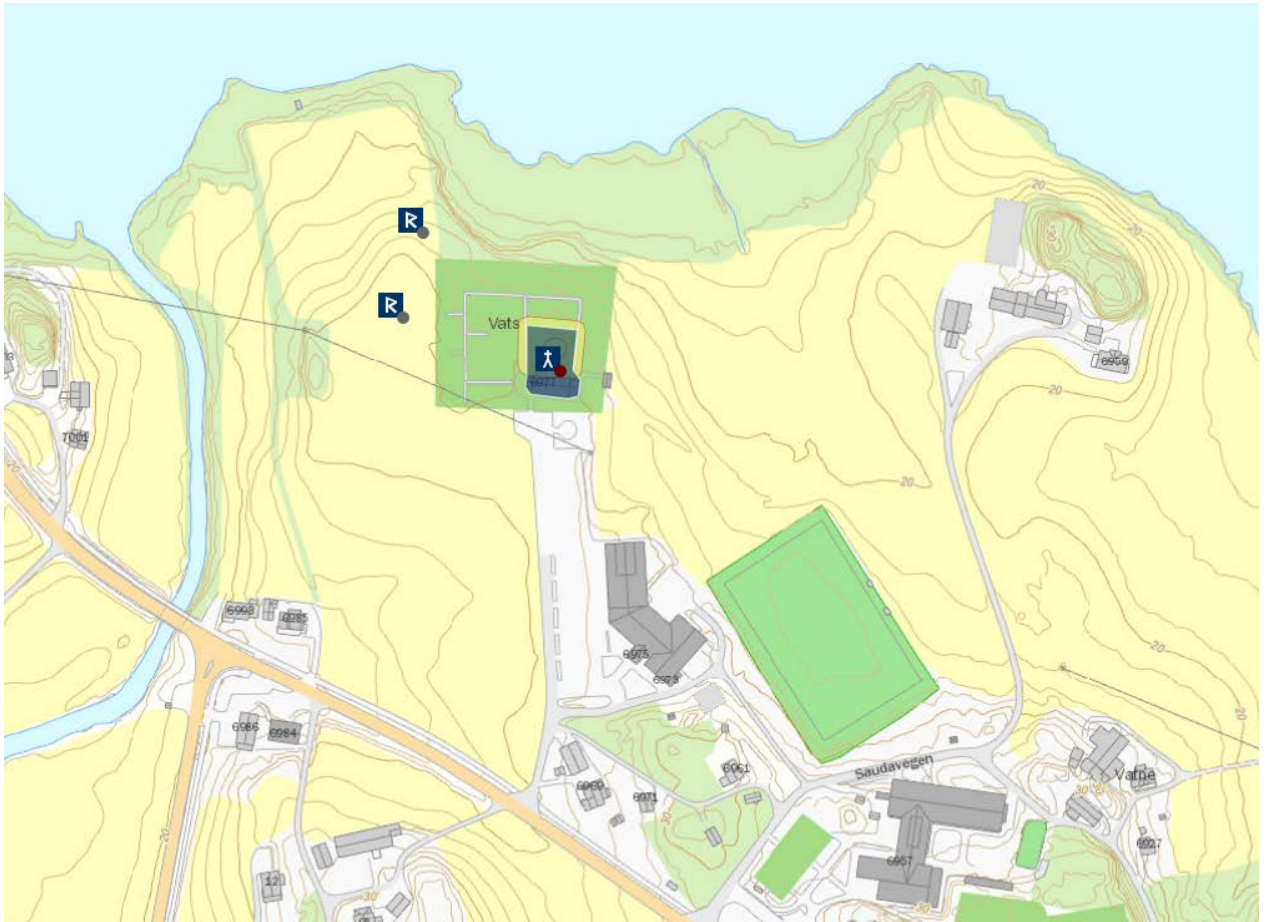

VATS, gnr. 110 Vatne (Vats sogn). Vindafjord kommune.

ID 85784

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 110) Vats er i 1328 (*ecclesia de Aam*, PN 25), men sognet nevnes få år tidligere, i 1319 (*parochia de Waten*, DN XXI:22). I tillegg er bevart fra kirken kummen fra en døpefont i kleber, datert til 1100-tallet (Solhaug 2001:100). Nåværende kirke ble vigslet i 1855. Den ble reist inntil/på sørsiden av den eldre kirken fra ca. 1640, og som muligens kan ha vært kun en «reparasjon» av en eldre stavkirke: Et nytt skip kan ha blitt føyd til i vest, mens det tidligere skip ble kor og koret sakristi (Eidhammer 1955:14ff). Rundt 1620 var Skjold hovedkirke med annekser på Vats og Tysfjord (St.S. 122f). Den eneste landskyldrettigheten kirken da hadde var 1,5 pund korn fra kirkestedsgården Vats, noe som antyder at kirken opprinnelig ble reist som en høgendeskirke for gårdeieren og menneskene på gårdene i nærområdet. Fra kirkegården er det bevart et middelaldersk (?) hjulkors i kleber. Kirke og kirkegård står midt over skillet mellom (110) Vatne og (111) Kårhus. Benevnelsen *Aam* i 1328 bør forstås som et bygdenavn (NG 448) eller også navnet på en gammel storenhet som omfattet gårdene mellom Vatsvatnet og Vatsfjorden (jf. Dybdal-Holthe 1984). På Åm er det gravd ut en gravhaug fra folkevandringstid, og gården regnes for å ha vært den sentrale gården i bygda i jernalderen (Eidhammer 1955:5). Grensen mellom Eide og Åm går langs Biskopbekken. (kartreferanse: AL 035-5-1).

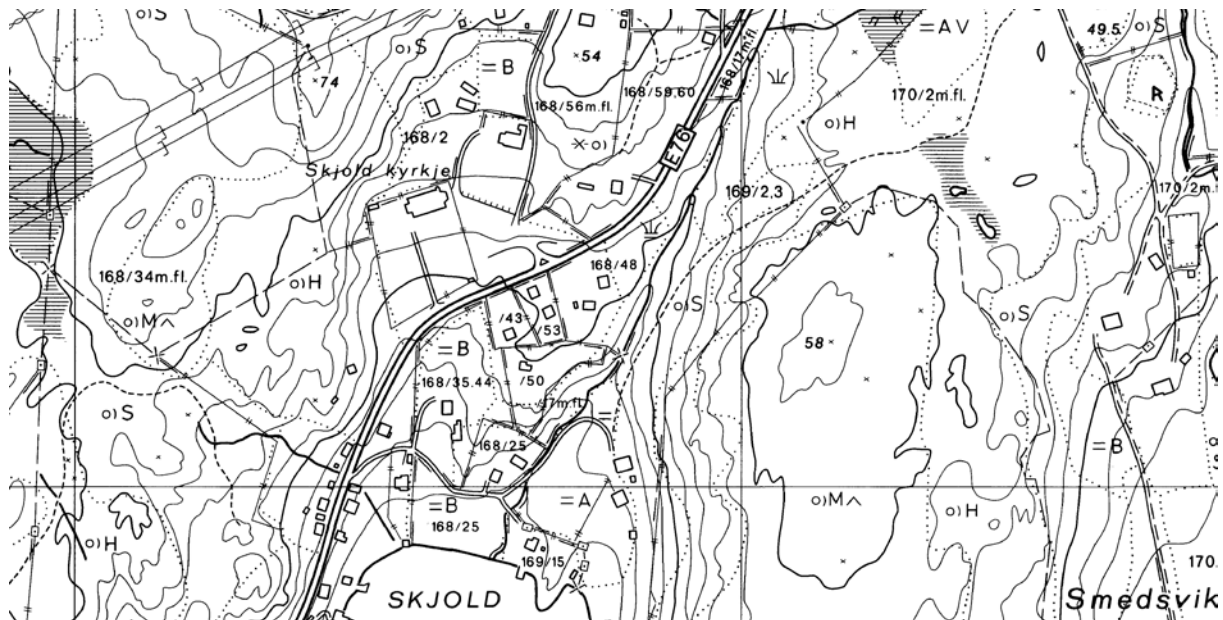

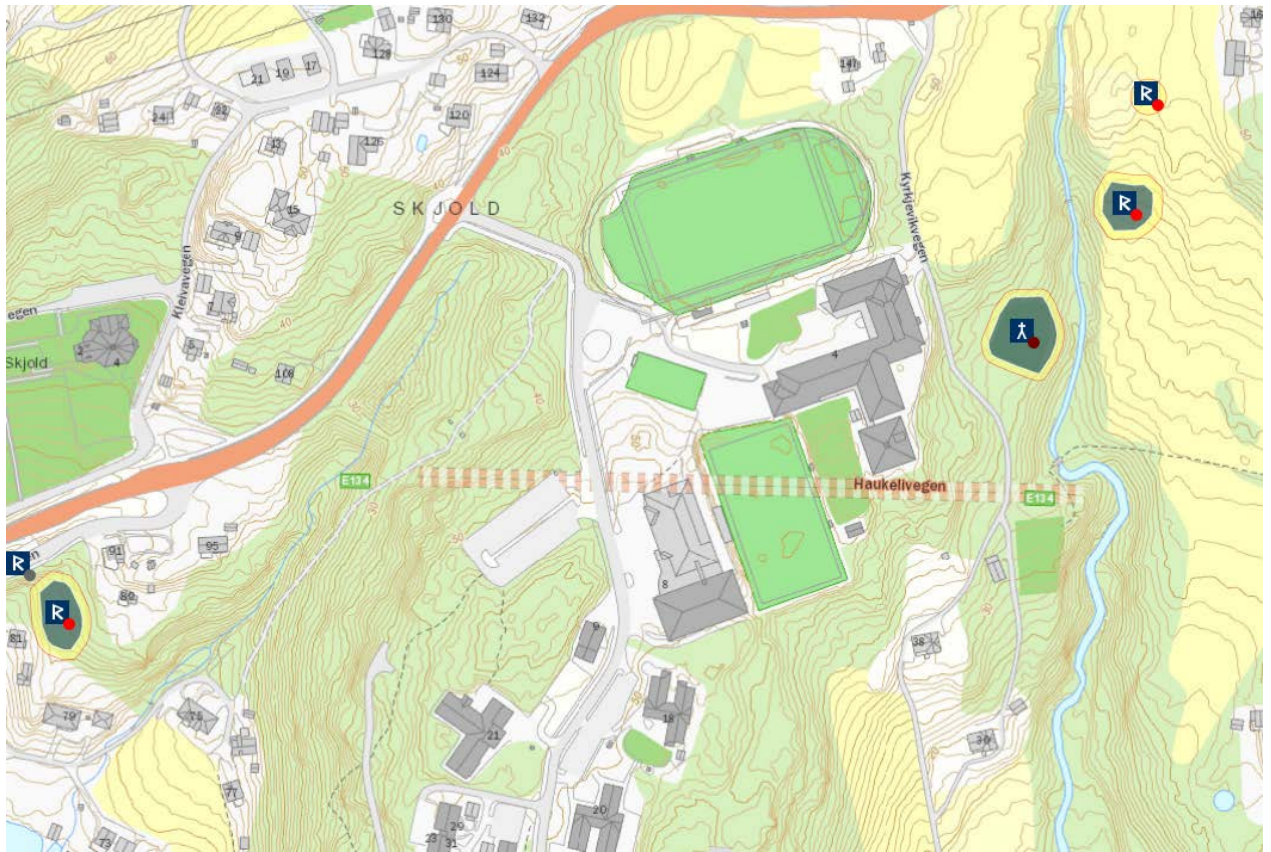

SKJOLD (SMEDSVIK, hovedkirke), gnr. 62 (=170) Smedsvik (Skjold sogn). Vindafjord kommune [tidligere Ølen kommune i Hordaland].

ID 72607

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 170) Smedsvik er i 1322 (*Sundzuikr kirkiu*, DN II:147). Middelalderkirken – trolig en stavbygning – ble rundt 1645 erstattet med en tømmerkirke med korsformet grunnplan. Denne stod midt på «den øvste av dei to gamle kyrkjegardane». I 1768 ble denne kirken mer eller mindre demontert og totalrenovert. Våren 1888 ble så korskirken revet, fordelt i porsjoner og solgt på auksjon. Ny kirke sto i 1887 ferdig på (168) Skjold prestegard, om lag 500 m vest for stedet for gammelkirken (Østrem 1987:15ff, Kyrkjeblad 1962:2). Rundt 1620 var Skjold hovedkirke med annekser på Vats og Tysfjord (St.S. 122f). Til samme tid lå Smedsvik som ødegård under prestegården, og sistnevntes opprinnelige navn er Skjold. Ifølge Rygh skal *Sundzuikr/Sunsuik* (DN II:147, V:357) være feillesing for *Smidzuikr/Smisuik* (NG 443). Mot slutten av middelalderen må Skjold kirke ha hatt et visst ry, for den eide da rettigheter i avkastning fra gårder i ni sogn – så langt nord som Fjelberg ved Halsnøy og så langt sør som Bokn inn for Karmøy. De to gamle kirkegårdene øst for kirken er begge fortsatt i bruk; den eldste for de eldre familiegravene. Nordøst for kirkegården, mellom denne og nær ved Skjold Prestegard, ligger Bispahaugen. (kartreferanse: AJ 035-5-2).

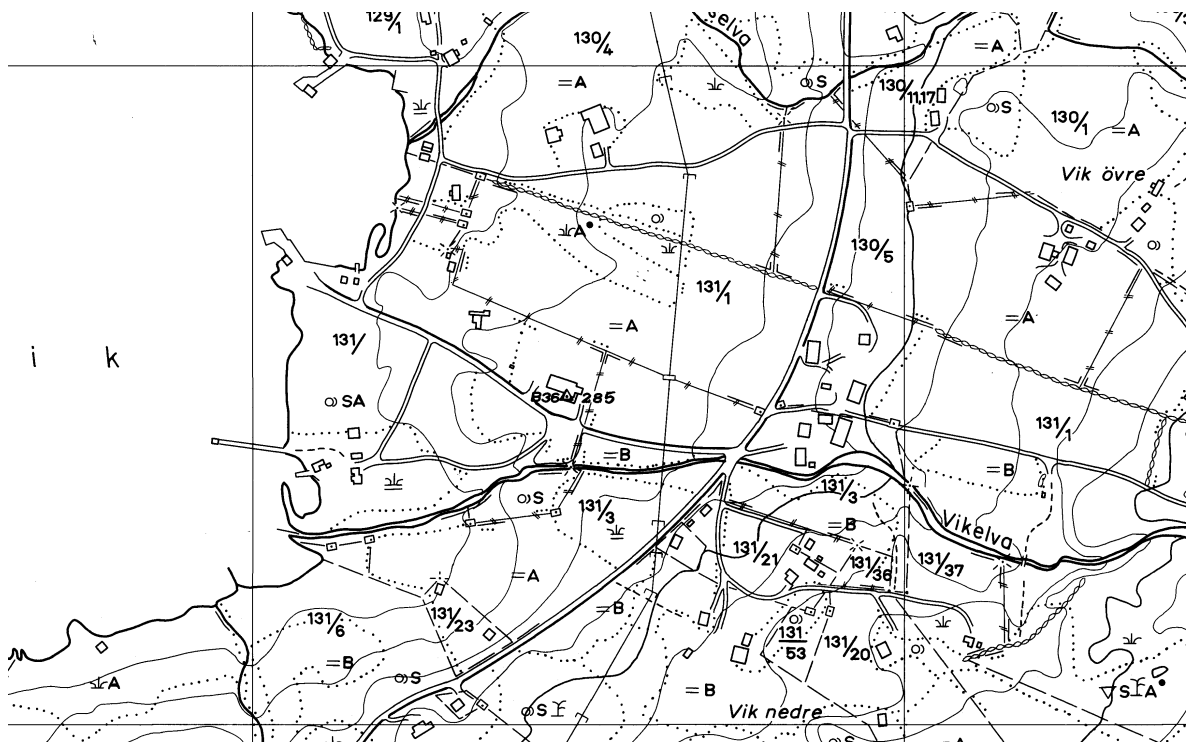

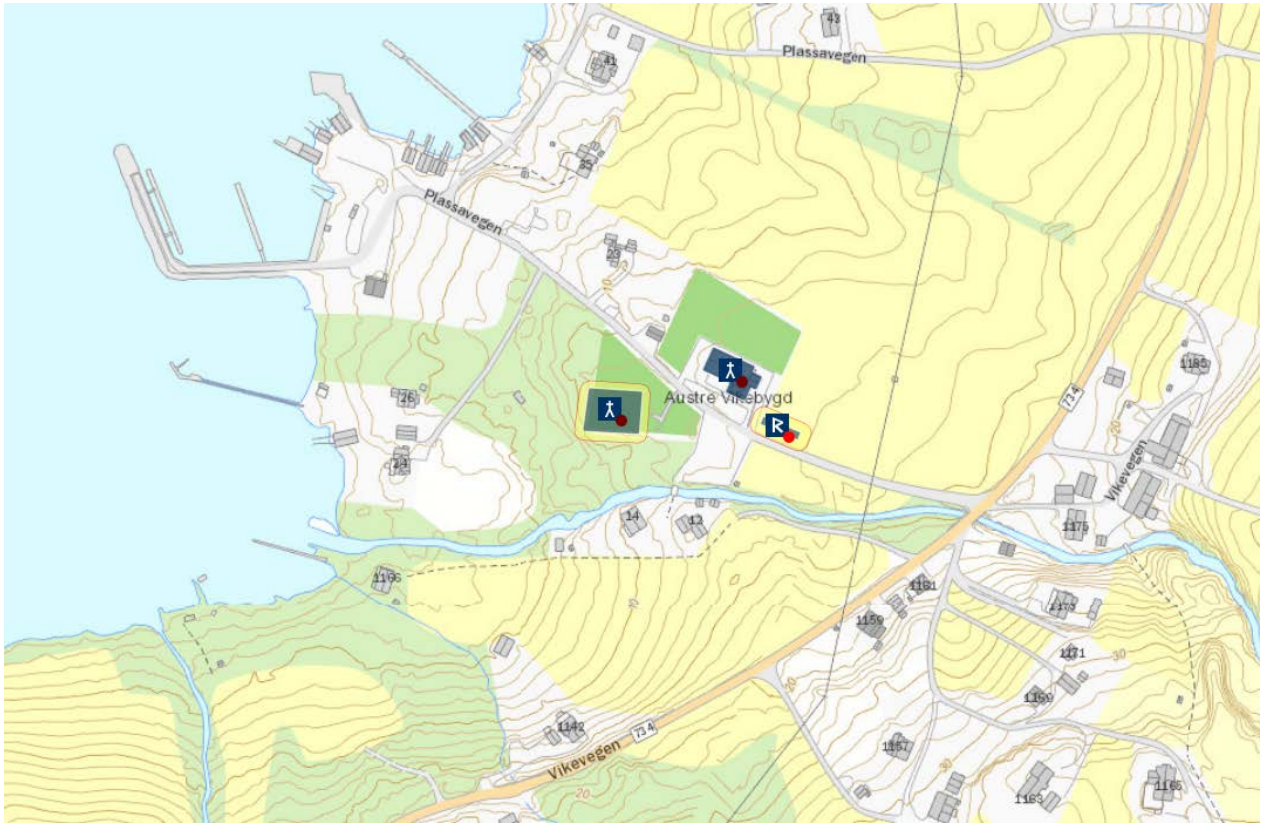

VIK (VIKEBYGD), gnr. 12. 13 (=130. 131) Vik øvre og nedre (Vikebygd sogn). Vindafjord kommune [tidligere Ølen kommune i Hordaland].

ID 85839

Den eldste kirken på stedet var mest trolig en stavkirke, og den har stått der den gamle kirkegården på (gnr. 131) Vik nedre lå. Stavkirken ble i 1682 erstattet av en tømmerkirke bygd på samme sted. Denne ble i sin tur revet i 1873, da ny kirke oppført noe nærmere fjorden ble vigslet 1872. Denne brant i 1926 og ny kirke sto ferdig på samme sted i 1928. Også denne brant. Nåværende kirke vigslet 1937 ble reist om lag 70 m opp fra stedet der kirkene bygd 1872 hhv. 1928 sto, ved siden av det eldste kirkestedet med kirkegård men på den andre siden (nordsiden) av veien (NK 141). Kirkens inntekter er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Vikebygd har tre kirkegårder; den eldste ligger tvers av veien for nåværende kirke. Både stavkirken og tømmerkirken skal ha stått her, visstnok i sørvestre hjørne av nåværende kirkegård. Kirkegården ved kaia blir kalt Parken, mest fordi kun to personer er blitt gravlagt der (1920-tallet). Den tredje kirkegården ligger rundt nåværende kirke. På nabogården (14. 15=132. 133; 132/4) Dommasnes ligger en kolerakirkegård, men denne er også blitt benyttet som regulær gravplass. Også på (3= 121) Årvik er det kolerakirkegård (NK 151). Om lag midt mellom Vikebygd og Støvika i nord heter det Korsvika og Korsnes, klare antydninger om et tidligere kors i friluft. Ca. 100 m sørvest for kirkegården ligger to gravhauger (Ingvaldsen 1996:73). (kartreferanse: AJ 037-5-2).

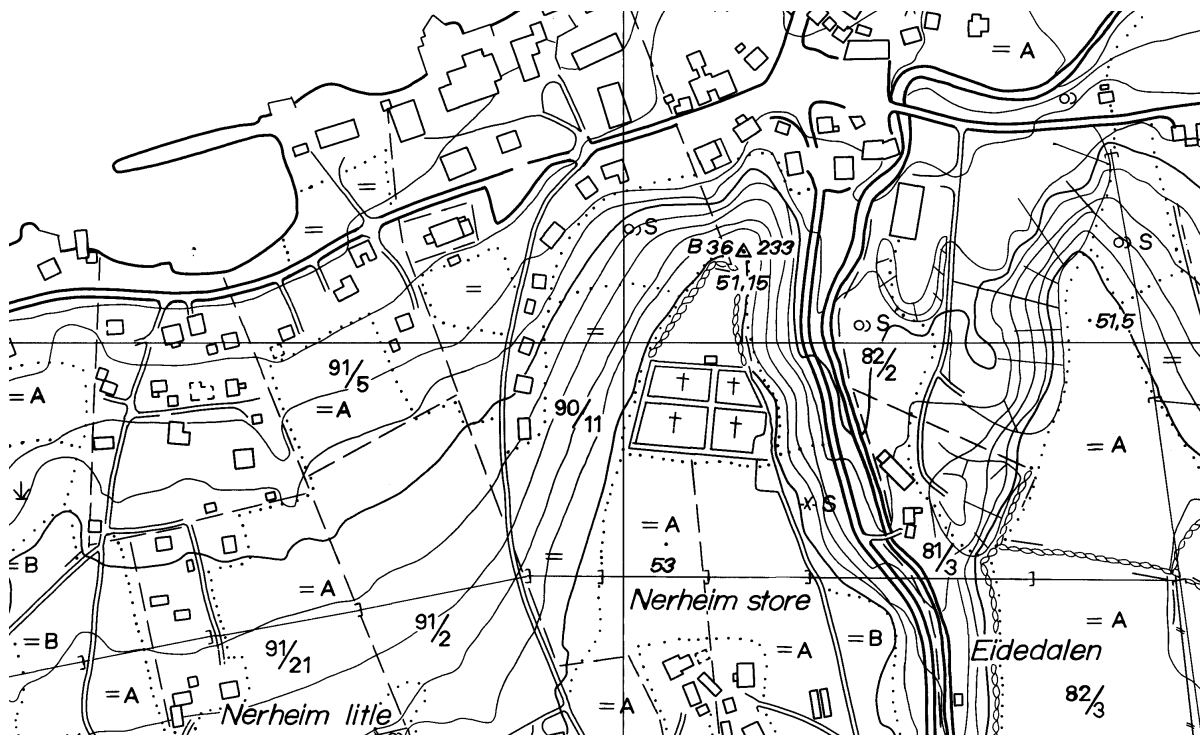

NERHEIM (ØLEN - gamle), gnr. 90 [290] Nerheim store og lille (Ølen sogn). Vindafjord kommune [tidligere Ølen kommune i Hordaland]

ID 222085

Kirken sto på (gnr. 90) Nerheim store. Lokalteten for kirken ble i 1874 flyttet ned til fjorden, om lag 100 m ned og mot vest, men den gamle gravplassen oppe på en bratt og spiss morenerygg er fortsatt i bruk. En treskipet stavkirke oppe på ryggen ble rundt 1733 erstattet av en tømmerkirke, oppført av presten i Fjelberg som da var kirkeeier, delvis ble materialer fra den eldre kirke gjenanvendt. Denne kirken ble revet etter at nåværende kirke ble bygd 1874 (NK 125). Kirken er ikke nevnt i BK, mest trolig fordi siden der den skulle stått mangler. Kirkegården er i flere omganger utvidet mot sør, sist i 1995. Kirkens fundamenter er fjernet, men muren av en kjeller som tidligere lå under koret var fortsatt synlig rundt 1900 (Bendixen 1904:253). Stavkirken skal ha stått i nedre/sørøstre del av kirkegården slik denne avgreses på ØK (Ingvaldsen 1996:54). Et redskapsskur på kirkegården har materialer fra et eldre våpenhus, men dette sto opprinnelig lenger nord. På kirkegården er det bevart rester av en stein som opprinnelig kan ha hatt form som et steinkors (NK 136). Kirkegården ligger på en morenerygg kalt Kyrkjehompen. (kartreferanse: AL 038-5-4).

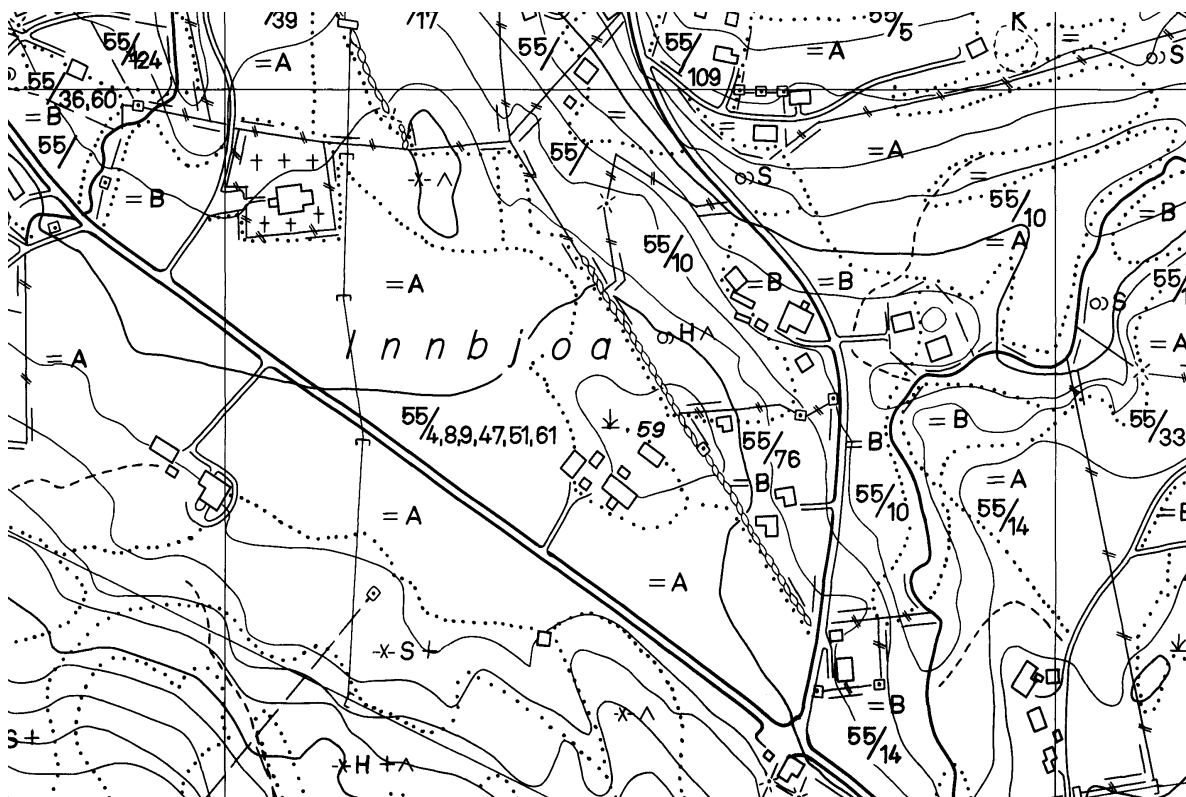

BJOA, gnr. 55 [255] Innbjoa (Fjellberg sogn). Vindafjord kommune [tidligere Ølen kommune i Hordaland]. Nedlagt kirkested.

Ikke registrert - uavklart lokalisering - jf. ID 83898

Ifølge P.A. Munch og med ham Rygh (NG 99) skal et navn i Bergens Kalvskinn (*Broðe*) tolkes som at Bjoa (gnr. 54/45) på 1300-tallet var kirkested, og at kirken sto på samme sted som den nåværende. En nyere utgave av jordeboka (Halvorsen & al 1989) har ikke denne tolkningen. Bjoa kirkes inntekter er ikke ført i BK, trolig fordi siden der de skulle stått mangler. Ifølge lokal tradisjon finnes det to mulige lokaliteter for kirken på (gnr. 55) Innbjoa, begge i en avstand av 150-200 m fra nåværende kirke bygd 1895. Det ene stedet er på bnr. 10 ca. 200 m øst for kirken, da det her tidligere fantes en 12 m lang rest av en grunnmur med rettvisklet avslutning. Ifølge sagnet skulle det her ha stått et kloster, etter en annen versjon en kirke (Bendixen 1904:263). Den andre mulige lokaliteten er på bnr. 4, om lag 150 m sørsørøst for kirken (kilde: en mann født 1890). Begge lokaliteter ser ut til å ha vært nær ved de gamle tunene på Innbjoa (Buckholm 1998:29f). Trolig er det den siste lokaliteten hvor kirken sto, da Bendixens grunnmur vel så gjerne kan være rester av grunnmuren for et herberge (se nedenfor). I strandkanten ned for tunet på (54/6) ligger to gravfelt, og mellom disse heter det Laberget. Nær grensen mellom gårdene Innbjoa og Utbjoa ligger et fjell kalt Kyrkja, men navnet bør i dette tilfellet henseile på fjellets formlikhet med en kirke. Rett ned/ut for Kyrkja, på et lite nes ut i fjorden, er på teigen 54/21 på ØK avmerket en gravplass. Dette er en kolerakirkegård – Vedvika kyrkjegard, og som ble benyttet som regulær kirkegård fram til gravplassen ved nåværende kirke på Innbjoa ble etablert i 1912. Det er uvisst når den ble opprettet. Ifølge tradisjonen skal det være lagt ned koleraoffer på utsiden av gravplassens sørvestre hjørne (NK 141). Gården var, udelt med Utbjoa, høvdingsete i vikingtid, og en av disse var morfar til Olav Tryggvason (Tvedt 1986:186). (kartreferanse: AK 039-5-1).

FORKORTELSER

For enkelte verker er det ikke oppgitt bind i henvisningene, men aktuelt fylke viser i seg til riktig bind. Dette gjelder for eksempel Norske Gaardnavne og Norges kirker.

BK	«Bergens kalvskinn»: Registrum prædiorum et redituum ad ecclesias diocesis Bergensis sæculo P.C. XIV.to, pertinentium, vulgo dictum "Bergens Kalvskind" (Bjørgynjar Kalfskinn) / edidit annotationibusque illustravit P.A. Munch. Christiania 1843 Og Bergens Kalvskinn. Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi, Quarto Series Vol. VIII. Utgitt av Eyvind Fjeld Halvorsen, Finn Hødnebo & Magnus Rindal. Oslo, 1989.
DN	Diplomatarium Norvegicum : Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. 1847-2011. Flere utgivere
NG	Norske Gaardnavne : Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision / efter offentlig Foranstaltning udgivne med tilføjede Forklaringer af O. Rygh. 1897-1936
NRR	Norske Rigs-Registranter: tildeels i Uddrag / udgivne efter offentlig Foranstaltning. 1861-1891
PN	Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagböger, førte under Tiende-Oprævningen i Norden 1282-1334 / udgivne efter Offentlig Foranstaltning ved P.A. Munch ; med et Anhang af Diplomer. Christiania 1864
RN	Regesta Norvegica : kronologisk Fortegnelse over Dokumenter vedkommende Norge, Nordmænd og den norske Kirkeprovins. - B. 1 utgitt først i 1898, senere i 1989 i utvidet utgave etter at fullføringen av flerbinderverket ble gjenopptatt fra og med 1978
St.S.	Grågåås ca. 1620. Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca. 1620. Redigert av Kåre Oddleif Hodne. Utgitt av Agder Historielag i samarbeid med Statsarkivet i Kristiansand. Kristiansand 1986.